ഒരു തീൎത്ഥയാത്ര

ടി. കെ. [illegible]

ഒരു തീർത്ഥയാത്ര.

ടി. കെ. കൃഷ്ണമേനോൻ.

പ്രകാശകന്മാർ:
വി. വി. ബുക്കഡിപ്പോ & പ്രിൻറിംഗ് വർക്ക്സ്.
തിരുവനന്തപുരം. ഇംഗ്ലീഷ്...
൧൧൦൮

സമർപ്പണം

ശ്രീമതി

വി. കെ. ലക്ഷ്മിക്കുട്ടി നേത്യാരമ്മ

അവർകൾക്ക്.

(സാഹിത്യ പ്രവൃത്തി സ്മാരകം)

“ധ്യാനത്തിന്റെ കൊടുമുടികളെത്തിയ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

സാദരം

“ശ്രീ [illegible]”

എന്നിങ്ങനെ, [illegible],

ഈ പുസ്തകത്തിൽ, സമർപ്പിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

൧൧൨൯ — ൧൦ — ൨൧

വിഷയവിവരം

അദ്ധ്യായം	വിഷയം	ഭാഗം
1	പൂർവ്വവൃത്താന്തം	1
2	പൂന	7
3	ബറോഡ, സാബർമതി-ആശ്രമം	22
4	നാഗ്പൂർ, സാഞ്ചി, ഭോപ്പാൾ	30
5	ഉജ്ജയിനി	37
6	ധാര, മണ്ഡു	42
7	ഇൻഡോർ, ഗ്വാളിയർ	49
8	രാജപുത്താന, അജ്മീർ, ജയ്പൂർ, ഉദയ്പൂർ, ചിത്തൂർ, ജോധ്പൂർ	59
9	ആഗ്ര	68
10	മഥുര, ഗോകുലം, വൃന്ദാവനം	72
11	ഡൽഹി, കുരുക്ഷേത്രം	78
12	ഹരിദ്വാരം, ഋഷികേശം, ഗുരുകുലം.	84
13	ലക്നൗ, അയോദ്ധ്യ, പ്രയാഗ	90
14	കാശി, സാരനാഥ്	96
15	ഗയ	109
16	കൽക്കട്ട, ബോസ് ഇൻസ്റ്റിറ്റ്യൂട്ട്, രാമകൃഷ്ണാശ്രമം, ബേലൂർമഠം, ശാന്തിനികേതനം	114
17	പുരി-ജഗന്നാഥം	125

ഒരു തീൎത്ഥയാത്ര.

അദ്ധ്യായം ൧.

ചെറിയൊരു മുഖവുര.

പന്ധ്യാപുരം.

ഇതെഴുതുവാനുള്ള ഹേതു "ദീപം" പത്രാധിപരാണ്. ഞാൻ തീൎത്ഥാടനത്തിനായിക്കൊണ്ടു പുറപ്പെട്ട സമയം, യാത്രയെക്കുറിച്ചുള്ള ഒരു ചുരുക്കവിവരണമെങ്കിലും അയച്ചുതരണമെന്നു അദ്ദേഹം എന്നോടാവശ്യപ്പെടുകയുണ്ടായി. തിരിച്ചെത്തീട്ടയക്കാമെന്നു മറുപടിയും പറഞ്ഞു. മടങ്ങിവന്നതിനുശേഷം, അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആഗ്രഹത്തെ എന്നെ ഒന്നുരണ്ടു പ്രാവശ്യം അറിയിച്ചു; കുറെ പലതും വിവരണം വേണമെന്നാവശ്യപ്പെട്ടു. എന്നാൽ പത്രാധിപരുടെ സ്നേഹപൂർവ്വമായ നിർബ്ബന്ധത്തിന്റെ ഫലമാണിതു്. ഭാഷയുടെ ശൈലി ദീക്ഷിക്കുവാൻ എനിക്കു കഴിയുകയില്ല; എല്ലാം തെറ്റാതെ ഓൎത്തു ശരിയായി കുറിപ്പാനും സാധിക്കുമെന്നു തോന്നുന്നില്ല. കാൎയ്യമുള്ള സംഗതികളിൽ മുഖ്യങ്ങളായ ചിലതുകളെ സൌകൎയ്യം പോലെ എഴുതിയയയ്ക്കാം എന്നാണു.

എന്റെ യാത്രാക്രമത്തെയോ കാൎയ്യപരിപാടിയെയോ ആരും അനുകരിക്കണമെന്നില്ല. കുളി, ഈശ്വരഭജനം, ഊണ്, എന്നിവയ്ക്കു അനുകൂലമായ സ്ഥല

ത്ത് കാലത്തിനുള്ളിൽ; പുരാണപുരിയാണെങ്കിലും പുണ്യ
ക്ഷേത്രങ്ങളുണ്ടെങ്കിലും താമസിക്കും; അല്ലെങ്കിൽ വൈകു
ന്നേരംതന്നെ വീണ്ടും വണ്ടികയറും. രണ്ടും മൂന്നും ക്ലാസ്സുക
ളുടെ ഇടയ്ക്കുള്ള ക്ലാസ്സാണ്. ആ തരം വണ്ടികളിലാണ്
ഞാൻ എപ്പോഴും യാത്ര ചെയ്തിട്ടുള്ളത്. വളരെ കുറച്ചു
ദിക്കിൽ മാത്രമേ തിരക്കുകൊണ്ട് രണ്ടാം ക്ലാസ്സുവണ്ടി
യെ ആശ്രയം പ്രാപിക്കേണ്ടതായി വന്നിട്ടുള്ളു. ഞാനി
താമസിച്ചിട്ടുള്ള ഒട്ടുമുക്കാലും സ്ഥലങ്ങളിൽ സ്നേഹിതന്മാ
രുണ്ടായിരുന്നതു കൊണ്ട്, കാറിനും ഭക്ഷണത്തിനും ഒരി
ടത്തും ബുദ്ധിമുട്ടേണ്ടതായി വന്നിട്ടില്ല. അവരുടെ സ
ഹായംകൊണ്ട് ഭാഷ അറിയാതിരുന്നതിനാലുള്ള
ദോഷവും വളരെ ഉണ്ടായില്ല; പാണ്ടന്മാരുടെ ശല്യത്തി
ൽനിന്നു മോചനവും കിട്ടി.

ഹിന്ദി അറിഞ്ഞിരുന്നാൽ നന്ന്. വണ്ടിയിലിരി
ക്കുമ്പോഴും മറ്റു സ്ഥലങ്ങളിൽ ചെന്നാലും, ആളുകളോ
ടു ലൗകികനിലയിൽ* പെരുമാറുന്നതിനും സാമാ
നങ്ങൾ വാങ്ങുന്നതിനും ഹിന്ദിഭാഷ സഹായിക്കാതിരിക്ക
യില്ല. നമ്മുടെ ആളുകൾ ഇതു സംസാരിക്കുവാൻ പ
ഠിച്ചാൽ ധാരാളം മതിയാകുന്നതാണ്. അതല്ലാതെ,
അവനവന്റെ മാതൃഭാഷയേയും സംസ്കൃതത്തേയും തി
രെ അവഗണിച്ച്, ഭീഷ് ദേശാഭിമാനാകുലരായ ഉപരി
പരിഷ്കൃതർക്ക് ഹിന്ദിയെ ഉപഭാഷയായി എടുക്കുവാ
നും മറ്റും തുടങ്ങുന്നതു അവിവേകമാണെന്ന് ആലോചി
ച്ചാൽ എളുപ്പത്തിൽ മനസ്സിലാകും.

ഹിന്ദികൊണ്ട് ഇക്കാലത്ത് എല്ലായിടങ്ങളിലും സു
ഖമായി സഞ്ചരിക്കാം എന്നു കരുതരുത്. ബങ്കാളം, ക

മഹാരാഷ്ട്രം, ഗുജറാത്തു്, എന്നിഭാഗങ്ങളിൽ ആ ദിക്കുകളിലെ ഭാഷയറിഞ്ഞാലെ അവിടത്തുകാരുടെ സ്നേഹബഹുമാനങ്ങൾ സമ്പാദിക്കുവാൻ സാധിക്കു. ബിലാത്തിയിൽ പോയിവന്നവരാകട്ടെ, വലിയ ഉദ്യോഗപദവിയിലുള്ളവരാകട്ടെ, രണ്ടുപേർ കൂടിക്കൂടിയാൽ, പിന്നെ അവരുടെ മാതൃഭാഷയിലെ അവർ സംസാരിക്കു. അവരുടെ ഭാഷാഭിമാനം അത്രയുണ്ടു്. നമ്മുടെ നവീനന്മാരുടെ മാതിരി, പകുതിഇംഗ്ലീഷും പകുതി നാട്ടുഭാഷയും കൂടിയ ഭാഷ അവർ ഉപയോഗിക്കുകയുമില്ല. പ്രമാണികളായ സാഹിത്യകാരന്മാരും ശാസ്ത്രജ്ഞന്മാരും അവരുടെ ഭാഷയിലാണു് അവിടങ്ങളിൽ അധികവും പുസ്തകങ്ങൾ എഴുതുന്നതു്. ടിലാക്ക്, ടാഗോർ, ഡട്ട്, ഇവരൊക്കെ എന്റെ വാദത്തെ സാധൂകരിക്കുന്നതാണു്. ബംഗാളത്തു "വംഗീയ സാഹിത്യപരിഷത്തു" എന്നൊരു പഴയ സ്ഥാപനമുണ്ടു്. വിദ്യാസമ്പന്നന്മാരായ ബംഗാളികളെല്ലാം അതിലെ അംഗങ്ങളായിരിക്കും. അതാണു് പതിവു്. പരിഷത്തിന്റെ വാർഷികറിപ്പോർട്ടുകളിൽ ഓരോ സംവത്സരത്തിൽ പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്ത[illegible]കളുടെ പട്ടികകൾ കാണാം. ഇവയെ ക[illegible], മലയാളഭാഷാഭിജ്ഞന്മാർ തലതിരിച്ചി[illegible] ബറോഡ[illegible] ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ സ[illegible]മായ എഴുത്തുകുത്തുകളിൽ ഉപയോഗി[illegible] വാക്കു പദങ്ങളെ ശേഖരിച്ചു "ശ്രീസയാജി[illegible]ക്ലൃപ്തതി" എന്നൊരു വലിയ ആംഗലഗുജരാത്തി [illegible] ഗ്രന്ഥം തന്നെ പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിട്ടുണ്ടു്. ഈ ശബ്ദസംഗ്രഹത്തെ

ഉണ്ടാകുന്ന യോഗത്തിൽ ഗൈക്വോർ മഹാരാജാവു തിരു
മനസ്സുകൊണ്ടുതന്നെ ഒരു അംശമായിരുന്നു; മററുള്ളവ
രിൽ കൂടുതലായി അദ്ദേഹം ബുദ്ധിമുട്ടുകയും ചെയ്തിട്ടുണ്ട്,
എന്നു അതിലൊരു അംശം എന്നോടു പറയുകയുണ്ടായി.
മഹാമനസ്സുകൊണ്ട് ഈ പ്രവൃത്തിയിൽ അകപ്പെട്ടതാണ്.

യാത്ര തുടങ്ങുന്നതിനു മുമ്പ് ഒന്നുകൂടി പറയുവാനു
ണ്ട്. ആയതു വ്യായാമത്തേയും ഭക്ഷണത്തേയും കുറി
ച്ചാണ്. വ്യായാമം അത്യാവശ്യമാണ്. പതിവുള്ള എ
ന്റെ വ്യായാമത്തിനു പുറമെ, ഞാൻ കഴിയുന്നതും നട
ന്നിരുന്നു. വെയിലും മഴയും കൊള്ളാതെയും ക്ഷീണിക്കാ
തെയും നടക്കേണ്ടതാണ്. ഊണ് ഒരു നേരം മതി; അ
തു രാവിലെയാണ് നല്ലതും. വൈകുന്നേരം പാലും പഴ
ങ്ങളും കഴിച്ചാൽ ഒട്ടും ഉപദ്രവമില്ല. മിതമായ ഭക്ഷ
ണം ശരിയായ സമയത്തു കഴിക്കുകയും ദേഹത്തിനു വേ
ണ്ട വ്യായാമം ചെയ്യുകയും ചെയ്താൽ, ഉറങ്ങുവാനായി കിട
ന്നു ബുദ്ധിമുട്ടേണ്ടിവരില്ല. തോന്നുമ്പോഴൊക്കെ കണ്ട
തെല്ലാം വാങ്ങിതിന്നുകയും നിത്യകൃത്യങ്ങളെ നിരാകരി
ക്കുകയും ചെയ്താൽ, തീയ്ക്കരപ്പാപിയായി ആശുപത്രി
യെ ശരണംപ്രാപിച്ചുകഴിച്ചുകൂടാം. അല്പം മനസ്സുവെച്ചാൽ,
സുഖമായി തിരിച്ചുവരുവാൻ യാതൊരു പ്രയാസവുമില്ല.

എറണാകുളത്തുനിന്ന് ഉച്ചതിരിഞ്ഞു വണ്ടികയറി.
കാലത്ത് ഒമ്പതുമണിക്ക് ആർക്കോണത്ത് ഇറങ്ങി കു
ളിയും ഊണും കഴിഞ്ഞപ്പോഴേയ്ക്കും, മദിരാശിയിൽനിന്നു
ബോംബായിക്കുള്ള വണ്ടിവന്നു. അതിൽ കയറി. പി
റേന്നു വെളുപ്പിനു കഡ്പാഡിയിൽ എത്തി. നാലു

ഞങ്ങൾക്ക് പണ്ഡരീപുരത്തേക്കുള്ള വണ്ടിയിൽ പോകുവാനാണ് പുറപ്പെട്ടത്. മിറാജ് തീവണ്ടി പാതയിലുള്ളതുകളെപ്പോലെ, ഒരു ചെറിയവണ്ടിയാണ്. രണ്ടാം ക്ലാസ്സ്വണ്ടി അടച്ചിട്ടിരുന്നു. ഒരു ജനാലയിൽ ഇന്നാട്ടോടുകൂടി കയ്യിടവേ വാതിൽവീണു. വണ്ടിയിലുണ്ടായിരുന്ന ഇൻസ്പെക്ടർ വണ്ടിനിർത്തി, പൂട്ടുകളെ വരുത്തി, വിരൽ കഴുകി മരുന്നുവെച്ചിട്ടു വണ്ടി പുറപ്പെടുവാൻ അനുവദിച്ചുള്ളൂ. എൻ്റെ അളവറ്റ കൃതജ്ഞതയെ ഞാൻ അദ്ദേഹത്തെ അറിയിച്ചു. "നിങ്ങൾ കമ്പനിയുടെ മേൽ നഷ്ടത്തിന് വ്യവഹാരം കൊടുത്താൽ, ഞാൻ സാക്ഷി പറയേണ്ടിവരില്ലേ?" എന്നദ്ദേഹം ചിരിച്ചുംകൊണ്ട് മറുപടിപറഞ്ഞു. പണ്ഡരീപുരത്തു വിട്ഠോബ എന്ന നാമത്തോടുകൂടി ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ഒരു ക്ഷേത്രമുണ്ട്. ഇതു വളരെ കീർത്തികേട്ടിട്ടുള്ള ഒരു മഹാക്ഷേത്രമാണ്. ഭീമ എന്ന പുഴയുടെ ഒരു ഭാഗമായ ചന്ദ്രഭാഗയുടെ അരികത്തായിട്ടാണ് ക്ഷേത്രം. ഏകാദശിദിവസം ക്ഷേത്രത്തിൽ നല്ല തിരക്കായിരിക്കും. ബാലഗംഗാധരതിലകൻ, മഹാദേവഗോവിന്ദറാനഡെ, കാശിനാഥ ത്ര്യംബക തെലങ്, തുടങ്ങിയ മഹാന്മാർ ജനങ്ങളൊന്നിച്ച് സ്തോത്രങ്ങൾ പാടിക്കൊണ്ട് ഇവിടെ പ്രദക്ഷിണം ചെയ്യാറുണ്ടായിരുന്നു. ഭക്തശിരോമണികളായ തുക്കാറാം, നാമദേവൻ, കബീർദാസ്, മുതലായ കവികൾ വിട്ഠോബയെ വിഷയമാക്കി അനവധി കീർത്തനങ്ങളെ നിർമ്മിച്ചിട്ടുണ്ട്.

സകലു ഹീ പാപോം ഭേലിം തിരാരിം
വൈകുണ്ഠ പുണ്ഡരീ ദേഖിലിയാ –
സകലു ഹീ തീർത്ഥം ലെഡതി ഏകബോലാ
മന്ത്രഭാഗാ ദേഖാളൂം ദേഖിലിയാ –
സകലു ഹീ സന്താം ഏക ബോലു കേടി
പുണ്ഡലീക ദൃഷ്ടി ദേഖിലിയാ –
തുകാ മ്ഹണേ ജനാ ആലൂര്യാസേമാ സാത്മക
വിട്ഠല ഹി ഏക ദേഖിലിയാ.

(തുക്കാരാമിന്റെ ഒരു അഭംഗം)

രാമനാമ ഹരിനാമ ഭജോ ഗ്രന്ഥ
രാമ വിട്ഠൽ ഭജോ ഭായീരേ,
വിട്ഠലനാമ കി പൂരണ ബാജി
നാരസിംഹനാമ സിക്കാരിരേ
ഹരി കേശവനാമകി ഭക്തപദായൻ
ദാമനാമ സബ പാപഹാരേ. (രാമ)
ഗുരു നാമ കി കീർത്തനായത്
ഗോവിന്ദ നാമ ജപോജീരേ
മാധവനാമ കി കോണിഭേ ലഡ്ഡു വാ
കേശവനാമ വഹാവീരേ. (രാമ)
ദ്രുധാ പിംഗള ഭൗര സുഷുമ്ന
ഖരലാ ജാനീ ഭികാരെ
കഹത കബീര സുനോ ഭായി സാധു
കനരാ ഭേദ ബടക ബികീരാ. (രാമ)

(കബീർദാസ്)

ഭജേ ഭജേ വിട്ഠലാ ഈശ
ആവരാം ആറാധ്യാം ദേവ ആദ ഈശ

ഭീമാ ആണി ചന്ദ്രഭാഗാ
തുഝ്യാ ചരണി ഭേട്യാ ഗംഗാ.
ഇതു ക്യാം സംഹിത പാപം ബായബം ദേവം
ഭോദ്ധാരംഗേ തുഝ്യാ ഗ്രണിം
ചരണെ നാമായ ചി ജനി.

(നാനാകവൻ)

നാലു മണിക്കുള്ള വണ്ടിക്കു പോയാൽ, കുട്ടികളും തൊഴിലും ഊണും കഴിച്ച് അന്നുതന്നെ മടങ്ങാം. രാത്രിയിലുള്ള വണ്ടിക്കു പുറപ്പെട്ടാൽ, കാലത്തു ആറുമണിക്കു പൂനയിൽ ചെല്ലും.

അദ്ധ്യായം ൨

പൂന.

പൂന സുഖവാസയോഗ്യമായൊരു സ്ഥലമാണ്. അതുകൊണ്ടു തന്നെയായിരിക്കണം പൂനയെ ബ്രിട്ടീഷ് സൈന്യവാസനഗരമായി ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ നിശ്ചയിച്ചിട്ടുള്ളത്. ബൊംബായി ഗവർണ്ണരും കൊല്ലത്തിൽ കുറെ കാലം അവിടെ താമസിച്ചുവരുന്നു. നഗരത്തെ നല്ല വൃത്തിയായി വെച്ചുവരുന്നു; പട്ടാളമുള്ള ഭാഗം വളരെ ശുചിയായിരിക്കുന്നു. വീതിയുള്ള വഴികളും, ഭംഗിയുള്ള കെട്ടിടങ്ങളും, തോട്ടങ്ങളും, ഫലവൃക്ഷങ്ങളും എന്നിവയെക്കൊണ്ടു പൂന അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഭംഗിയുള്ള സാരി ഉടുത്ത്, കുങ്കുമപ്പൊട്ടും തൊട്ട്, തല

ന്റിട്ടപ്പോടുകൂടി മഹാകലാശാലയിലേക്കു പോകുന്ന അനവധി വിനയാന്വിതകളായ വിദ്യാൎത്ഥിനികൾ ഏതു മലയാളിയേയും കേരളത്തെ ഓൎപ്പിക്കാതിരിക്കുകയില്ല. അവിടത്തെ പുരുഷന്മാർ കൎമ്മധീരന്മാരാണെന്നുള്ള സംഗതി ഓരോ സ്ഥാപനവും ഉച്ചത്തിൽ വിളിച്ചുപറയുന്നു. പൂനായിലുള്ള പോലെ അത്ര അധികം ചവിട്ടുവണ്ടി മറ്റൊരിടത്തും ഉണ്ടെന്നു തോന്നുന്നില്ല. ഓരോ വസ്തമാനം പറഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന അവസരത്തിൽ, ഇതിനുള്ള ഹേതുവെന്താണെന്നു ഞാനൊരു സ്നേഹിതനോടു ചോദിക്കുകയുണ്ടായി. എന്റെ ചോദ്യത്തിനുള്ള മറുപടി ഈ വിധമായിരുന്നു: "ഞങ്ങൾക്കു മറ്റുതരം വണ്ടി വാങ്ങി ഉപയോഗിക്കുവാൻ പണമില്ല. ഉള്ള പണം പരോപകാരത്തിനായിട്ടു ചിലവഴിക്കുന്നു. പിന്നെ, മറ്റൊരു കാര്യംകൂടി പറയാം. പൂനയുടെ നാലുപുറവും നോക്കു; കുട്ടപ്പാറക്കുന്നുകളല്ലേ നിങ്ങൾ അധികവും കാണുന്നതു? ഉന്നതിക്കു അവനവൻതന്നെ നല്ലപോലെ ചവിട്ടി കയറേണ്ടതായിട്ടാണു് ഇരിക്കുന്നതു്. ചവിട്ടുവണ്ടി ആ തത്വത്തെ എപ്പോഴും ഓൎപ്പിക്കുമല്ലോ."

മഹാരാഷ്ട്രക്കാർ നല്ല നെഞ്ഞൂറപ്പും, ചുണയുമുള്ള ഒരു ജാതിക്കാരാണു്. അവർ ശിവാജിയുടെ വംശജന്മാരായിരിക്കുവാൻ യോഗ്യന്മാരാണു്. ശിവാജിയെ അവർ വലിയൊരു ആരാധ്യപുരുഷനായിട്ടാണു് കരുതിവരുന്നതു്. എവിടെ നോക്കിയാലും സ്വദേശസ്നേഹത്തിന്റെയും ലോകസേവേച്ഛയുടെയും ലക്ഷണങ്ങൾ പ്രത്യക്ഷമായിരിക്കും. നിഷ്കാമകൎമ്മരും, ഗൃഹസ്ഥികളുമുള്ള

സൎവ്വകലാശാല, ഫെൎഗ്ഗുസൻ കോളെജ്, ഭാരതഗ്രന്ഥസംഘം, ഭാരത-ഇതിഹാസ-സംശോധകമണ്ഡലം, ഭണ്ഡാൎക്കർ ഓറിയന്റൽ ഇൻസ്റ്റിട്യൂട്ട്, മഹാരാഷ്ട്രീയമണ്ഡലം, എന്നിവ എന്റെ നിരീക്ഷണത്തിനു ഉദാഹരണങ്ങളാണ്.

ഒടുവിൽ കൊടുത്തിട്ടുള്ളത്, വ്യായാമപരിശീലനത്തിനായി, 1924-ൽ 17 ചെറുപ്പക്കാർ കൂടി തുടങ്ങിയ ഒരു സംഘമാണ്. ഇന്നതൊരു രജിസ്റ്റർചെയ്ത സംഘമാണ്. അറുനൂറിൽ അധികം അംഗങ്ങളുമുണ്ട്. ബൊംബായി സംസ്ഥാനത്തുള്ള പ്രമാണികളിൽ നിന്നെല്ലാം ധനംകൊണ്ടും കെട്ടിടങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കിയും ഉപകരണസാമഗ്രികളെ വാങ്ങിയും അതിനെ ധാരാളം പ്രകാരത്തിൽ സഹായിച്ചുവരുന്നു. വ്യായാമശാല, പുസ്തകശാല, ശരീരശാസ്ത്രം, പലതരം വ്യായാമങ്ങൾ, അപകടസംഭവങ്ങൾക്കുള്ള ചികിത്സ, എന്നിവയെ പഠിപ്പിക്കുവാനുള്ള സ്ഥലം; കളികൾ നടത്തുവാൻ വിശാലമായൊരു പാൎക്ക്—ഇവയെല്ലാം സംഘംവകയായുണ്ട്. കാലത്തും വൈകുന്നേരവും അഞ്ചുമണിമുതൽ ഏഴുമണിവരെ, സംഘസ്ഥലത്തു ചെന്നാൽ, കുട്ടികളും വലിയവരും, അവരവൎക്കനുസരിച്ച പലതരം വ്യായാമങ്ങളിൽ ഏൎപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതു കാണാം. ശരിയായും ക്രമമായും അപകടം കൂടാതെയും ഇവയെ എടുപ്പിക്കുന്നതിനു വിദഗ്ദ്ധന്മാർ കൂടെ ഉണ്ടായിരിക്കും. സമ്പ്രദായം നാടനാണ്. ആയുധശാസ്ത്രത്തെയും ആയുധവിദ്യയെയും സംഘം പഠിപ്പിക്കുന്നുണ്ട്. സംഘംവക അദ്ധ്യാപകന്മാരുടെ വൈദഗ്ദ്ധ്യം ക

ണ്ട്, പല മഹാകലാശാലകളിലും ഇവരുടെ ശിഷ്യന്മാരെ വ്യാകരണം പഠിപ്പിക്കുവാൻ ആക്കിയിരിക്കുന്നു. ഗവർമ്മെണ്ടു സംഘസ്ഥാപനത്തിന്റെ കരം ഇതുവരെയും സാമ്പത്തിക സഹായധനം കൊടുത്തും സംഘത്തെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. സ്വജ്ഞാനസംസ്കാരത്തെ പ്രചരിപ്പിക്കുന്നതിൽ ആത്യന്തസഹായം ചെയ്യുന്ന ആസ്റ്റിലെ അധിപതിയെയാണ് സംഘം അതിന്റെ നേതാവായി വരിച്ചിട്ടുള്ളത്.

രാമകൃഷ്ണഗോപാല ഭണ്ഡാർക്കരുടെ പേർ കേൾക്കാത്ത ഭാരതീയരുണ്ടോ? സംസ്കൃതം പഠിക്കുന്നവരിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുസ്തകമെങ്കിലും ഒന്നു വായിക്കാത്തവരുണ്ടോ? ഒരുത്തരും ഉണ്ടാവില്ലെന്നാണ് എന്റെ വിശ്വാസം. ഭണ്ഡാർക്കർ വിശ്വവിശ്രുതനായിരുന്ന ഒരു സംസ്കൃതപണ്ഡിതനായിരുന്നു. സംസ്കൃതഭാഷാപോഷണത്തിനും ഹൈന്ദവശാസ്ത്രാഭിവൃദ്ധിക്കും ആയി ആ മഹാന്റെ നാമധേയത്തിൽ ആരംഭിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു സ്ഥാപനമാണ് ഭണ്ഡാർക്കർ ഓറിയന്റൽ ഇൻസ്റ്റിറ്റ്യൂട്ട്. വിലപിടിച്ച അനവധി ഗ്രന്ഥങ്ങളെ ഇതു പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിക്കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. അച്ചടിപ്പിക്കുവാൻ പലതും അവിടെ പണിയെടുത്തുവരുന്ന പ്രമാണികളായ സംസ്കൃതവിദ്വാന്മാർ തയ്യാറാക്കി വരുന്നുണ്ട്. തെറ്റുകൾ തീർത്തു, പല പാഠഭേദങ്ങളോടുകൂടി അവിടെനിന്ന് ഓരോ പർവ്വമായി പുറത്തുകൊണ്ടുവരുന്ന മഹാഭാരതത്തിന്റെ നിസ്തുല്യമായ ഗ്രന്ഥം വിദ്വദ്വിശിഷ്ടന്മാർ സമ്മതിച്ചു കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഇതിലെ ത്രൈമാസികം ഗവേഷണപടുക്കളുടെ കേളീരംഗമായിത്തീർന്നിട്ടുണ്ട്. ഈ

ഇൻസ്റ്റിട്ട്യൂട്ടുകാരുടെ വലിയ കെട്ടിടവും അപൂൎവ്വ ഗ്രന്ഥങ്ങളടങ്ങിയ ഒരു പുസ്തകശാലയും ഉണ്ട്. ഇവയെ വളരെ ഭദ്രമായി സൂക്ഷിച്ചുവരുന്നു.

മേൽവിവരിച്ച സ്ഥാപനം സംസ്കൃതത്തെ എന്ന പോലെ ഭാരത_ഇതിഹാസസംശോധകമണ്ഡലം മഹാരാഷ്ട്രഭാഷയെ പ്രത്യേകിച്ചും സഹായിച്ചുവരുന്നു. പുരാണവസ്തുശാസ്ത്രജ്ഞനായിരുന്ന വിശ്വനാഥകാശിനാഥരാജവാഡെയാണ് ഇതിനെ 1910 ൽ ആരംഭിച്ചതു്. കാൎയ്യങ്ങൾ ശരിയായി നടത്തിക്കൊണ്ടുപോകുന്നതിനു സ്ഥാപനത്തിന്റെ സ്ഥിരപ്രതിഷ്ഠയ്ക്കുമായി ഇതിനെയും രജിസ്റ്റാക്കിട്ടുണ്ട്. ഇതിന്റെ ഉദ്ദേശങ്ങൾ ചരിത്രസംബന്ധമായ രേഖകൾ, പലതരത്തിലുള്ള പഴയ നാണ്യങ്ങൾ, വിലപിടിച്ച ചിത്രങ്ങൾ, എന്നിവയെ ശേഖരിക്കുകയും, പ്രാചീനാൎയ്യാവൎത്തചരിത്രത്തിൽ കാടുപിടിച്ചും ഇരുളടഞ്ഞും കിടക്കുന്ന ഭാഗങ്ങളെ അവിതൎക്കങ്ങളായ ലക്ഷ്യങ്ങളുടെ സഹായത്തോടുകൂടി വെട്ടിത്തെളിയിച്ചു പ്രകാശിപ്പിക്കുകയും ആകുന്നു. പേഷ്വമാർ, ആദ്യകാലത്തെ ഗവൎണ്ണർ ജനറൽമാർ, ശിവാജി, പഴയകാലത്തു് പേർ എടുത്തിട്ടുള്ള ഇൻഡ്യയിലെ മററനവധി മഹാന്മാർ എന്നിവരുടെ കയ്യെഴുത്തിലുള്ള എഴുത്തുകൾ, പല പ്രാചീന രാജകുടുംബങ്ങളിലെ ഗ്രന്ഥവരികൾ, മൊഗൾ ചക്രവൎത്തിമാരുടെ മൂലശാസനങ്ങൾ, എന്നിവയെ ഇതിൽ സൂക്ഷിച്ചിട്ടുണ്ട്. ചിത്രകാരന്മാരുടെ പാടവത്തെ നിസ്സംശയമായി പ്രകടിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള അനവധി പടങ്ങൾ വരച്ചു ചേൎത്തിട്ടുള്ള മഹാഭാരതം, ഗുലിസ്ഥാൻ, സൌന്ദ

ഷ്ലേഹരി, എന്നിവരുടെ കയ്യെഴുത്തുപുസ്തകങ്ങൾ എത്ര ട്ടിലും അത്ഭുതത്തെ ഉണ്ടാക്കാതിരിക്കയില്ല. ഹിന്ദുക്കളുടെ ഇടയിൽ രാഗരാഗിണികൾക്കെല്ലാം അധിഷ്ഠാനദേവതകളുണ്ടെന്നാണല്ലോ വിശ്വാസം. മധുരമീനാക്ഷിയെ സ്തുതിക്കുന്നതായൊരു കീർത്തനത്തിൽ ദീക്ഷിതർ കൂടി ഈ വിശ്വാസത്തെ പ്രകാശിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടല്ലോ. ചില രാഗങ്ങളുടെ ദേവതകളുടെ കമനീയങ്ങളായ ചെറിയ ഛായാപടങ്ങളും അവയുടെ താഴെ അതാതു രാഗങ്ങളെക്കുറിച്ചുള്ള വായത്താരികൾ അടങ്ങിയ ശ്ലോകങ്ങളും ഞാനവിടെ കണ്ടു, സന്തോഷവും ആശ്ചര്യവും കൊണ്ട് മതിമറന്ന് അവയുടെ മുമ്പിൽ നില്ക്കുകയുണ്ടായിട്ടുണ്ട്. പൗരസ്ത്യനായ ഗ്രന്ഥശാലയിലെ അപൂർവ്വവസ്തുക്കളെ കണ്ടുണ്ടാക്കീട്ടുള്ള അവയുടെ ചിത്രപ്രതികളെ അവിടെ സൂക്ഷിച്ചിട്ടുള്ള പുസ്തകങ്ങളിൽ രേഖപ്പെടുത്തിയിട്ടുണ്ട്. ഈ വക വസ്തുക്കളെ എന്നെന്നേക്കും സൂക്ഷിച്ചുകൊള്ളുവാൻ, തക്കതായൊരു കെട്ടിടമുണ്ടാക്കുവാൻ ഡോക്ടർ ജസ്റ്റിൻ ഈ. അബട്ട് എന്നൊരു ഉദാരനായ അമേരിക്കൻ, ചോദിക്കാതെതന്നെ, മുപ്പതിനായിരം ഡോളർ ഗ്രന്ഥശാലയ്ക്കു സംഭാവനചെയ്തിട്ടുണ്ട്. ഭാരതഭൃത്യസംഘത്തിന്റെയും (Servants of India Society) ഫർഗ്യൂസൻ കാളേജിന്റെയും ചരിത്രങ്ങൾ സുപ്രസിദ്ധങ്ങളാണ്. രാമകൃഷ്ണഗോപാലഗോഖലെയാണ് ഇവയുടെ കീർത്തിക്കു ഹേതുഭൂതൻ. എല്ലാകാലത്തും മഹാകലാശാലയിൽ പഠിപ്പിക്കുന്നവരിൽ പലരും ഭാരതഭൃത്യന്മാരായിരിക്കും. മാസം അറുപതു രൂപ

ശനാളത്തിന്നു ഇതുപത്തുകൊല്ലം പഠിപ്പിക്കാമെന്നാണു് അവരുടെ നിശ്ചയം. സംഘത്തിന്റെ അനുമതിയില്ലാതെ ഈ വ്രതത്തെ ആൎക്കും ലംഘിക്കുവാൻ പാടില്ല. ഗോഖലെയും പരാഞ്ച്പൈയും ഇങ്ങനെ ഇതിൽ പഠിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടു്. പരാഞ്ച്പൈ ഗണിതശാസ്ത്രവിദ്യയിൽ അദ്വിതീയപദം സമ്പാദിച്ച ഒരു പണ്ഡിതനാണു്. അദ്ദേഹം സീനിയർ റാങ്ഗ്ലർ ആയിരുന്നുള്ളു. ഇപ്പോഴത്തെ പ്രധാനാദ്ധ്യാപകനായ മഹാശയനു അതിന്നു പുറമെ സ്മിത്ത്സ് പ്രൈസ്കാർ കൂടിയാണു്. ഏതുസൎവകലാശാലയിലും പ്രൊഫസ്സറായ അദ്ദേഹത്തിന്നു് ഇന്നു രണ്ടുമൂവ്വായിരം രൂപ ശമ്പളംകിട്ടുവാൻ ഒരു പ്രയാസവുമുണ്ടാകയില്ല. "ഗണിതശാസ്ത്രത്തിൽ ഉപരിപഠനത്തിന്നോ ചിന്തനത്തിന്നോ സമയം കിട്ടുന്നുണ്ടോ?" എന്നു ഞാൻ ചോദിച്ചപ്പോൾ, അല്പം വ്യസനഭാവത്തോടുകൂടി, അദ്ദേഹം തന്നെ മറുപടി ഈ വിധമായിരുന്നു: "മേലധികാരിയുടെ നിലയിൽ, ഉറുപ്പിക, അണ, പൈസയുടെ ഉപരിപഠനമാണു് ഇവിടെ നടക്കുന്നതു്. അത്യാവശ്യങ്ങൾക്കുകൂടി പണം ചോരാതെ വരുമ്പോഴുള്ള കഴപ്പും; മറുവശത്തിലും കുറച്ചാലത്തിൽ വഴക്കും; ഇങ്ങനെ കാലം കഴിക്കുന്നു. എന്താചെയ്യു? ഈ ചുമടെടുക്കുവാനും ആരുവേണ്ടു?" ഇതു കേട്ടസമയം, എന്റെ കണ്ണുകളിലും വെള്ളം വന്നു. അവരാണു് കൎമ്മയോഗികൾ. ആ പരമാൎത്ഥം ഭാരതഭൃത്യസംഘത്തിന്റെ ലേടനാമാഹാത്മ്യത്തിൽ നല്ലപോലെ കാണാം. വിദ്യാസമ്പന്നരും സത്സ്വഭാവികളും ആയ സ്വദേശാഭിമാനികൾ

ക്ക മാത്രമെ സംഘത്തിൽ സഭ്യന്മാരായിരിക്കുകയുള്ളു. മൂ
ന്നു സംവത്സരകാലത്തെ പരീക്ഷണം കഴിഞ്ഞിട്ടെ അ
വരെയും അതിൽ ചേർക്കുകയുള്ളു. ചേരുന്ന സമ
യം സംഘം കൊടുക്കുന്ന ശമ്പളവും വാങ്ങി, സ്വാത്മ
ലാഭായുള്ള സമ്പാദ്യത്തിന്നു പ്രയത്നിക്കാതെ, സ്വരാജ്യ
ത്തെ എപ്പോഴും സേവിച്ചുകൊള്ളാമെന്നും, ജാതിമതഭേ
ദമില്ലാതെയും ആരോടും പകയില്ലാതെയും എല്ലാ ഇൻ
ഡ്യാക്കാരോടും ഭ്രാതൃഭാവത്തിൽ എന്നും അനുവർത്തിച്ചു
കൊള്ളാമെന്നും മറ്റുമുള്ള പ്രതിജ്ഞകൾ ഗൌരവമായി
ചെയ്യേണ്ടതുണ്ട്. സംഘത്തിൽ ചേർന്നവരെ രാഷ്ട്രീ
യവിധികൾ, ധനശാസ്ത്രം എന്നിവ പഠിപ്പിക്കുവാനും ലോ
കസേവനം പരിശീലിപ്പിക്കുവാനും ഏർപ്പാടുചെയ്തി
ട്ടുണ്ട്. അതിന്റെ വകയായി ലോകവിശ്രുതമായൊരു
പുസ്തകശാലയുമുണ്ട്. രാഷ്ട്രീയകാര്യങ്ങളിൽ ഈ സംഘ
ക്കാരെ വിദ്വാന്മാരായ ഉപദേശികളും നേതാക്കന്മാരാ
യി ബഹുമാനിച്ചിരിക്കുന്നു. ഭാരതഭൃത്യർ ചെയ്യുന്ന പണികൾ
ക്കൊരു കയ്യും കണക്കുമില്ല. ഭൂകമ്പം, ക്ഷാമം, ജലപ്ര
ളയം, പകർച്ചവ്യാധികളുടെ പടർന്നുപിടി, എവിടെയു
ണ്ടോ, അവിടെയെല്ലാം ആളുകൾക്കു വേണ്ട സഹായം
ചെയ്യാൻ അവർ പണവും മറ്റുപകരണങ്ങളുമായി ഹാ
ജരുണ്ട്. വലിയ ലഹളയും സമാധാനഭംഗവുമുള്ള ദി
ക്കിൽ സമാധാനക്കാരായി ഭാരതഭൃത്യരുണ്ടാകും. ഈ
വക കാര്യങ്ങളിലൊക്കെ ഭാരതഭൃത്യന്മാർ ലോകത്തി
ന്റെയും സർക്കാരിന്റെയും ആദരണീയരായിത്തീർന്നിട്ടുള്ളതു്. ഭാ

തഭൃത്യസംഘത്തിന്റെ വ്യവസായങ്ങളെ എല്ലാം തൊട്ടെണ്ണി എന്നും ഇവിടെ വിവരിക്കണ്ട. അവരുടെ മുഖ്യജോലികളുടെ ഒരു പട്ടിക ചുരുക്കത്തിൽ കൊടുക്കാമെന്നല്ലാതെ, എല്ലാം എടുത്തു വിവരിക്കണമെങ്കിൽ, ഒരു വലിയ പുസ്തകംതന്നെ എഴുതേണ്ടതായിവരും. ഇൻഡ്യാരാജ്യത്തേക്ക് ഉപയോഗപ്രദങ്ങളായ നിയമങ്ങളും ഏർപ്പാടുകളും ഉണ്ടാക്കുന്നതിനു ശ്രമിക്കുക; ദോഷകരങ്ങളായവയെ തടയുക; പുറംരാജ്യങ്ങളിലുള്ള ഇൻഡ്യാക്കാരുടെ അവശതകളെ നശിപ്പിക്കുവാൻ അവരെ സഹായിക്കുക; പരസ്പരസഹായസംഘങ്ങളെയും സേവാസദനങ്ങളെയും സ്ഥാപിക്കുക, വേണ്ടപോലെ കൊണ്ടുനടത്തുക; ഹരിജനങ്ങളെ ഉദ്ധരിക്കുക; കള്ളപ്പുള്ളികളെയും കള്ളുകുടിയന്മാരെയും നന്നാക്കിക്കൊണ്ടുവരിക; പ്രാചീന ഗ്രാമഭരണത്തെ നവീനരീതിയിൽ എല്ലാ ദിക്കിലും നടപ്പിൽ വരുത്തുക; എന്നീ കൃത്യങ്ങളെ എല്ലാം ഭാരതഭൃത്യർ ഏറ്റവും ശ്രദ്ധയോടുകൂടി നിർവ്വഹിച്ചുവരുന്നു. ഇവരുടെ ജോലികളെയും പ്രചാരണോപായങ്ങളെയും സഹായിക്കുന്നതിനു ഇവർ "ഭാരതഭൃത്യൻ", "ജ്ഞാനപ്രകാശം", "ഹിതവാദി" എന്നീ പേരുകളോടുകൂടിയ മൂന്നു പത്രങ്ങളെയും നടത്തുന്നുണ്ട്. ഭാരതഭൂമിയെ സേവിച്ചുകൊണ്ട് ഭാരതഭൃത്യസംഘം എന്നും വിജയിക്കുമാറാകട്ടെ. ആ സംഘത്തിന്റെ മാതിരി ഒരു സ്ഥാപനം കേരളത്തിലുണ്ടാക്കേണ്ടകാലം അതിക്രമിച്ചിരിക്കുന്നു ഇപ്പോഴിവിടെ അധികം കാണുന്ന

നേതാക്കന്മാർ മുമ്പിൽ പഞ്ചപുച്ഛവും പിമ്പിൽ ശകാരവും സ്വാർത്ഥത്തിന്റെ ഹുങ്കാരവും ആയി തെണ്ടാറുള്ള കൗശലക്കാരാണ്. ആ അഭിപ്രായമവിടെ ഇരിക്കട്ടെ അതു തുറന്നാൽ തകരാറാണ്. വായനക്കാരെ, നമുക്ക പൂനയിൽത്തന്നെ കാച്ചുകൂടി കഴിച്ചുകൂട്ടുക

“തീർത്ഥയാത്ര”യെന്ന പേരുംകൊടുത്ത് എന്തെല്ലാമാണ് ഈ മനുഷ്യൻ എഴുതിവിടുന്നത് എന്നു ചിലർ ചോദിച്ചു തുടങ്ങിയിട്ടുണ്ടാകും. തീർത്ഥശബ്ദത്തിനു വിമലജലം, പുണ്യക്ഷേത്രം, പരിപൂതമായസ്ഥലം, ധാർമ്മികനായ മനുഷ്യൻ, എന്നെല്ലാം അർത്ഥമുണ്ടെന്നുമാത്രം അവരെ ഞാൻ ഓർപ്പിക്കുന്നു.

‘അർത്ഥാഭിധേയരൈവസ്തു
പ്രയോജനനിവൃത്തിഷു
നിപാനാഗമയോസ്തീർത്ഥ
മൃഷിജുഷ്ടജലേ ഗുരൗ”

എന്ന് ‘അമരകോശത്തി’ലെ ‘നാനാർത്ഥപ്രകരണ’ത്തിലും,

“തീർത്ഥം ശാസ്ത്രാധ്വരക്ഷേത്രോ-
പായനാരീരജസ്സു ച
അവതാരർഷിജുഷ്ടാംബു
പാത്രോപാധ്യായമന്ത്രിഷു”

എന്നു ‘മേദിനി’യിലും കാണാം. ദോഷൈകദൃക്കുകൾക്കു ഈവക സമാധാനം ഒന്നും മതിയാകുകയില്ല. അതുകൊണ്ട് നമുക്ക് പൂനയിൽ പോയി ലോകഹിതൈഷികളായ

ഭക്ഷണകാര്യവും അവരുടെ സ്ഥാപനങ്ങളേയും കണ്ടു വന്ദിക്കുക.

ഇതിനു മുമ്പിൽ വിവരിച്ചിട്ടുള്ള സ്ഥാപനങ്ങളെല്ലാം പലരിൽനിന്നും പണം പിരിച്ചുതുടങ്ങി, നടത്തിവരുന്നവയാണ്. ഫെർഗ്ഗുസൻ കോളേജുപോലെ ബി. ഏ., എം. ഏ., മുതലായ വലിയ പരീക്ഷകൾക്കു വിദ്യാർത്ഥികളെ പഠിപ്പിക്കുന്ന മററനേകം മഹാകലാശാലകളുണ്ട്. അവയൊക്കെയും തനിച്ചു തുടങ്ങിയിട്ടുള്ളതാണ്. അതുപോലെതന്നെ, ഓരോ സ്വദേശാഭിമാനികൾ തനിച്ചു തുടങ്ങിയിട്ടുള്ളതായി നിയമം പഠിപ്പിക്കുവാനും, കൃഷിസംബന്ധമായ കാര്യങ്ങളിൽ ഉപരിവിദ്യാഭ്യാസം കൊടുക്കുവാനും ഓരോ മഹാവിദ്യാലയങ്ങളുമുണ്ട്. ഇവയെല്ലാം ഗവർമ്മെണ്ടിൽനിന്നു സഹായധനം കൊടുത്തുവരുന്നതാണ്.

പൂനായിൽ സർവ്വോപരി നാം അറിഞ്ഞിരിക്കേണ്ട സ്ഥാപനങ്ങളാണ് ശ്രീമാൻ കാർവെ തുടങ്ങി നടത്തിവരുന്നവ. കാർവെ എന്നവർകളുടെ പേർ പരിഷ്കൃതരാജ്യങ്ങളിലെല്ലാം മിന്നിട്ടുണ്ട്. അദ്ദേഹത്തിനു 79 വയസ്സായി* എങ്കിലും, ഇന്നും ആ കർമ്മയോഗി ലോകോപകാരത്തിനായി പ്രവർത്തിച്ചുകൊണ്ടുതന്നെ ദിവസം കഴിക്കുന്നു.

ഉദ്ദേശം നാല്പതു സംവത്സരങ്ങൾക്കു മുമ്പ്, ഹിന്ദുവിധവകളുടെ കഷ്ടസ്ഥിതി കണ്ട് അദ്ദേഹം അവരിൽ ചിലരെ സഹായിക്കുവാൻ പുറപ്പെട്ടു. ആ ആരംഭത്തിന്റെ ഫലമായിട്ട് ഒരു മഹൽസ്ഥാപനമിപ്പോൾ ഉണ്ടായി, നല്ല നിലയിൽ വളർന്നുവരുന്നുണ്ട്. ഇൻഡ്യയിൽവെ

ച്ചും മറുരാജ്യങ്ങളിൽ പോയിട്ടും ഉപരിവിദ്യാഭ്യാസം കഴിഞ്ഞിട്ടുള്ള അനവധി സ്ത്രീപുരുഷന്മാർ ഇവയെ കൊണ്ടുനടക്കുന്നതിനു അർഹന്മാരായി പണിയെടുക്കുന്നുണ്ടെന്നുള്ള സംഗതി ഇവയുടെ മാഹാത്മ്യത്തെയും ഉപയോഗത്തെയും തെളിയിക്കുന്നുണ്ട്. പല സ്ഥലങ്ങളിൽനിന്നും അനവധി ആളുകൾ ഇവയ്ക്കായി ധനസഹായവും പതിവായി ചെയ്തുവരുന്നുണ്ട്. വിധവാശ്രമം, ഇൻഡ്യൻ-വനിതാ-സർവ്വകലാശാല എന്നിവയാണ് സ്ഥാപനങ്ങൾ. വിധവാശ്രമത്തോടു അനുബന്ധിച്ചൊരു മഹിളാപാഠശാലയുമുണ്ട്. സർവ്വകലാശാലയ്ക്കു പതിനഞ്ചുലക്ഷം രൂപ കട മൂലധനമായി കൊടുക്കാമെന്നും, ആ സംഖ്യ ഏല്പിക്കുന്നതുവരെ ആണ്ടുതോറും 52,500 രൂപ അതിന്റെ പലിശയായി കൊടുക്കാമെന്നും ഏറ്റ ഒരു ഉദാരപുരുഷന്റെ ഹിതമനുസരിച്ചു സർവ്വകലാശാലയെ ശ്രീമതി നാത്തിബായി ദാമോദർ തക്കർസി ഇൻഡ്യൻവനിതാ സർവ്വകലാശാലാ എന്നു വിളിച്ചുവരുന്നു. ഇതിന്റെ കീഴിൽ അനവധി വിദ്യാലയങ്ങളും ഒരു അദ്ധ്യാപികാശാലയും ഉണ്ട്. ഈ രണ്ടു മുഖ്യ സ്ഥാപനങ്ങളും എത്ര കൃത്യമായും, എത്ര വൃത്തിയായും, നിഷ്ഠയോടുകൂടിയും, ആഡംബരരഹിതമായും നടത്തിവരുന്നുണ്ടെന്നുള്ളത് എത്ര വിവരിച്ചതുകൊണ്ടും ആവില്ല. കണ്ടറിയേണ്ടതാണ്.

പാശ്ചാത്യവിഷയങ്ങൾ സ്ത്രീകൾക്കാവശ്യമുള്ളവയാണ്. അതല്ലാതെ കണ്ണിൽ കണ്ടവയെല്ലാം പഠിപ്പിച്ച് അവരുടെ സമയം വെറുതെ കളയുന്നില്ല. പാഠക്രമങ്ങളും

ഭിന്നമാൎഗ്ഗവും എല്ലാം വളരെ മനസ്സിരുത്തി തയ്യാറാക്കിയിട്ടുള്ളവയാണു്. പഠിപ്പിക്കുന്നതു മറാത്തി ഭാഷയിലുമാണു്.

ഇൻഡ്യയിലും അമേരിക്കയിലും യൂറോപ്പിലും സഞ്ചരിച്ചു ധനം ശേഖരിച്ചാണു് ശ്രീമാൻ ഖാവെ അവർകൾ ഇവയെല്ലാം സ്ഥിരപ്രതിഷ്ഠ കൊടുപ്പാൻ ശ്രമിച്ചിട്ടുള്ളതു്. ആ മഹാശയന്റെ ഈ വ്യവസായത്തെ എത്രതന്നെ പ്രശംസിച്ചാലും മതിയാകുകയില്ല. അദ്ദേഹം കൊച്ചിരാജ്യത്തു വന്ന സമയത്തു് എനിക്കു് അദ്ദേഹത്തെ സല്ക്കരിക്കുവാനും ഹിന്ദുവനിതാ സർവ്വകലാശാലാസമിതിയുടെ ഒരു അംഗമായിരിക്കുവാനും സാധിച്ചതിൽ ഞാൻ സന്തോഷിക്കട്ടെ.

മഹാരാഷ്ട്രനായകനായിരുന്ന ശിവാജിയുടെ അധികാരസീമയിൽ പെട്ടിരുന്ന ദേശത്തു് ഇന്നും അനവധി കൎമ്മധീരന്മാർ ഉണ്ടായിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നുണ്ടു്. രാമദാസിന്റെ ശിഷ്യനായിരുന്ന അദ്ദേഹം ഒരു അതിഭക്തനായിരുന്നു എന്നു പറയേണ്ടതില്ലല്ലോ. പൂനയിൽ അദ്ദേഹം പോയി ദർശനം ചെയ്തിരുന്ന രണ്ടു ക്ഷേത്രങ്ങളുണ്ടു്. ഒന്നു പൂനയുടെ ഒന്നരനാഴിക തെക്കുകിടക്കുന്ന ഒരു കുന്നിന്മേലാണു്. കുന്നിന്മേൽ, പല ദേവന്മാരുടേയും ദേവിമാരുടേയും ക്ഷേത്രങ്ങളുണ്ടെങ്കിലും, അവയിൽ പ്രധാനമായതു ശ്രീപാർവ്വതിയുടേതാകയാൽ, കുന്നിനു പാർവ്വതിക്കുന്നെന്നാണു പേർ. പൂനയിലുള്ള പല ഹിന്ദുക്കളും സായംകാലത്തു അതൊരു വിശ്രമസ്ഥാനമായിട്ടാണു് കരുതിയിരിക്കുന്നതു്. കുന്നിൻമുകളിൽ കയറുന്നതിനു

കല്ലുകളും ഉണ്ടു്. കയറുന്നതു ശ്രമസാദ്ധ്യമെങ്കിലും, മുകളിൽ ചെന്നാലുള്ള കാററും നയനാനന്ദകരമായ കാഴ്ചയും ക്ഷീണത്തെയെല്ലാം തീരെ കളയും. പാർവ്വതിക്കുന്നിൽ പോകുന്നതിൽനിന്നു് വ്യായാമവും വിശ്രമവും ക്ഷേത്രദർശനവും എല്ലാം സാധിക്കും.

മരോട്ടിക്ഷേത്രം പൂനായിൽനിന്നു മൂന്നു നാഴിക വടക്കുപടിഞ്ഞാറായിട്ടു പാഷാൺ ഗ്രാമത്തിലാണു് കിടക്കുന്നതു്. അതൊരു ശിവക്ഷേത്രമാണു്. ശിവരാത്രിനാൾ വെളുപ്പിനു് അഞ്ചു മണി മുതൽ രാത്രി പത്തു മണിവരെ അവിടേക്കു് ആളുകൾ കൂട്ടംകൂട്ടമായി പോകുന്നതു കണ്ടിരിക്കുന്നു. അന്നവിടെ പോയി പോന്നിട്ടുള്ളവരുടെ സംഖ്യ നാലഞ്ചു ലക്ഷത്തിൽ കുറയുകയില്ല. എന്തു തിരക്കു്! പല തരത്തിലുള്ള വാഹനങ്ങളെത്ര! മൂന്നു നാഴിക കാറിൽ പോകുന്നതിനു എടുപ്പിക്കും [illegible] കന്നര മണിക്കൂറിൽ കൂടുതൽ വേണ്ടിവന്നു. കാറിന്റെ തരക്കേടല്ലേ. കാറു നിന്ന ദിക്കിൽനിന്നു് ക്ഷേത്രത്തിലേക്കു് ഞങ്ങൾക്കു അരനാഴിക നടക്കേണ്ടതായി വന്നു. ദേവദർശനം അര മുക്കാൽ മണിക്കൂറുകൊണ്ടേ സാധിച്ചുള്ളു. നിലനിരപ്പിനു താഴെ ഒരു അറപോലെ ഒരു മുറിയിലാണു് ശിവലിംഗത്തെ പ്രതിഷ്ഠിച്ചിട്ടുള്ളതു്. പോലീസുകാരും ശിപായിമാരും അനവധിപേരുണ്ടായിരുന്നു. അവർ സ്വാമിദർശനത്തിനു വരുന്നവർക്കു് അതിനാവശ്യമായ സൌകര്യമൊന്നും ഉണ്ടാക്കിവെച്ചിട്ടുള്ളതായി കണ്ടില്ല. എല്ലാംകൂടി ഒരു ബഹളമാണു് അവിടെ കണ്ടതു. ഞങ്ങൾ നല്ല നാടൻ മട്ടിലായിരുന്നു പോയിരു

ന്നതു്. അതു കണ്ടിട്ടോ എന്തോ ഞങ്ങളിൽ ചിലരുടെ നേരെ അവരല്പം ദയവുകാണിച്ചു. അതുകൊണ്ടു തൊഴുതുപോരാം അല്ലെങ്കിൽ, പലരും ചെയ്തിരുന്ന മട്ടിൽ ഞങ്ങൾക്കും ക്ഷേത്രദർശനം കഴിച്ചു മടങ്ങുവാനേ തരമുണ്ടായിരുന്നുള്ളൂ. സ്വാമിസന്നിധിയിൽ കത്തിക്കൊണ്ടു തന്നു വിളക്കു കത്തുന്നുണ്ടായിരുന്നു. പുറത്തുനിന്നു കാശ്രുവാളത്തിലും ആട്ടുകൾ അകത്തേക്കു എറിയുന്നതു് വേർതിരിച്ചു പുറത്തേക്കു മാറുവാൻ താഴത്തിരുന്നവരെക്കൂടി വെളിച്ചം സഹായിച്ചിരുന്നില്ല. ഒരു കാര്യം ഇന്നു പറയുന്നതിനു് എനിക്കു യാതൊരു സംശയവുമില്ല: ഒരു ദേശത്തിന്റെ ആദ്ധ്യാത്മികമായ അഭിവൃദ്ധിക്കു് കേരളത്തിലെ ക്ഷേത്രങ്ങൾ സഹായിക്കുന്നതുപോലെ അതിനു മറെറാരു ദിക്കിലെ ക്ഷേത്രങ്ങളും ഉപയോഗപ്പെടുന്നതു കണ്ടതുകൊണ്ടു് എനിക്കു തോന്നിയില്ല. നമ്മുടെ ദേവാലയങ്ങളിലെ വൃത്തിയും വെടിപ്പും വെളിച്ചവും പൂജാക്രമങ്ങളും ഒന്നു വേറെയാണു്. മററു പല സ്ഥലങ്ങളിലും, പൂർവ്വന്മാർ ആർജ്ജിച്ചുവെച്ചിട്ടുള്ള മാഹാത്മ്യം ഇന്നത്തെ ശാന്തിക്കാരും പാണ്ടമാരും നശിപ്പിക്കുന്നില്ലയോ എന്നു സംശയിക്കുവാൻ വഴിയുണ്ടു്. ഇവരുടെ പരിസരപ്രദേശങ്ങളും ഇവക്കനുരൂപമായിട്ടിരിക്കുന്നു. കലികാലവൈഭവം എന്നല്ലാതെ എന്തു പറയട്ടെ.

പൂന വിടുന്നതിനു മുമ്പു് ഒരു സംഗതികൂടി പറയുവാനുണ്ടു്. അവിടെ "ഡക്കാൻ കാളജി" എന്നൊരു സ്ഥലമുണ്ടു്. അതിന്റെ ചരിത്രം ഉപദേശപ്രദമായിട്ടുള്ള ഒന്നാണു്. പരസ്പരസഹായസംഘത്തിന്റെ മാതിരി ക

റെ പ്രമാണികളും മെറ്റ് ഉപയോഗശൂന്യമായി കിടന്നിരുന്ന ഒരു അധികം സ്ഥലം അവർ ഗവൎമ്മെണ്ടിൽനിന്നും പതിച്ചുവാങ്ങി. എന്നിട്ടതിനെ നിരത്തി നന്നാക്കി ഭംഗിയിൽ വഴികളുമുണ്ടാക്കി ഇട്ടു. പിന്നെ വീടുകളുണ്ടാക്കി പാൎക്കുന്നതിനു അതിൽനിന്നു ഓരോരുത്തർ ആവശ്യപ്പെടുന്ന സ്ഥലം വിറ്റുതുടങ്ങി. സ്ഥലവില ഇരുപതുവൎഷംകൊണ്ടു കൊടുത്തുതീൎത്താൽ മതി. സ്ഥലത്തിന്റെ പ്ലാൻ ഇവരു സമ്മതിച്ചതിനു ശേഷം മാത്രമേ നഗരസഭക്കു് ഏല്പിച്ചുകൂടു. ഇപ്രകാരം "കാളനി"യിൽ കെട്ടാവുന്നേടത്തോളം വീടുകളും ഉണ്ടായിക്കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. വീടുകളുടെ പുറമെ, അവിടെ വ്യായാമസ്ഥലം, നാടകശാല, തോട്ടങ്ങളും, എന്നിവയുമുണ്ടു. പല സാമാനങ്ങളും, മരുന്നുകളും, എന്നിവ വില്ക്കുന്ന ഷാപ്പുകളും ഉണ്ടു. ഇവയിൽ കുറവിലക്കല്ലൂ വില്ക്കു. അവിടെയുള്ള കമ്പിത്തപാലാപ്പീസ്സ് ബൊമ്പായിസംസ്ഥാനത്തുള്ള അപ്പീസ്സകളിൽ ഒന്നാംതരത്തിൽ ഒന്നാണത്രെ.

അദ്ധ്യായം ൩

ബൊംബേ; നാസിക്ക് — പഞ്ചവടി.

ബൊമ്പായി, മദിരാശി, കൽക്കത്താ, എന്നീ വലിയ പട്ടണങ്ങളെ ശരിയായി വിചാരിച്ചു് അവയെ കാണാത്തവൎക്കു, അവയുടെ ഒരു സ്വരൂപജ്ഞാനം ഉണ്ടാക്കിക്കൊടുക്കുക എന്നുള്ളതു് അസാദ്ധ്യമായൊരു കാൎയ്യ

മാണ്. അവയെല്ലാം കണ്ടറിയേണ്ടവയാണ്. കച്ചവട സ്ഥലങ്ങളെല്ലാം ഒരുഭാഗത്ത്; അവിടെ തിക്കും തിരക്കുമായിരിക്കും. സുഖവാസത്തിനുള്ള ബംഗ്ലാവുകൾ മലബാർ ഹില്ലിൽ; അവിടെ പൂങ്കാവനങ്ങളും ശുചിയും വിസ്തൃതിയുമുള്ള വഴികളും ഉണ്ടായിരിക്കും. നെയ്ത്തുശാലകളും യന്ത്രശാലകളും മൂന്നാമതൊരിടത്ത്. ഇതെല്ലാംകൊണ്ടും പട്ടിക പൂർത്തിയായിട്ടില്ല; പൂർത്തിയാക്കുവാനാം പ്രയാസം. പലതരത്തിലുള്ള വിദ്യാലയങ്ങൾ, കാഴ്ചബംഗ്ലാവുകൾ, പുസ്തകശാലകൾ, പള്ളികൾ, പാർക്കും, കള്ളപ്പുള്ളികൾക്കുള്ള ജയിൽ, ആശുപത്രികൾ, നാടകശാലകൾ, നഗരസ്ഥാനങ്ങൾ, ക്ലബ്ബുകൾ, കുളങ്ങൾ, കോട്ടകൾ കൂടാതുള്ള കേളീവിനോദാദികളും; ഇങ്ങനെ എഴുതിത്തുടങ്ങിയാൽ അവസാനിക്കുകയില്ല.

സായ്പന്മാർ, നാട്ടുകാർ, കൂലിവേലക്കാർ എന്നിവരുടെ സങ്കേതസ്ഥാനങ്ങളെ വേർതിരിച്ചറിയുന്നതിന് അത്ര ബുദ്ധിമുട്ടു നേരിടുകയില്ല. പലതരത്തിലുള്ള വാഹനങ്ങൾ എവിടെയും വഴികളിൽ തലങ്ങുംവിലങ്ങും ഓടിക്കൊണ്ടിരിക്കും. വൈകുന്നേരം ചില മാർഗ്ഗങ്ങളിലെ കാൽനടയായി തരണംചെയ്യുന്നതു നല്ല പരിചയമുള്ള സഹചരന്മാരുടെ സഹായത്തോടുകൂടിയല്ലാതെ തരമില്ല.

വാസ്തവം പറയുകയാണെങ്കിൽ പട്ടണവാസം എനിക്കു സുഖകരമായി തോന്നിട്ടില്ല. ഞാൻ ബോംബായിയിൽ താമസിച്ചില്ല; അതിനു സമീപമുള്ള ദാദർ എന്ന സ്ഥലത്താണ് താമസിച്ചത്. പട്ടണത്തിൽ പണിയുള്ളവരും പല വലിയ കച്ചവടക്കാരും മറ്റും ബോംബാ

യിയുടെ പ്രാന്തപ്രദേശങ്ങളിലാണ് താമസിക്കുന്നത്. തെക്കെ ഇൻഡ്യയിൽ നിന്നു പോയിട്ടുള്ള അനവധിപേർ മാട്ടുംഗൽ എന്നൊരു ദേശത്താണ് ഒരു ഗ്രാമമെന്നു കട്ടിൽ കൂടിയിട്ടുള്ളത്. ഇങ്ങനെ ദൂരെ താമസിക്കുന്നതുകൊണ്ടൊരു ദോഷവും നേരിടുവാനില്ല. പതിപ്പത്തു മിനിട്ടം ചില സമയത്ത് അഞ്ചുമിനിട്ടും കൂടുമ്പോഴും ഇലക്ട്രിക്ക് ട്രെയിൻ (വിദ്യുച്ഛക്തിയുടെ സഹായത്താലോടുന്ന തീവണ്ടി)ഉണ്ട്. പുറമെ, ട്രാമും എപ്പോഴുമുണ്ടാകും.

ഞാൻ ദിവസവും വൈകുന്നേരം സ്നേഹിതന്മാരൊന്നിച്ചു പട്ടണത്തിൽ പോയിരുന്നു. അവിടത്തെ ഇരുപ്പം കേളികേട്ടിട്ടുള്ളതാണല്ലോ. ഒരിക്കൽ ഒരു ബോട്ടിൽകയറി അവിടെ കറെനേരം അവിടെയുമിവിടെയും പോയി. എന്തൊരു മനോഹരമായ കാഴ്ച! നേരം ഇരുൾ അടയുവാൻ തുടങ്ങിയിരുന്നു. സന്ധ്യാരാഗങ്ങളുടെ തെരുതെരെ മാറിക്കൊണ്ടിരുന്ന നിറങ്ങൾ; അങ്ങുമിങ്ങും മിന്നിത്തിളങ്ങിയിരുന്ന ചില നക്ഷത്രങ്ങൾ; കപ്പലുകളിലും കരയിലും ഉള്ള വിളക്കുകളുടെ പ്രകാശം; ഇവയെല്ലാം ആ കാഴ്ചയുടെ ശോഭയെ തെളിയിച്ചു. താജ് ഹോട്ടലിൽ താമസക്കാരായിരിക്കണം ഈ ശോഭയുടെ ഭംഗിയെ തൃപ്തിയായി അനുഭവിക്കുന്നവർ. താജ് ലോകവിശ്രുതമായിട്ടുള്ള ഒരു ഹോട്ടലാണ്. 15 രൂപ മുതൽ 250 രൂപവരെ ഒരു ദിവസം, സകല ചിലവടക്കം, കൂലി പിരിയുന്ന മുറികൾ അതിലുണ്ട്. കളി, ഡാൻസ്, കുളി എന്നിവയെല്ലാം അവിടെ സൌകര്യങ്ങളുണ്ട്. ഇതുപോലെതന്നെ കാണേണ്ട ഒരു ദിക്കാണ് മലബാർ ഹിൽ. ആ

പേർ മലയാളികൾക്ക് അഭിമാനകരമായിട്ടുള്ള ഒന്നാണ്. മലബാറിൽ കോടീശ്വരന്മാരുടെ വാസസ്ഥാനമാണ്. അർദ്ധവൃത്താകൃതിയിലുള്ള കടലോരത്തിന്റെ ഒരു ഭാഗത്താകുന്നു കിടക്കുന്നതു്. വ്യായാമത്തിനായി നടക്കുന്നതിനും കാറ്റേറ്റു വിശ്രമിക്കുന്നതിനും സ്വൈരസല്ലാപത്തിനും മറ്റുമായി ദിവസവും വൈകുന്നേരം അവിടെ എത്ര അധികം സ്ത്രീപുരുഷന്മാർ വന്നുചേരുന്നു! ആ പ്രദേശത്തിന്റെ പ്രകൃതിരമണീയതയ്ക്കു പ്രത്യക്ഷമായ വിശേഷമുണ്ട്. അകലെയല്ലാതെ ഉള്ള മഹാലക്ഷ്മീക്ഷേത്രത്തിലെ ദേവിയുടെ മാഹാത്മ്യമായിരിക്കും ഇതിനു കാരണമെന്ന് എന്റെ കൂടെ ഉണ്ടായിരുന്നവരിലൊരാൾ പ്രസ്താവിക്കുക ഉണ്ടായി.

കടലോരത്തു നടക്കുവാനും മറ്റും അതിനുതകുമായൊരു വഴി, പുതുതായി നികത്തി ഉണ്ടാക്കിയ സ്ഥലത്തു, തയ്യാറാക്കി വരുന്നേയുള്ളൂ. അതും ബോംബായിയിലെ തീവണ്ടിആപ്പീസും കാണേണ്ടവയാകുന്നു.

അങ്ങാടികളിൽ ചുറ്റിത്തിരിയുക എന്നൊരുതരം നേരമ്പോക്കിനുള്ള മാർഗ്ഗത്തെ ഞാൻ മാനിക്കാറില്ല.

എങ്കിലും ബോംബായിയിലെ ഭേണ്ടി ബസാർ കാണാതെ കഴിയുകയില്ലെന്നും പറഞ്ഞു് എന്റെ കൂട്ടുകാർ എന്നെ നിർബ്ബന്ധിച്ച് അവിടെ ഒരു വൈകുന്നേരം കൊണ്ടുപോയി. വീതികുറഞ്ഞ വഴി; ഇരുപുറവും പൊക്കമുള്ള കെട്ടിടങ്ങൾ. ആൾത്തിരക്കു സഹിച്ചുകൂട. അതിനു പുറമെ, എത്ര വണ്ടികളാണ് ഉത്തരഫലത്തെ ആലോചിക്കാതെ വേഗത്തിൽ ഓടിച്ചുപോകുന്നത്. ഇ

ഞാനും പോരാഞ്ഞിട്ടോ എന്നു തോന്നും, ആനക്കുട്ടികളെപ്പോലെയുള്ള പശുക്കളും കാളകളും, യാതൊരു കുസലുമില്ലാതെ, സാവധാനത്തിൽ, അങ്ങുമിങ്ങും മേഞ്ഞുതിന്നുകൊണ്ടു നടക്കുന്നുണ്ട്. ബസാറിൽ കിട്ടാത്ത സാമാനമില്ലെന്നാണ് തോന്നുക. അതിന്റെ ഒരറ്റം കണ്ട് ഞാൻ ഒരു വിധം തിരിച്ചുപോന്നു. എങ്കിലും കാരണവർ കാട്ടിയാണെന്നു ഞാനും തലകുലുക്കിത്തന്നെ സമ്മതിച്ചു.

* * * * * *

ബൊമ്പായിൽനിന്നു ഞാൻ നാസിക്ക് - പഞ്ചവടിയിലേക്കാണ് പോയത്. അഗസ്ത്യമഹർഷിയുടെ ഉപദേശമനുസരിച്ച്, വനവാസകാലത്തു ശ്രീരാമൻ ആശ്രമംകെട്ടി വളരെ നാൾ താമസിച്ചതു പഞ്ചവടിയിലാണല്ലോ.

"മഹർഷിയരുളിച്ചെയ്ത-
പോലിദ്ദേശത്തിലെത്തിനാം;
ഇതാ പഞ്ചവടീദേശം
സൌമ്യ! പുഷ്പിതപാദപം.
കൺനടത്തുക കാടെങ്ങും
ഭവാൻ നിപുണനല്ലയോ?
എവിടത്താണു നമ്മൾക്കു
ബോധിച്ചീടുവതാശ്രമം?
എങ്ങോ രമിക്കും വൈദേഹി
നീ ഞാനുമയി ലക്ഷ്മണ!
ആകട്ടെ സ്ഥലം നോക്കു
ജലാശയമടുത്തതായ്,

കാടു നന്നായിരിക്കണം
സ്ഥലം നന്നായിരിക്കണം
അടുത്തുണ്ടാവണം ഒൾ
പൂവും കായും വെള്ളവും".

ഈ വിധമാണു ശ്രീരാമൻ ലക്ഷ്മണനോടു പറഞ്ഞതു്. പക്ഷെ, സ്ഥലം തീർച്ചയാക്കേണ്ട ഭാരം അഗ്രജൻ [illegible]ന്നിൽത്തന്നെ വെച്ചു. ഒടുവിൽ, ശ്രീരാമൻ നിശ്ചയിച്ച ദിക്കിൽ ലക്ഷ്മണൻ ആശ്രമം തീർത്തു.

"നിരപ്പാർപ്പൂത്ത വൃക്ഷങ്ങൾ
ചൂഴ്കിസ്ഥലമസ്സലാം
ഇങ്ങാശ്രമപദം സൗമ്യ!
വേണ്ടും പോലെ ചമച്ചു നി-
ന്നുമന്നു, പൂണ്ട സ്വച്ഛാഭ
താമരപ്പൂക്കളൊത്തിതാ
ചാരെ കാണുന്നതഴകിൽ
പത്മശോഭിതപത്മിനി,
രമ്യഗോദാവരിയിതാ
പൂമരങ്ങൾ ചൂഴുന്നതായ്
* * * * *
അകന്നും തൊട്ടുമല്ലാതെ
ഗുഹക്കൂട്ടം തികഞ്ഞവ
* * * * *
കാണുന്നു സൗമ്യ! ശൈലങ്ങൾ
പൂമരങ്ങൾ ചൂഴ്ന്നാകെ
* * * * *

ഇതേ പുണ്യമിതേ ശ്രേയ
മിതേ പക്ഷിമൃഗാകുലം
ഇങ്ങിപ്പക്ഷിയൊടൊന്നിച്ചു
സൌമിത്രേ! പാൎത്തുകൊള്ളുവൻ.

*　　　*　　　*

"കാൎക്കോടവാല്മ്യാസ്ഥലത്താരം
സുഖംപ്രാപ്പായ് ജിതേന്ദ്രിയൻ
ധൎമ്മാത്മാവാകുമവൻ സീത
ലക്ഷ്മണന്മാരൊടൊപ്പമ
തെല്ലുനാളവിടെപ്പാൎത്തു
വിണ്ണിൽ ദേവൻ കണക്കിനേ."

ഇതാണു് നാസിക്-പഞ്ചവടിയുടെ മാഹാത്മ്യത്തിനുള്ള മുഖ്യമായ കാരണം.

തീവണ്ടി ആപ്പീസിൽ നിന്നു് നാലുനാഴിക ദൂരെയാണു് നാസിക്കും ക്ഷേത്രങ്ങളും. തപോവനം അവിടുന്നും അല്പമകലെ കിടക്കുന്നു. തീൎത്ഥയാത്രക്കാരുടെ പെരുമാറ്റംകൊണ്ടും നഗരസഭയുടെ ദൃഷ്ടി പോരാഞ്ഞിട്ടും ക്ഷേത്രങ്ങളുടെ പരിസരപ്രദേശങ്ങൾ ഒരുമാതിരി മോശമായിട്ടാണു് കിടക്കുന്നതു്. സ്റ്റേഷൻ മുതൽ ആ ഭാഗംവരെ വൃത്തിയായി കണ്ടു. അവിടെ താമസിച്ചാൽ ദേഹസുഖം ഉണ്ടായിക്കൊള്ളും. നാസിക്ക് അത്ര നല്ല ദിക്കാണു്. നാസിക്കിനേയും സമീപമുള്ള ദിക്കുകളേയും സുഖവാസയോഗ്യങ്ങളായ പ്രദേശങ്ങളായിട്ടാണു് മിഷ്യണറിമാരും ഗവൎമ്മെണ്ടും ആദരിച്ചുവരുന്നതു്.

തപോവനപ്രദേശത്തിനു് ഇന്നും ഒരു ചൈതന്യവും അവ്യാജസൌന്ദര്യവും ഉള്ളതായി തോന്നാം. എന്നാൽ, വാല്മീകിരാമായണവും ഉത്തരരാമചരിതവും വായിച്ചു തഴക്കം വന്നിട്ടുള്ള എനിക്കു് ആകപ്പാടെ ഒരു ആശാഭംഗമാണുണ്ടായതു്. മററു പല സ്ഥലങ്ങളിലും ഈ അനുഭവമാണു് എനിക്കുണ്ടായതു്. അന്നുമിന്നുമുള്ള വ്യത്യാസം അത്രയുണ്ടു്. എന്റെ മനസ്സമാധാനത്തിനാണു് ഞാൻ രാമായണത്തിൽ നിന്നു കുറെ വരികളെ ഇവിടെ പകർത്തിയതു്. അങ്ങനെയെങ്കിലും, മററു ചിലർ ഇവയെ വായിക്കുകയും ചെയ്യട്ടെ.

ശൂർപ്പണഖയുടെ മൂക്കും മുലയും മുറിച്ചതും ഖരദൂഷണത്രിശിരസ്സുകളെ സംഹരിച്ചതും രാവണൻ സീതയെ അപഹരിച്ചതുമെല്ലാം ഈ ദിക്കിൽ വെച്ചാണല്ലോ. ഉത്തരരാമചരിതത്തിലെ രണ്ടും മൂന്നും അങ്കങ്ങൾ എനിക്കുവേണ്ടി ഈ സന്ദർഭത്തിൽ ചിലരെങ്കിലും വായിച്ചാൽ ഞാൻ എത്ര ധന്യനായി! ആ നാടകം ഒന്നു വായിക്കേണ്ടതാണു്. ഒരു ഷാവും ഷേക്സ്പിയരും ഒക്കെ അതിനോടെതിർത്താൽ തോററു തലതാഴ്ത്തുവാനേ തരമുള്ളൂ. അതിലെ ഒരു ശ്ലോകം ഞാൻ ഇവിടെ ചേർത്തു് ഈ അദ്ധ്യായം അവസാനിപ്പിക്കാം.

അക്കാലം സുഖമോടീഗ്ഗിരിയിൽ നാം
സൌമിത്രിചെയ്യുന്ന നൽ
സല്ക്കാരത്തെ വഹിച്ചുകൊണ്ടു പലനാൾ
വാണതുള്ളതോർക്കുന്നുവോ

മൽകാന്ത! കൎപ്പൂരാംബുപൂരമൊന്നൊഴുകുമ
ഗോദാവരീസിന്ധുവും
തൽകൂലങ്ങളിൽ നാം കളിച്ചതുമഹോ
മൽക്കണ്ണി! ഓൎക്കുന്നുവോ?

അദ്ധ്യായം ൪.

നാഗ്പൂർ, നൎമ്മദ, ഭോപാൽ.

നാസിക്ക വിട്ടിട്ട് പിന്നെ ഞാൻ എത്തിയ സ്ഥലം നാഗപുരമാണ്; അതായതു് സെൻട്രൽപ്രോവിൻസുകളിലെ നാഗ്പൂർ. എന്റെ പഴയ മിത്രങ്ങളെ കാണുക എന്നതായിരുന്നു ഇവിടെ എത്തിയതിനുള്ള മുഖ്യമായുള്ള കാരണം. കാലത്തു് കുറെ മുതലായവ കഴിപ്പാനുള്ള ഒരു താവളവും കൂടിയായി അതു കലാശിച്ചു. ഇൻഡ്യയിലെ മദ്ധ്യസംസ്ഥാനത്തിന്റെ പ്രധാന പട്ടണമാണിതു്. എന്നു പ്രസ്താവിച്ചതോടുകൂടി, കോടതികൾ, കച്ചേരികൾ, വിദ്യാഭ്യാസമന്ദിരം, സർക്കാർശാലാ കെട്ടിടങ്ങൾ എന്നുള്ള അനുസന്ധാനങ്ങളെല്ലാം അവിടെയുണ്ടെന്നു ന്യായമായി ഊഹിക്കാമല്ലോ. പക്ഷേ, അവിടത്തെ കപ്പനാരങ്ങളെ ഒരു പൊതിച്ചതെങ്ങുമായാലും ഉണ്ടായിരിക്കുമെന്നു പ്രത്യേകം പറഞ്ഞാൽതന്നെ അറിയൂ. എവിടെ പോയാലും അതു കൂട്ടിയിരിക്കുന്നതു കാണാം. വലുതായി എന്നുള്ളകൊണ്ടു സ്ഥാപിക്കാനൊരു കാവും കാണുകയില്ല. ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ താമസിക്കുവാൻ ഗവർമ്മെണ്ടിൽ

നിന്നു ബങ്ക്ളാവുകളും കെട്ടിയിട്ടിട്ടുണ്ട്. അടുത്തുള്ള പ്രദേശം എല്ലാ പ്രകാരത്തിലും വാസയോഗ്യമായിട്ടുള്ളതാണ്. കഴിവുള്ള ദിവസങ്ങളിൽ, ഈ പുരിയിലുള്ള പലരും ഏകദേശം ഇരുപതുനാഴിക അകലെയുള്ള രാംടെക്, അല്ലെങ്കിൽ രാമതെക്കാ, എന്ന ദിക്കിൽ വിശ്രമസുഖാനുഭവത്തിനു പോകുക പതിവാണ്. അവിടെ ഫലവൃക്ഷങ്ങളുള്ള ഒരു ഭംഗിയുള്ള കുന്നും അതിന്മേലൊരു ശ്രീരാമക്ഷേത്രവും ഉണ്ട്. ഇതു ചിത്രകൂടപർവ്വതത്തിൻെറ ഒരു ഭാഗമാണെന്നു ചിലർ പറയുന്നു. ഇവിടെ സീതയോടുകൂടി രാമലക്ഷ്മണന്മാർ താമസിച്ചിട്ടുണ്ട് എന്നാണ് ഐതിഹ്യം. കണ്ടാലാരും അവിടെ താമസിക്കാതിരിക്കയില്ല. 'മേഘസന്ദേശ'ത്തിലെ യക്ഷനെ, അളകയിൽനിന്നു, പിഴചെയ്കയാൽ, വൈശ്രവണൻ ഈ ദിക്കിലേക്കാണ് നാടുകടത്തിയതു്. സന്ദേശത്തിലെ ആദ്യത്തെ ശ്ലോകം നോക്കുക:

"എന്തോ താൻ പിഴചെയ്കയാൽ ദയിതയും
ശ്രീയും പിരിഞ്ഞൊരായായ്
യോരാണ്ടോളമരണ്യവാസമരശൻ
കൽപ്പിക്കയാലാതുരൻ
ഏകൻ നൽക്കുളുർകാവുകൾക്കിടകളിൽ
ശ്രീ സീത നീരാടിനോ-
രോമൽത്തീർത്ഥമെഴുന്ന രാമഗിരിമേൽ
മേവീടിനാൻ ഗുഹ്യകൻ."

പിന്നെ, മേഘം പുറപ്പെടുന്ന അവസരത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:

"ഭോഗിപുരം യാത്രയാക്കൊണ്ടൊരു മല്ലവരൻ
ദേവന്റെ തൃക്കാലടി
പ്പാടിനും മുടിമേലണിഞ്ഞുയരുമ-
യെല്ലാം പുണർന്നിട്ടവൻ."

നാഗപുരത്തെ വിടുന്നതിനു മുമ്പ് ഒരു സംഗതി കൂടി നമുക്ക് ഓർക്കേണ്ടതുണ്ട്. നാഗപട്ടണം, നാഗ്പൂര്, നാഗർകോയിൽ എന്ന മാതിരി, ഇതും നാഗന്മാരുടെ ഒരു സങ്കേതസ്ഥാനമായിരുന്നു. ഗവേഷണപടുക്കളായ പണ്ഡിതന്മാരാരെങ്കിലും നാഗന്മാരെക്കുറിച്ചൊരു ബുക്ക് എഴുതേണ്ടതാണ്. ആദിമകാലങ്ങളിൽ ആൾപ്പാർപ്പുള്ള ഭൂഭാഗങ്ങളിലെല്ലാം നാഗന്മാരുണ്ടായിരുന്നു. ഭാരതം, ഹരിവംശം, വിഷ്ണുപുരാണം, മാർക്കണ്ഡേയപുരാണം, മഹാവംശം, ആര്യമഞ്ജുശ്രീമൂലകല്പം എന്നിവയിലെല്ലാം നാഗന്മാരെക്കുറിച്ചു പറയുന്നുണ്ട്. ശ്രീമാൻ രാമൻ തമ്പിയുടെ ജന്മികുടിയാൻ കമ്മിറ്റിയുടെ റിപ്പോർട്ടിൽ ഈ ജാതിക്കാരെപ്പറ്റി പല സംഗതികളും എടുത്തു കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്. ദ്രാവിഡരിൽ നായന്മാരായിത്തീർന്ന തങ്ങളുടെ പൂർവ്വഗാമികളത്രെ നാഗന്മാരെന്നാണ് ചിലരുടെ മതം. ബൊറസ്സ്, ബ്രാഹൂയി വർഗ്ഗക്കാർ നാഗന്മാരുടെ ശാഖകളാണ്.

മഹാഭാരത യുദ്ധകാലത്ത് നാഗന്മാരുടെ ശക്തി കൂടി, അവർ തക്ഷശിലയിൽ സ്ഥാനമുറപ്പിച്ചു. പരീക്ഷിത്തിനെ കൊന്നതു നാഗന്മാരാണ്. നർമ്മദാനദിയുടെ തീരത്തുവെച്ചു ഹൈഹയന്മാരായി ഉണ്ടായ യുദ്ധത്തിനുശേഷം, കദ്രൂപുത്രർ കാമരൂപത്തിലേക്കു പോയി; ശേഷം

പേർ തെക്കോട്ടു കേരളത്തിലേക്കും പോന്നു. ക്ഷത്രിയരായി ഉണ്ടായ യുദ്ധത്തിൽ പരശുരാമനു നാഗന്മാരുടെ സഹായമുണ്ടായിരുന്നു. പക്ഷെ, അദ്ദേഹം കേരളത്തെ കൈകയറുവാൻ വന്ന സമയം, നാഗന്മാർ ആദ്യം അദ്ദേഹത്തോടും ക്രൂരകാര്യവും കാട്ടിച്ചു. പിന്നെ, ലൗകികനിലയിൽ, പൂർവ്വശിഖയും മറവുമായിവന്നപ്പോൾ മാത്രമേ കുടിപാർക്കുവാൻ അനുവദിച്ചുള്ളു. നായന്മാരുടെ പൂർവ്വശിഖ സർപ്പപടത്തിന്റെ അടയാളമെന്നാണ് വെപ്പ്.

സിലോൺ ആദ്യകാലത്ത് നാഗന്മാരുടെ വാസഭൂമിയായിരുന്നു. അതിനു നാഗദ്വീപെന്നുള്ള പേരുമുണ്ട്. ആസാമിൽ [പഴയ കാമരൂപം, പ്രാഗ്ജ്യോതിഷം] ഉള്ള മലകളിൽ ഇന്നും നാഗന്മാരാണല്ലൊ പ്രധാനന്മാർ. അവർ കാർമുകപാണികളാണ്. പത്തുപതിനെട്ടു തവണ അവർ വില്ലുമമ്പുമായി ബ്രിട്ടീഷുപട്ടാളത്തിനോട്ട് എതിരിട്ടു നിന്നിട്ടുണ്ട്. രാജതരംഗിണിപ്രകാരം, കാശ്മീരത്തെ ആദിമനിവാസികളും നാഗന്മാരായിരുന്നു.

സർപ്പമാതാവായ കദ്രുവിന്റെ മകൻ നഹുഷൻ; യയാതി നഹുഷന്റെ മകൻ. യാദവപൗരന്മാരുടെയും കുരുപാണ്ഡവന്മാരുടെയും വംശങ്ങൾ യയാതിയിൽ നിന്നാണല്ലൊ ഉത്ഭവിച്ചിരിക്കുന്നത്. കുന്തീദേവിയുടെയും വസുദേവരുടെയും അച്ഛൻ ശൂരന്റെ മുത്തച്ഛൻ ആര്യകനെന്നൊരു നാഗപ്രഭുവായിരുന്നു. ഇന്ദ്രസാരഥിയായിരുന്ന മാതലിയുടെ മകൾ ഗുണകേശിയെ നാഗസുമുഖനാണ് വിവാഹം ചെയ്തുകൊടുത്തത്. രാവണൻ ഒരു നാഗരാജാവായിരുന്നു. ഇന്ദ്രജിത്തിന്റെ കൊടിയടയാളം,

ര്യോധനന്റെ എന്നപോലെ, ഒരു നാഗമായിരുന്നു. പുലസ്ത്യൻ വിശ്രവസ്സിന്റെ സഹോദരനും രാവണന്റെ അമ്മാമനുമല്ലേ? അഗസ്ത്യമഹർഷി പുലസ്ത്യന്റെ വംശജനമാണ്. സമുദ്രതരണം ചെയ്കയാലും നാഗകന്യകയെ വേട്ടതിനാലുമാണ് അഗസ്ത്യമഹർഷിയെ കൂട്ടുകാർ തെക്കേദിക്കിൽതന്നെ മാററിനിൎത്തിയതു്".

നാഗപുരത്തുനിന്നു ഞാൻ ഹൊഷങ്ബാദ് എന്ന സ്ഥലത്തേക്കു പോയി. അതു നൎമ്മദാസ്നാനത്തിനായിട്ടായിരുന്നു. പല നദീതീരങ്ങളിലും കുളിക്കുവാനായി കല്പട കെട്ടി ഇറക്കിയിട്ടുണ്ടു. എന്നാൽ ഇതുമാതിരി ഉറപ്പായും കൌതുകമായും മറെറാരു ദിക്കിലും അതു കാണുകയുണ്ടായിട്ടില്ല. അവിടെ ഉള്ളിലോട്ടു വളഞ്ഞുള്ള വെള്ളത്തിന്റെ കിടപ്പും ചേതോഹരമായിത്തോന്നി.

പിന്നെ പോയതു് ഭോപാലിലേക്കാണ്. ഉജ്ജയിനിയിൽ നല്ല നേരത്തെത്തുവാനും അല്പം വിശ്രമിക്കുവാനും മാത്രമായി ആ തീവണ്ടി ആപ്പീസിൽ ഇറങ്ങിയെന്നേയുള്ളു. സ്റ്റേഷൻ മാസ്റ്റർ തലശ്ശേരിക്കാരൻ ഒരു സായ്പാണ്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പരിചയം സമ്പാദിച്ചതോടുകൂടി, ആ ഉദാരശീലനായ സായ്പ് എനിക്കുവേണ്ട സകലസൌകൎയ്യങ്ങളും ഏൎപ്പെടുത്തിത്തന്നു. ഒരു സ്റ്റേററുകാർ വരുത്തി ആ പട്ടണം മുഴുവനും ഒരുമിച്ചുവന്നു കാട്ടിത്തന്നു. പട്ടണത്തിന്റെ ഇരുവശങ്ങളിലും മനോഹരമായ കുന്നുകളും, ഇവയുടെ മുകളിൽ രാജമന്ദിരങ്ങളുമാണ്". പട്ടണത്തിന്റെ നടുക്കായിട്ട് വിശാലമായൊരു പൊയ്കയുമുണ്ടു. രാജാക്കന്മാൎക്കും അവരുടെ അതിഥികൾക്കും വ

ഞെളികളിപ്പാനും മെച്ചപ്പായ കാടിപ്പാനും അവിടെ ഉണ്ടാക്കിയിട്ടുള്ള ഏൎപ്പാട് വളരെ വിശേഷമായിരിക്കുന്നു. പൊസ്സൂയുടെ വക്കത്തുതന്നെ ഒരു കെട്ടിടമുണ്ട്. സകലതരതാപങ്ങളും അവിടെ പോയി കുറച്ചുനേരം ഇരുന്നാൽ പോകുമെന്നാണ് തോന്നിയതു്. അവിടത്തെ തോട്ടങ്ങളും കുതിരലായങ്ങളും കേമമായി കെട്ടിട്ടുള്ളവയാണത്രെ. അവയെല്ലാം അവിടെ പരിലസിക്കട്ടെ. നമുക്കിനി ഉജ്ജയിനിയിലേക്കു പോകാം. കാളിദാസകവിശ്രേഷ്ഠന് ഉജ്ജയിനിയിൽ പ്രത്യേക പ്രതിപത്തിയുള്ളതായിതോന്നുന്നു.

“നീളപ്പോകളകാപുരപ്പുതവഴി
ക്കല്പം മാറിത്തെന്നാകിലും
പണ്ടേമാച്ചുപെരുത്തൊരുജ്ജയിനിതൻ
മണ്ഡം മറന്നീടൊലാ
മിന്നൽക്കൊള്ളി വലിച്ചു വീശിവിരവും
നേരം പുരിനാരിമാ-
രീഷ്ഷപ്പെട്ടെറിയുന്ന കൺമുന
നിനക്കുല്ലാസ്സിൽ നഷ്ടം വരും”.

അദ്ധ്യായം ൩.

ഉജ്ജയിനി.

ഇന്നു നാം ഭൂമിശാസ്ത്രത്തിൽ ആരവല്ലീസ്, അരാവല്ലീസ് എന്നെല്ലാം പറഞ്ഞുവരുന്ന ശൈലത്തെ പ

ണ്ടു് പാരിയാത്ര പൎവ്വതം എന്നു വിളിച്ചുവന്നിരുന്നു. ആയതു ഹിമാചലമഹാഗിരിയെപ്പോലെതന്നെ പുരാതനമായ ഒന്നാണു്. അതു രാജപുട്ടാണ രാജ്യത്തെ രണ്ടായി ഭാഗിച്ചുകിടക്കുന്നു. അതിന്റെ കൊടുമുടിക്കു അബ്ബുഔ എന്നു പേർ. ചുരുക്കിപ്പറയുമ്പോൾ, അതു ആബു ആയി മാറുന്നു. നീലഗിരിയിൽ, ഊട്ടി, കന്നൂര്, എന്നിവമാതിരി ഇതു് വേനൽക്കാലത്തു സുഖവാസത്തിനായി ഉപയോഗിച്ചുവരുന്ന ഒരു സ്ഥലമാണു്. ഒരാണ്ടിൽ എട്ടുമാസവും രാജപുട്ടാണയിലെ ബ്രിട്ടിഷ് ഗവൎമ്മെൻറു ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാർ അവിടെയാകുന്നു താമസിച്ചുവരുന്നതു്. ആബുവിന്റെ മുകളിൽ കയറി നോക്കിയാൽ, വടക്കു മരുഭൂമി കാണാം. തെക്കു ആദ്യം കാണുക വിന്ധ്യൻ പൎവ്വതത്തെയാകുന്നു. വിന്ധ്യനാകട്ടെ, ആൎയ്യാവൎത്തത്തെ ദക്ഷിണാപഥത്തിൽനിന്നും വിഭജിച്ചു വൎത്തിയിരിക്കുന്നു. വിന്ധ്യൻ തുടങ്ങി വടക്കോട്ടു യമുനാനദിവരെ ക്രമത്തിൽ താണുവരുന്നു. അതുമാതിരി തന്നെയാണു് അരാവല്ലി മുതൽ പടിഞ്ഞാട്ടു (ബെട്വാ) വേത്രവതി വരെയ്ക്കും ഭൂമിയുടെ ചരിവു്. ഈ പ്രദേശമാണു് മാളവരാജ്യം. ഇതിന്റെ പല ഭാഗങ്ങളെയും കാളിദാസൻ മേഘദൂതത്തിൽ എത്രയോ ഭംഗിയിൽ വിവരിച്ചിരിക്കുന്നു. ഒരു കാലത്തു് മാളവയ്ക്കു അവന്തിയെന്നും പേരുണ്ടായിരുന്നുവത്രെ. അത്യുഷ്ണകാലത്തുകൂടി, രാത്രിയിൽ അവിടെ തണുപ്പായിരിക്കും. അതുകാരണം, ഒരു പഴഞ്ചൊല്ലുണ്ടായിട്ടുണ്ടു്! കാലത്തു കാശി, രാത്രി മാളവം, ഉച്ചയ്ക്കു ലങ്ക് ന്നു.

ഇൻഡോർ, ഗ്വാളിയർ, ഉജ്ജയിനി, ഭോപ്പാൽ, ധാരാ (ധാരാനഗരം), മണ്ഡു (മണ്ഡൂഗർ), മണ്ഡപദുർഗ്ഗ്, വിദിശ ഭേരാണ്ണ്, ഇവയെല്ലാം മാളവരാജ്യത്തിന്റെ അതിർത്തിയിൽപ്പെടും. ഭാസന്റെ വാസവദത്ത, ശൂദ്രകന്റെ മൃച്ഛകടികം, കാളിദാസന്റെ മേഘദൂത് എന്നിവയിൽ ഈ വക സ്ഥലങ്ങളെക്കുറിച്ച് വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ളതിനെ വായനക്കാർ കാക്കാതിരിക്കുകയില്ല. ഈ കൃതികളിൽനിന്ന് അക്കാലത്തു മാളവയിലുണ്ടായിരുന്ന സംസ്കാരവിശേഷത്തിന്റെ നിലയും അറിയാവുന്നതാകുന്നു.

ഇൻഡോറിന്റെ 44 നാഴിക വടക്ക് ഉജ്ജയിനിയും, 40 നാഴിക പടിഞ്ഞാറു ധാരയും കിടക്കുന്നു. ധാരയിൽനിന്നു 20 നാഴിക വടക്കാണ് മണ്ഡു. ഭോപ്പാൽ ഇൻഡോറിന്നു കിഴക്കാണ്. അതിലും കിഴക്കാണ് വിദിശ. നർമ്മദാ, യമുനാ, വേത്രവതി, വനനദി, നിർവ്വിന്ധ്യാ, കലാസ്സപ്രാ, ഗംഭീരാ, ചർമ്മണ്വതി എന്നീനദികൾ മാളവരാജ്യത്തിൽക്കൂടി ഒഴുകുന്നുണ്ട്. ചംബൽ എന്നാണ് ചർമ്മണ്വതിയുടെ ഇപ്പോഴത്തെ പേർ. അതിന്റെ തീരപ്രദേശങ്ങളിൽവെച്ചാണ് രന്തിദേവൻ അനേകം യാഗങ്ങൾ കഴിച്ചതു്.

'നൈസപരംചെന്നാദരന്തിദേവനവരൻ
സത്രാങ്കണത്തുവച്ചിതെ-
ന്നിപ്പാരിൽ പുകൾപൊങ്ങിടുന്നപുഴയെ-
സ്സംഭാവനംചെയ്യണം'

എന്നാണ് യക്ഷൻ മേഘത്തോടുപദേശിക്കുന്നതു്. ഗംഭീര, ദേവഗിരിയിൽനിന്നു പുറപ്പെടുന്നു. അവിടെ കയ

സുബ്രഹ്മണ്യക്ഷേത്രമുണ്ടു്. താരകാസുരവധത്തിന്നുശേഷം അവിടെ കുമാരൻ മാതാപിതാക്കന്മാരോടുകൂടി വസിക്കുന്നു എന്നാണു് ഐതിഹ്യം.

'ജ്യോതിർല്ലേഖാവലയിഗളിതംയസ്യബർഹംഭവാനീ
പുത്രപ്രീത്യാകുവലയദളപ്രാപികർണ്ണേകരോതി
ധൌതാപാംഗംഹരശശിരുചാപാവകേസ്തംമയൂരം
പശ്ചാദദ്രിഗ്രഹണഗുരുഭിർഗ്ഗർജ്ജിതൈർന്നർത്തയേഥാഃ,

മാളവരാജ്യത്തു് ആദ്യമായി ഉണ്ടാക്കിയ പ്രധാനനഗരി മാഹിഷ്മതി ആയിരുന്നു. മാന്ധാതാവു മഹീപതിയുടെ മകൻ മുചുകുന്ദനാണു് ഇതുണ്ടാക്കിയതു്. കാർത്തവീര്യാർജ്ജുനന്റെ തലസ്ഥാനമിതായിരുന്നു. അവിടെ ഒരു കാരാഗൃഹത്തിലായിരുന്നു രാവണനെ ഇട്ടിരുന്നതു്. വളരെക്കാലം കഴിഞ്ഞിട്ടു്, അശോകൻ യുവരാജാവിന്റെ നിലയിൽ മാളവരാജ്യത്തെ പാലിക്കുക ഉണ്ടായിട്ടുണ്ടു്. അന്നതിന്നു അവന്തി എന്നായിരുന്നു പേരത്രെ. തലസ്ഥാനം ഉജ്ജയിനിക്കു 120 നാഴിക തെക്കുണ്ടായിരുന്ന വിദിശയുമായിരുന്നു. അശോകൻ മഗധരാജാവായിരുന്ന കാലത്തു്, അവന്തി അതിന്നെതിരായി സകലൈശ്വർയ്യത്തോടുംകൂടി വർത്തിച്ചിരുന്നു. അക്കാലത്തു് ഭോജകുലത്തിൽപെട്ട പ്രദ്യോതനായിരുന്നു ഉജ്ജയിനിയിൽ രാജാവായി വാണിരുന്നതു്. പ്രദ്യോതൻ വാസവദത്തയുടെ അച്ഛനായിരുന്നു. വത്സരാജാവായിരുന്ന ഉദയനന്റെയും വാസവദത്തയുടേയും കഥ ഗുണാഢ്യന്റെ ബൃഹൽക്കഥയിലും പിന്നീടു് ഭാസന്റെ നാടകത്തിലും വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ടു്. കാളിദാസരുടെ കാലമായപ്പോഴേക്കും അ

ഒരു പഴയ കഥയായി തീൎന്നിരിക്കുന്നു. അതാണു് കാളിദാസൻ മേഘസന്ദേശത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നതു്.

'വത്സേശൻ കഥ വാൎത്ത വൃദ്ധൎമയവും
രാജ്യത്തു ചൊന്നാലുടൻ
മുൻചൊന്നീടിനമാടിയോടു വിലസും
നൽപട്ടണം പൂകണം.'

'വാസവദത്തയെ സഞ്ജയൻ എന്നൊരു രാജാവിനു വിവാഹം ചെയ്തുകൊടുക്കുവാൻ നിശ്ചയിച്ചിരിക്കെ, അവൾ സ്വപ്നത്തിൽ വത്സരാജനെ കണ്ടു പരിഭ്രമിച്ചു്, വിവരം ഗൂഢമായി അദ്ദേഹത്തെ ധരിപ്പിച്ചു. അദ്ദേഹം അവളെ അച്ഛനറിയാതെ അപഹരിച്ചു് തന്റെ തലസ്ഥാനമായ കൌശാമ്പിയിലേക്കു കൊണ്ടുപോയി'. ഇതായിരുന്നു പഴമക്കാർ പറഞ്ഞുവന്നിരുന്നകഥ.

പ്രദ്യോതനു ഗോപാലൻ, പാലകൻ എന്നു രണ്ടാൺമക്കളും ഉണ്ടായിരുന്നു. ഗോപാലൻ രാജ്യാധികാരമൊഴിഞ്ഞു പാലകനു കൊടുത്തു്, കൌശാമ്പിയിൽ സഹോദരിയുടെ അടുക്കൽ താമസിച്ചു. പാലകൻ ഗോപാലന്റെ മകൻ ആൎയ്യകനെ തടവിൽ പാൎപ്പിച്ചു. ശൎവ്വിലകൻ എന്നൊരു ബ്രാഹ്മണന്റെ സഹായത്തോടുകൂടി ഒരു ലഹളയുണ്ടാക്കി, അതിൽവെച്ചു് ആൎയ്യകൻ പാലകനെ കൊന്നു കുലമഹിമയെ രക്ഷിക്കുന്നു. ഉദയനസചിവനായ യൌഗന്ധരായണന്റെ സാമൎത്ഥ്യത്തെ അനുസ്മരിച്ചു് കൎമ്മകുശലനായ ശൎവ്വിലകൻ ആ സന്ദൎഭത്തിൽ ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:

“എല്ലാവരേയും ഉത്തേജിപ്പിച്ചു ഞാനതുടവിൽ കതവുകെന്നിഷ്ടനെശ്ശത്തിട്ടേനോനത്യന്തം ബുദ്ധിമാനാം സചിവനെയെന്നൻതന്നെ മുമ്പൊന്നപോലെ”. ഈ കഥയെല്ലാം ശൂദ്രകന്റെ നാടകത്തിൽ നിന്നു ഗ്രഹിക്കാം. അതിൽ അന്നത്തെ ഉജ്ജയിനിയിലെ സമ്പ്രദായങ്ങളേയും നന്നായി വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ട്. മേഘസന്ദേശത്തിലും ഉജ്ജയിനിയെ കവി സ്നേഹാദരങ്ങളോടുകൂടി വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ട്.

ഉജ്ജയിനിയെ ഹിന്ദുക്കൾ വലിയൊരു പീഠസ്ഥാനമായിട്ടാണ് ഇന്നും മാനിച്ചുപോരുന്നതു്. ശിവന്റെ താണ്ഡവനൃത്തത്തിൽ സതിയുടെ ശവശരീരത്തിലൊരു ഭാഗത്തെ സുദർശനചക്രംകൊണ്ടിവിടെ വിഷ്ണു മുറിച്ചിട്ടതത്രെ. ഓങ്കാരലിംഗം, ജ്യോതിർലിംഗം എന്നിവയെ അവിടെ പ്രതിഷ്ഠിച്ചിട്ടുണ്ട്. മഹാകാളിക്ഷേത്രം, അന്നപൂർണ്ണേശ്വരിക്ഷേത്രം, ശ്രീരാമസീതാലക്ഷ്മണക്ഷേത്രം, മഹാകാളേശ്വരക്ഷേത്രം, എന്നിവയാൽ ഉജ്ജയിനി ഇന്നും അന്നത്തെപ്പോലെ അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. മഹാകാളിക്ഷേത്രം കഴിച്ചുള്ളവ വളരെ മോടിയോടുകൂടി വെച്ചുവരുന്നുണ്ട്. മഹാകാളേശ്വരക്ഷേത്രം പുരാതനമായിട്ടുള്ള ഒന്നാണ്. പഴയ ക്ഷേത്രത്തെ 1235-ൽ ഇലുത്മൂർ നശിപ്പിച്ചു. ഇപ്പോഴത്തെ ക്ഷേത്രം 1745-ൽ അന്നത്തെ പേഷ്വായുടെ ദിവാനായിരുന്ന രാമചന്ദ്രരായരാൽ ഉണ്ടാക്കപ്പെട്ടതാണു്. 1750-ൽ രാമചെട്ട്ജി എന്നൊരു വിശിഷ്ട താപസനായ തെലുങ്കു ബ്രാഹ്മണൻ അമ്പലത്തിൽ താമസം തുടങ്ങി. പിന്നീട്ടു ഡൌളൂറാവ്റാം സിന്ധ്യാ അദ്ദേഹത്തിനും അവകാ

ശിഷ്യൎക്കായി ക്ഷേത്രാധികാരം വിട്ടുകൊടുത്തു. ഇന്നും ആ നിലയിലിരിക്കുന്നു. നാലു ശ്ലോകങ്ങൾകൊണ്ടാകുന്നു കാളിദാസകവി കാളിമണ്ണാളനെ പൂജിച്ചിരിക്കുന്നതു്. അവയിലൊന്നിവിടെ ചേൎക്കട്ടെ.

മന്ദാരകാന്തികൾ ചിന്തുമന്തി സമയ-
ച്ചന്തം ചമത്തും ഭവാൻ
നിന്തിച്ചെന്നഥ നൃത്തമാടിയളവും
ദേവന്റെ തൃക്കൈകളിൽ
ചുററിപ്പാറിയവററിലിററുമതിരം
താരാഗണത്താദനാന്തകിൽ
കോലം മാൎത്തിണ്ണമാടൽവിട്ടുമരസാൽ
കണ്ടാട്ടെ നിൻകെതിരേ.

അന്നപൂൎണ്ണേശ്വരിക്ഷേത്രത്തിൽ ജപതപാദികൾ കഴിഞ്ഞു്, ഒരു നായർ സൌന്ദൎയ്യലഹരി പാരായണംചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നതായി കണ്ടു് ഞാൻ സന്തുഷ്ടചിത്തനായി. അതു മററാരുമായിരുന്നില്ല; ലളിതോപാഖ്യാനംഭാഷയുടെ കൎത്താവിന്റെ മകനായിരുന്നു.

മഹാകാളിക്ഷേത്രത്തിൽ വെച്ചാണു് ദേവി കാളി* ദാസന്നു പ്രത്യക്ഷമായതു് എന്നു ചിലർ പറഞ്ഞു. അങ്ങനെയെങ്കിൽ, സന്ദേശത്തിൽ അതു കവി സൂചിപ്പിക്കാതിരിക്കുവാൻ ഒരു തരവുമില്ല. കാളിദാസൎക്കല്ല വിക്രമാദിത്യനാണു് ദേശം കൊടുത്തതെന്നു് മററു ചിലർ പറയുന്നു. ഏതായാലും, ആ ക്ഷേത്രത്തിലെ ബിംബം കണ്ടാൽ ഒരു കാലത്തിനു നല്ല ചൈതന്യമുണ്ടായിരുന്നു എന്നു കാണികൾക്കു തോന്നാതിരിക്കയില്ല. ആ

ക്ഷേത്രത്തിന്റെ ഇപ്രാവശ്യത്തെ കഷ്ടകാലം കണ്ടിട്ട് എനിക്കു കരച്ചിൽവരുന്നു. എങ്കിലും കാവ്യങ്ങളിൽ വിവരിച്ചിട്ടുള്ള ഐശ്വര്യം ഇന്നും ഉജ്ജയിനിയെ തീരെ വിട്ടുമാറിട്ടില്ല. പരമാര രാജാക്കന്മാരുടെ കാലത്തായിരുന്നു ഉജ്ജയിനിയുടെ ശ്രേയസ്സിന്നു ഉച്ചസ്ഥാനം ലഭിച്ചതു്.

അദ്ധ്യായം ൩.

ധാരാ—ഖണ്ഡു.

ധാരാനഗരിയിൽ പത്മഗുപ്തൻ എന്നു പ്രസിദ്ധനായൊരു കവിയുണ്ടായിരുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഒരു കൃതിയിൽ പരമാര രാജാക്കന്മാരുടെ വംശോല്പത്തിയേയും ചരിത്രത്തേയും ചുരുക്കത്തിൽ കൊടുത്തിട്ടുണ്ടു്. വാക്പതി, വൈരസിംഹൻ, മുഞ്ജൻ, ഭോജൻ, എന്നിവർ ഈ വംശജന്മാരാകുന്നു. ഇവരെല്ലാം കവികളും കവികളെ സഹായിച്ചു പ്രോത്സാഹിപ്പിച്ചിരുന്നവരും ആയിരുന്നു. ഇവരുടെ ഭരണകാലത്തു് രാജ്യത്തിൽ സമാധാനവും പ്രജകൾക്കു ക്ഷേമവും ഉണ്ടായിരുന്നു. അവരുണ്ടാക്കീട്ടുള്ള കോട്ടകളുടേയും കെട്ടിടങ്ങളുടേയും അവശിഷ്ടങ്ങളിൽനിന്നു് അവയുടെ മഹിമയെ ഊഹിക്കാവുന്നതാകുന്നു.

ഭോജൻ താരുണ്യാവസ്ഥയിൽ തന്നെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ബുദ്ധിപ്രഭാവത്തെ പ്രകാശിപ്പിച്ചു. അമ്മാമനായ മുഞ്ജന്ന് അതുകണ്ടിട്ടു പരിഭ്രമമായി. ഒടുവിൽ ഭോജ

ന്റെ ശിരശ്ഛേദം ചെയ്യുവാനായി തന്റെ വിശ്വസ്ത ഭടന്മാരെ ആയാറം ഏല്പിച്ചു. അവൎക്കു ചെയ്വാൻ മടിതോന്നിട്ടു. അവരെന്നിട്ടൊരു കൌശലം പ്രയോഗിച്ചു. ഭോജനെ കാട്ടിൽ വിട്ട്, അവർ പുറപ്പെട്ട സമയം, ഭോജൻ താഴെ കാണുന്ന ശ്ലോകം കാരണവൎക്കു കൊടുപ്പാൻ അവരെ ഏല്പിച്ചു:

'മാന്ധാതാ ച മഹീപതിഃ കൃതയുഗാ
ലങ്കാരഭൂതോ ഗതഃ
സേതുൎയ്യേന മഹോദധൌ വിരചിതഃ
ക്വാസൌ ദശാസ്യാന്തകഃ
അന്യേ ചാപി യുധിഷ്ഠിരപ്രഭൃതയോ
യാതാ ദിവം ഭൂപതേ
നൈകേനാപി സമം ഗതാ വസുമതീ
നൂനം ത്വയാ യാസ്യതി.

ഇതു കണ്ട സമയം, മുഞ്ജൻ മോഹാലസ്യപ്പെട്ടുവീണു. വീണ്ടും സ്വസ്ഥചിത്തനായ സമയം, വിവരമെല്ലാം അറിഞ്ഞു സന്തോഷിച്ച്, ഭോജനെ തിരിച്ചുവരുത്തി. കഥ തുടരുന്നില്ല. ലേഖനം അനാവശ്യമായി ദീൎഘിക്കും. കഥയിൽ കൌതുകമുള്ളവർ ഭോജചരിത്രം നോക്കിക്കൊള്ളട്ടെ. അവിടെ ഭോജന്റെയും കാളിദാസപ്രഭൃതികളായ നവരത്നങ്ങളുടെയും രസകരമായ ചരിത്രം വായിക്കാമല്ലൊ. അതാരെങ്കിലും നല്ലപോലെ പരിഭാഷപ്പെടുത്തിയാൽ നന്ന്.

മഹമ്മദ്ഷാ ചക്രവൎത്തി 1733-ൽ മഹാരാജാ ജൈസിംഗിനെ മാളവയിൽ രാജപ്രതിനിധിയായി നി

യമിച്ചു. മുകിലന്മാർക്ക് അദ്ദേഹത്തെ വലിയ ബഹുമാനമായിരുന്നു. 1728-ൽ അദ്ദേഹമാണ് ജയപുരത്തെ (ജൈപൂർ) ഉണ്ടാക്കി, അംബെർനഗരത്തിൽനിന്ന് അവിടേക്കു തലസ്ഥാനം മാററിയതു്. അദ്ദേഹം ഒരു നല്ല പണ്ഡിതനും കവിയും ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രവിശാരദനുമായിരുന്നു. ഉജ്ജയിനിയിലെ ഒരു ഭാഗത്തെ ഇന്നും ജൈസിംഗ്പുരം എന്നു വിളിച്ചുവരുന്നു. ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രസംബന്ധമായ പരീക്ഷണങ്ങളും നിരീക്ഷണങ്ങളും ചെയ്വാനായി അദ്ദേഹം ഉജ്ജയിനി, ജൈപൂർ, മഥ, കാശി, ഡൽഹി, എന്നീ സ്ഥലങ്ങളിൽ യന്ത്രങ്ങൾ സ്ഥാപിച്ചും മററും വേണ്ട ഏർപ്പാടുകൾ ചെയ്തിരുന്നു. ഇന്നും അവയിൽ പലതും യാതൊരു കേടുകളും തട്ടാതെ നില്ക്കുന്നുണ്ടു്. അവയിൽ പ്രധാനമായവ സാമ്രാട്ടുയന്ത്രം, ജയപ്രകാശയന്ത്രം, മിശ്രയന്ത്രം, രാംയന്ത്രം, എന്നിവയാകുന്നു.

ധാരാ ഭോജരാജാവിന്റെ കാലത്തു വിദ്യാഭ്യാസത്തിനുള്ള ഒരു കേന്ദ്രസ്ഥാനമായിരുന്നു. ഭോജപാഠശാല മുസൽമാന്മാരുടെ ഒരു പള്ളിയായി മാറിയിരിക്കുന്നു. ആ പാഠശാലയിൽ ഒരു സരസ്വതിക്ഷേത്രമുണ്ടായിരുന്നു. അതു ധാരാനഗരിയുടെ ഒരു അലങ്കാരമായിരുന്നുവെന്ന് അർജ്ജുനവർമ്മന്റെ ഒരു നാടകത്തിൽ വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ളതായി ഒരു ചരിത്രത്തിൽ കാണുന്നുണ്ടു്. ക്ഷേത്രത്തിന്റെ പ്രാകാരത്തിന്മേൽ സംസ്കൃതം, പ്രാകൃതം എന്നിവയുടെ വ്യാകരണസൂത്രങ്ങളും ഭോജരാജാവു പ്രാകൃതത്തിൽ നിർമ്മിച്ച ഒരു ഗീതവും കൊത്തിയിരുന്നു. അ

ങ്ങനെ കൊത്തിട്ടുള്ള രണ്ടു ശിലകൾ ഇന്നു നിലത്തു പതിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഭോജരാജാവു മരിച്ചു എന്നു കേട്ട സമയത്ത് ഒരു കവിയുണ്ടാക്കിയ (കാളിദാസൻ തന്നെ എന്നു ചിലർ പറയുന്നു.) ഒരു ശ്ലോകത്തിൽ ധാരയുടേയും ക്ഷേത്രത്തിന്റേയും കാര്യം സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്.

'അദ്യധാരാനിരാധാരാ
നിരാലംബാ സരസ്വതീ'.

ധാരയുടെ പ്രശസ്തി സൌന്ദര്യലഹരിയിലെ ഒരു ശ്ലോകംകൊണ്ടും കാണാവുന്നതാകുന്നു.

'വിശാലാകല്യാണീസ്ഫുടരുചിരയോദ്ധ്യാകുവലയൈഃ
കൃപാധാരാധാരാകിമപി മധുരാഭോഗവതികാ
അവന്തിദൃഷ്ടിസ്തേ ബഹുനഗരവിസ്താരവിജയാ
ധ്രുവംതത്തന്നാമവ്യവഹരണയോഗ്യാവിജയതേ'.

ധാരാ, അവന്തി, വിശാലാ, ഇവ മൂന്നും മാളവരാജ്യത്തിൽപെട്ടവയാണ്. ഹേമചന്ദ്രന്റെ അഭിപ്രായം അവന്തി മാളവത്തുള്ള മറെറാരു പേരെന്നാണ്. മറ്റു പലരും അവന്തി ഇന്നത്തെ ഉജ്ജയിനിയെ കുറിക്കുന്നു എന്നും വാദിക്കുന്നു. അവന്തി മോക്ഷദായികകളായ സപ്തപുരികളിൽ ഒന്നാണ്.

'അയോദ്ധ്യാ മധുരാമായാ
കാശികാഞ്ചീരവന്തികാ
പുരീദ്വാരാവതിചൈവ
സപ്തൈതാമോക്ഷദായികാ.'

ഇനി മണ്ഡുവിനെക്കുറിച്ചുകൂടി അല്പം പറയാനുണ്ട്. വിക്രമാദിത്യനാണ് ബി. സി. 56_ൽ മണ്ഡു

വിനെ ഉണ്ടാക്കിയതെന്നു ഫെറിഷ്ഷ അദ്ദേഹത്തിൻെറ ചരിത്രത്തിൽ പറയുന്നു. എ. ഡി 800മുതൽ 1305വരെ അതൊരു ഹൈന്ദവരാജ്യമായിരുന്നു എന്നുള്ളതിന് ലക്ഷ്യങ്ങളും ഉണ്ട്. പരമാര രാജാക്കന്മാരുടെ കാലത്ത് അതവരുടെ കീഴിലായിരുന്നു. മുഞ്ജനവിടെ താമസിച്ചിരുന്നു എന്നതിനു മുഞ്ജസാഗരം ഇന്നും തെളിവായി അവിടെ തെളിഞ്ഞുകിടക്കുന്നുണ്ട്. 1305നു ശേഷം വളരെക്കാലം അതു മുഹമ്മദീയരാജാക്കന്മാരുടെ അധീനത്തിലായിരുന്നു. ഡെൽഹി ചക്രവർത്തിയായിരുന്ന ഷേർഷ 1545-ൽ മാളവരാജ്യത്തെ കീഴടക്കിയതോടുകൂടി, ഷുജാറ് ഖാൻ മണ്ഡുവിൽ ഗവർണ്ണരായി അയയ്ക്കപ്പെട്ടു. ഷുജററ് ഖാന് മൂന്നു മക്കളുണ്ടായിരുന്നു. അവരിൽ ബാസ് ബഹദ്ദൂർ എന്നയാൾ മററു രണ്ടുപേരെയും കൊന്ന് മണ്ഡു കൈക്കലാക്കി അതിനെ സ്വതന്ത്രമായി ഭരിച്ചു.

അക്ബർ ചക്രവർത്തി ബാസ്ബഹദ്ദൂരിനെ തോല്പിച്ച്, മണ്ഡുവിനെ വീണ്ടും മുകൾ സാമ്രാജ്യത്തിനു കീഴിലാക്കി. 1732-ൽ മഹാരാഷ്ട്രന്മാർ മണ്ഡുവിനെയും ധാരയെയും കൈവശപ്പെടുത്തി. ഇന്നീ രണ്ടു സ്ഥലങ്ങളിലും അവയുടെ കഴിഞ്ഞകാലത്തെ ഐശ്വര്യം കാണിക്കുന്നതിനു അധികവും പൊളിഞ്ഞ കെട്ടിടങ്ങളാണുള്ളത്. അവയിൽ മുഖ്യമായൊന്നാണ് ബാസ്ബഹദ്ദൂരിൻെറ കോവിലകം.

ബാസ് ബഹദ്ദൂർ ഒരിക്കൽ നായാടിനടക്കുന്ന സമയത്തു ഒരു രജപുത്രകന്യകയായിരുന്ന രൂപമതി എന്ന

സ്ത്രീയുടെ പാട്ടുകേട്ട് അപഹൃതചിത്തനായി. രൂപമതിയെ കണ്ട സമയം, അദ്ദേഹത്തിന് അവരെ കല്യാണം കഴിച്ചേ തീരു എന്നായി. അവൾക്കത്രയും രൂപലാവണ്യമുണ്ടായിരുന്നു. അത്ര അംഗഭംഗിയോടുകൂടിയ മറ്റൊരു സ്ത്രീ അന്നിൻഡ്യയിലുണ്ടായിരുന്നില്ലത്രെ. രണ്ടുപേരും സൌന്ദര്യത്തിലും സംഗീതത്തിലും സാഹിത്യത്തിലുമുള്ള നൈപുണ്യം, ശീലഗുണം, എന്നിവകൊണ്ടു വളരെ യോജിച്ചിരുന്നു. വേണ്ട അന്വേഷണവും ആലോചനയും ചെയ്ത ശേഷം, രൂപമതി വിവാഹത്തിന്നു സമ്മതിച്ചു. അവർ വളരെ നാൾ ശ്ലാഘായോഗ്യമായ ദാമ്പത്യജീവിതത്തെ നയിച്ചു. രാജ്യഭരണത്തിലും രൂപമതി ബഹദൂറിന്നു വലിയൊരു സഹായമായിരുന്നു. എന്നാൽ മുകൾസൈന്യം വന്നകാലത്തു അവർ രൂപമതിയുടെ ജന്മസ്ഥലമായ സാരംഗപുരത്തു താമസിക്കുകയായിരുന്നു. പട കഠിനമായി തുടങ്ങിയതോടുകൂടി ബാസ്ബഹദൂർ തോറ്റോടി രക്ഷ പ്രാപിക്കേണ്ടതായി വന്നു. വരനെ പിരിഞ്ഞ രൂപമതിയെ പടജനങ്ങൾ അപമാനിക്കുമെന്നു കണ്ടു്, അവർ വിഷം കുടിച്ചു മരിച്ചു. സേനാനായകനായ ആദംഖാൻ രൂപമതിയെ കിട്ടുവാൻ പല ശ്രമങ്ങളും ചെയ്തു. പക്ഷെ, അയാൾ കണ്ട കാഴ്ച വസ്ത്രാഭരണഭൂഷിതമായ രൂപമതിയുടെ ശവശരീരമായിരുന്നു.

ഒരു തെളിവുള്ള ദിവസം രൂപമതിയുടെ കൊട്ടാരത്തിന്റെ കാഴ്ച എത്രയോ മനോഹരമായിട്ടുള്ള ഒന്നാകുന്നു. അതു വിന്ധ്യന്റെ അധികം പൊക്കമില്ലാത്ത ഒരു ശിഖരത്തിന്റെ ശിരോലങ്കാരമായിരിക്കുന്നു. മുമ്പി

പായി നർമ്മദയും അതിനിരുകരകളിലും കണ്ണുകൾക്കാന ന്ദകരമായ വിളഞ്ഞുനില്ക്കുന്ന കണ്ടങ്ങളും, ഫലവൃക്ഷങ്ങ ളോടുകൂടിയ പറമ്പുകളും കിടക്കുന്നു. അതിനപ്പുറത്ത തപതിവരെ ജയിനന്മാർക്ക വിശിഷ്ടമായുള്ള ഭവനങ്ങളു മുള്ള സത്പുരഗിരിയും കാണാം. നർമ്മദയിലുള്ള ഒരു ചെറിയ തുരുത്തിലാണ് രൂപമതിയുടെ ശവകുടീരം.

അവളുടെ ഒരു പാട്ടോടുകൂടി ഈ ലേഖനമവസാ നിപ്പിക്കാം.

ഔർധൻ ജോത്താനൈറ കഹേര
മേരോധൻ പ്യാരോ കേ പ്രീതാപുൻജി
ആനേകാ ജതൻ കാർ രഖോമൻജേ
ഉപാൻതിത് തേരാ ഭേഖാഹൂം
ശ്രീയാകാ നഖേരേഹൂഷ്ഠാ
അപ നേകാർ രഖോഗി കൻജി.
ദിൻദിൻ ബാദേസവാദേയാ
ഉർഹിഘടൻ ഏക് ഭേറാ ഇൻജി;
ബാസ് ബഹദ്ദർ കി സ്നേഹ ഉപർ
നിഛാവർ കരും ഗീജി കാർധൻ.

(Friend! let others boast their treasure
Mine 's a stock of pure love's pleasure
Safely cared for every part
'Neath that trust lock my heart
Safe from other women's peeping
For the key's in my own keeping
Day by day it grows a little

Never loses e'en a little
But through life will ever go
With Baz Pahadur, weal or woe.

അദ്ധ്യായം ൧.

ഇൻഡോർ — ബരോഡ.

ഉജ്ജയിനിയിൽനിന്നു പോയതു് ഇൻഡോറിലേക്കായിരുന്നു. വാസ്തവത്തിൽ, ഒരു സ്നേഹിതനെ കാണ്മാൻ മാത്രമായിട്ടായിരുന്നു ഞാൻ അവിടെ ഇറങ്ങിയതു്. എങ്കിലും, അദ്ദേഹം ഒരു വിദ്വാനും വലിയൊരു ഉദ്യോഗസ്ഥനും ആയിരുന്നതുകാരണം, അവിടെ കാണേണ്ടവയെ കൊണ്ടുപോയി കാണിച്ചുതരികയും, ഇൻഡോറിന്റെ ചരിത്രത്തെ അല്പം പറഞ്ഞുതരികയും ചെയ്തു. ഇൻഡോർ ഒരുകാലം ഇൻഡ്യാക്കാൎക്കു് അഭിമാനത്തിനു കാരണമുണ്ടാകുന്ന ഒരു ദിക്കാണു്. ഇന്നത്തെ അതിന്റെ ഭരണവിശേഷത്തിനും കീൎത്തിക്കും കാരണഭൂതന്മാരായിട്ടുള്ളവരിൽ രണ്ടുപേർ കേളികേട്ടിട്ടുള്ള മാധവരായരും രഘുനാഥരായരുമാകുന്നു. അവരവിടെ മന്ത്രികളായിരുന്നു.

ഇൻഡ്യയുടെ മദ്ധ്യത്തിലുള്ള മാളവരാജ്യത്തിലെ ഒരു പ്രധാന സംസ്ഥാനമാണു് ഇൻഡോർ. അതിന്റെ തലസ്ഥാനത്തിന്റെ പേരും ഇതുതന്നെ. ഹോൾക്കാർ മഹാ

രാജാവാണ് അതിനെ ഇന്നു ഭരിച്ചുവരുന്നതു്. എന്നാൽ ആ രാജ്യം പല പരിവർത്തനങ്ങൾക്കും അധീനമായിട്ടുണ്ടു്. വിക്രമാദിത്യൻ, മുഞ്ജൻ, ഭോജൻ, യശോധർമ്മൻ, എന്നിവരുടെ വാഴ്ചകളെ അനുഭവിച്ചതിനുശേഷം മുഗളർ അതിനെ പിടിച്ചു് അവരുടെ കീഴിലാക്കി. ആ നിലയിൽ വളരെ നാൾ ഇരുന്നു. പിന്നെ ബാജിറാവു പേഷ്വായുടെ കാലത്താണ് അതിനെ മഹാരാഷ്ട്രക്കു കൈവശപ്പെടുത്തുവാൻ സാധിച്ചതു്. പേഷ്വായുടെ സേനാനായകനായിരുന്ന മല്ഹരിരായരുടെ സാമർത്ഥ്യവും ധൈര്യവുംകൊണ്ടാണ് യുദ്ധത്തിൽ മുസൽമാൻ ചക്രവർത്തിയുടെ സൈന്യത്തെ തോല്പിക്കുവാനും അതു വീണ്ടെടുക്കുവാനും പേഷ്വാക്കു സംഗതിവന്നതു്. ഇൻഡോർ സംസ്ഥാനത്തെ അന്നു (1733) പേഷ്വാ മല്ഹരിരായർക്കു സമ്മാനിച്ചു. ഈ രാജ്യം മല്ഹരിരായരുഹോൾക്കാർ ഭരിക്കുന്ന കാലത്തു് (1766) ഒരു നല്ല നിലയിൽ പ്രാപിച്ചിരുന്നു.

പിന്നെ ഇതിനെ 1795 വരെ ഭരിച്ചതു അഹല്യാബായിയായിരുന്നു. അവരുടെ ഭരണകാലം ചരിത്രപ്രസിദ്ധമായിട്ടുള്ളതാണല്ലോ. അവരൊരു മാതൃകയായ മഹാരാജ്ഞിയായിരുന്നു. നീതിയെ പാലിക്കുന്നതിനും നികുതിപിരിക്കുന്നതിനും പ്രജകൾക്കു് എല്ലാപ്രകാരത്തിലും വേണ്ട അഭിവൃദ്ധിയുണ്ടാകുന്നതിനും വേണ്ട സകല ഏർപ്പാടുകളും അവർ ആലോചിച്ചു ചെയ്തുകൊണ്ടിരുന്നു. അതുകാരണം അവരുടെ അനന്തരഗാമികൾക്കു ഇൻഡോറിനെ ഭരിക്കുന്നതിൽ ബുദ്ധിമുട്ടേറ്റിട്ടില്ല.

സൈന്യലഹളക്കാലത്തു് ഇംഗ്ലീഷുകാൎക്കു ചെയ്തുകൊടുത്ത സഹായത്തിന്റെ ഫലമായി ബ്രിട്ടിഷ് ഗവൎമ്മെൻറിന്റെ ആനുകൂല്യവും അവർ സമ്പാദിച്ചു. യശ്വന്തറാവു ഹോൾക്കറാണു് ഇപ്പോഴത്തെ മഹാരാജാവു്. 1926ൽ പ്രായപൂൎത്തി വരുന്നതിനു മുമ്പുതന്നെ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ കിരീടധാരണക്രിയ കഴിഞ്ഞു. 1930-ൽ ആകുന്നു രാജ്യഭാരം ഇദ്ദേഹം കയ്യേറ്റതു്. ഇദ്ദേഹം ഓക്സ്ഫോൎഡ് സൎവ്വകലാശാലയിൽ പഠിക്കുകയും യൂറോപ്പ്, അമേരിക്ക എന്നീരാജ്യങ്ങളിൽ സഞ്ചരിക്കുകയും ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. ഭരണരീതി നല്ല തരത്തിലാണു്. ഒരു നിയമസഭയും 26 മുനിസിപ്പാലിറ്റികളും 111 വില്ലേജുപഞ്ചായത്തുകളും ഉണ്ടു്. ആദായത്തിൽ ഇന്ന സംഖ്യയെ ഹോൾക്കാറുടെ ചിലവിനു എടുത്തുകൂടൂ എന്നു നിശ്ചയവുമുണ്ടു്. വൈദ്യം, വിദ്യാഭ്യാസം, കൃഷി, കൈത്തൊഴിൽ, വാണിജ്യം, പരസ്പരസഹായം എന്നിവയ്ക്കു പരിഷ്കൃതരീതിയിലുള്ള വ്യവസ്ഥകൾ ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. ഹജൂർകച്ചേരി, ഹൈക്കോടതി, ഹോൾക്കാർ കോളെജ് എന്നിവ കാണേണ്ട കെട്ടിടങ്ങളാകുന്നു. സുഖനിവാസം, മണിഭവനം എന്നീ കൊട്ടാരങ്ങളും, മനോഹരമായ മട്ടിൽ കെട്ടിയുണ്ടാക്കീട്ടുള്ളവയാകുന്നു. ഹിന്ദുക്കളുടെ ഗോപാലമന്ദിരത്തിലും ജൈനന്മാരുടെ ജൈനമന്ദിരത്തിലും പോയി ദൎശനം ചെയ്യേണ്ടതാണെന്നുള്ളതിനു സംശയമില്ല. ഇൻഡോറിൽ (ഇന്ദ്രപുരം) നിന്നു ബറോഡയ്ക്കാണു് പോയതു്.

ബറോഡാനഗരം കണ്ടാൽ അതു ഭരണനിപുണനായ ഒരു രാജാവിന്റെ ആജ്ഞാനുസരിച്ചു വളൎന്നുവന്നതാണെന്നു തോന്നാതിരിക്കയില്ല. തണലിന്നായി ഇരുപുറവും നട്ടുവളൎത്തിട്ടുള്ള തരുപംക്തികളോടുകൂടിയ വീതിയുള്ള വഴികൾ, ലതാകുഞ്ജങ്ങൾ, കാസ്ലനികൾ, ചെറുപൊയ്കകൾ എന്നിവകളോടുകൂടിയ ഉദ്യാനങ്ങൾ, കെങ്കേമങ്ങളായ കെട്ടിടങ്ങൾ എന്നിവകൊണ്ടു നഗരം അലങ്കരിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. പഞ്ചതന്ത്രത്തിൽ പാടലിപുത്രത്തിന്റെ ഒരു വൎണ്ണനയുള്ളതു് ബറോഡാ നഗരത്തിന്നു അക്ഷരംപ്രതി യോജിക്കുന്നതാണു്. അവയുടെ വൃത്തിയും ചെടിപ്പും എല്ലാററിലും അതിശയവും സന്തോഷവും ഉണ്ടാക്കാതിരിക്കയില്ല. നഗരത്തിൽ ചില സ്ഥലങ്ങളെ പ്രത്യേകമായി ചെന്നു കാണേണ്ടതുണ്ടു്. കണ്ടുകൊണ്ടുമായില്ല. അവയിൽനിന്നു പലതും പഠിക്കേണ്ടതായിട്ടുണ്ടു്.

1. കൃഷിസ്ഥലം, 2. ഔഷധനിൎമ്മാണസ്ഥാനം, 3. ചിത്രശാല, 4. മ്യൂസിയം, അല്ലെങ്കിൽ ഒട്ടുവസ്തുക്കളെ ശേഖരിച്ചു വെച്ചിരിക്കുന്ന കെട്ടിടം, 5. കുതിരലായം, ആനപ്പന്തി, മൃഗശാല, 6. പുസ്തകശാല, 7. സായാജിസരോവരം, 8. സ്വൎണ്ണം, വെള്ളി എന്നിവകൊണ്ടുള്ള രഥങ്ങൾ, പല്ലക്കുകൾ, തോക്കുകൾ, 9. മകൎപ്പുര, ലക്ഷ്മീവിലാസം എന്നീ കൊട്ടാരങ്ങളും ഉദ്യാനങ്ങളും 10. ജയിലു്, 11. ആശുപത്രി, 12. കലാഭവനം, 13 സംഗീതവിദ്യാലയം, 14. ആൎയ്യകന്യാമഹാവിദ്യാലയം, 15. ചിററം ക്രീഡാഭവനം,

16. പ്രാചീനഗ്രന്ഥാലയം ഇവയെ ഒരോന്നായിട്ടുപോ യി മനസ്സിലാക്കി കാണേണ്ടതാകുന്നു.

1· ശേഖരിക്കുവാൻ മഹാരാജാവിന്റെ ഉപഭോഗ ങ്ങൾക്കു യോജിക്കുന്നവയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രജകൾക്കും മറ്റും ഉപയോഗമുള്ളവയും ആയ ധാന്യം, വിത്ത്, ചെടി, വൃക്ഷം, ലത എന്നീ ജാതികളിൽ പെട്ടവയെ നട്ടു വളർത്തേണ്ട രീതികളെ എല്ലാം കൃഷിസ്ഥലത്തു പരീക്ഷിച്ചു സമ്പാദിക്കുന്ന അറിവിനെ ഇവിടെനിന്നും പരസ്യപ്പെടുത്തുന്നു. ഇവിടെ കൃഷിശാസ്ത്രം, പഠിപ്പിക്കുകയും ചെയ്യുന്നുണ്ട്. ഇവിടെയും മൈസൂരിലും മലത്തെ വളമാക്കുന്ന സമ്പ്രദായം കണ്ടു. കൊച്ചിരാജ്യത്ത് അതു നടപ്പിൽവരുത്തുന്നതു നന്നായിരിക്കും. വഴികളിലും മറ്റും കിടക്കുന്ന ചപ്പും ചവറും എല്ലാം ശേഖരിച്ച് പട്ടണത്തിനു പുറത്തായ സ്ഥലത്തു നീളത്തിൽ കൂട്ടും. ഇതിനു മീതെ അടുപ്പിച്ചു മൂന്നുദിവസം, മലവാഹകന്മാരുടെ വണ്ടികളിൽ വെള്ളം കൊണ്ടൊഴിക്കും. മൂന്നുമാസം ആ കൂമ്പാരം വെയിലും മഞ്ഞും കൊണ്ടുകിടക്കും. അപ്പോഴേക്കും അവയെല്ലാം കൂടി യോജിച്ചു കട്ടിയായിത്തീരും. രണ്ടുനാലു ദിവസത്തിനുശേഷം, നാറ്റം കുറഞ്ഞ് തീരെ ഇല്ലാതെയാകും എന്നാണ് പറഞ്ഞുകേട്ടത്. മൈസൂരിൽ ഈ വളം ഉണ്ടാക്കുന്ന മാതിരി എന്നെ കാണിച്ചുതരുവാൻ വന്നതു് വിശിഷ്ടനായ ഒരു ബ്രാഹ്മണഉദ്യോഗസ്ഥനായിരുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ കയ്യിലുണ്ടായിരുന്ന നല്ലൊരു ഉറപ്പുള്ള വടികൊണ്ടു കുത്തിനോക്കിയതിൽ പാടുകൂടി വീഴുന്നില്ല. കല്ലിന്മേൽ തല്ലി

ധൂളിപോലെ തോന്നി തീരെ നാററവും ഉണ്ടായിരുന്നില്ല. മൈസൂർ, ബറോഡ, രാജ്യങ്ങളിൽ ഇതു നല്ല വളമായി ഉപയോഗിച്ചുവരുന്നു. ഇതു വില്ക്കുന്നതിൽനിന്നു നല്ലൊരു തുക മൈസൂരിലേക്കു മുതലെടുപ്പുമുണ്ട്. ജപ്പാനിലും ഇതാണ് മുഖ്യമായ വളം. അതുകാരണം, വഴികൾ വളരെ ശുചിയായി ഇരിക്കുകയും ചെയ്യും

2. അലംബിക് കെമിക്കൽ വർക്സ് എന്ന സ്ഥാപനത്തിനു അമേരിക്കയിലും യൂറോപ്പിലുംകൂടി പ്രസിദ്ധി കിട്ടിത്തുടങ്ങിട്ടുണ്ട്. 1907_ൽ തുടങ്ങിയ ഒരു സ്ഥാപനമാണിതു്. ഇതിനു ബറോഡാരാജാവുതിരുമനസ്സിലെ ആനുകൂല്യം നല്ലപോലെയുണ്ട്. ഉദ്ദേശം 700 തരം സാധനങ്ങൾ ഇന്നിവിടെ ഉണ്ടാക്കി വില്ക്കുന്നുണ്ട്. അന്യരാജ്യങ്ങളിൽനിന്നു വരുത്തി ഉപയോഗിക്കേണ്ടിവന്നിരുന്ന പല മരുന്നുകളും ഇവയിൽപ്പെടും. ഇംഗ്ലീഷ് മരുന്നുകൾക്കു പുറമെ, ആസവങ്ങൾ, അരിഷ്ടങ്ങൾ, ഭസ്മങ്ങൾ, ചൂർണ്ണങ്ങൾ, ഗുളികകൾ എന്നീ ആയുർവ്വേദവിധിപ്രകാരമുള്ള വളരെ മരുന്നുകളും ഇവിടെ ഉണ്ടാക്കിവരുന്നു. ഇവയിൽ പല മരുന്നുകളുടേയും ഉടമസ്ഥതകൂടി ഈ സ്ഥാപനത്തിനുണ്ട്. കൊച്ചിരാജ്യത്തുതന്നെ പല ഡോക്ടർമാരും വൈദ്യന്മാരും ഈവക മരുന്നുകളെ വരുത്തി ഉപയോഗിച്ചുവരുന്നുണ്ട് ഈ വലിയ നിലയിൽ ഇതിനെ കൊണ്ടുവരുവാൻ പരിശ്രമിച്ചവരുടെ കൂട്ടത്തിൽ മുന്നണിയിൽ നിൽക്കുന്നവർ ഗജ്ജാർ, കോടിഭാസ്കർ, രാജമിത്രാ അമീൻ, എന്നിവരാണ്. ഇവിടെ ഉണ്ടാക്കുന്ന മരുന്നുകളുടെ വിവിധതയും പ്രയോജനവും ഇവയെ ഉണ്ടാക്കി

കൊണ്ടു വരുവാനുള്ള ബുദ്ധിമുട്ടും മറ്റും കണ്ടും കേട്ടും മനസ്സിലാക്കേണ്ടതാണ്.

3. ചിത്രശാലയെ രണ്ടായി വിഭജിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഒരു ഭാഗത്തു പാശ്ചാത്യന്മാരുടേയും മറ്റേവശത്തു പൌരസ്ത്യന്മാരുടേയും ചിത്രങ്ങളെ സൂക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നു. ഇറ്റലി തുടങ്ങിയ രാജ്യങ്ങളിൽ പ്രാചീനകാലംമുതൽ പേരുകേട്ടിട്ടുള്ള ചിത്രമെഴുത്തുകാർ എഴുതിട്ടുള്ള ചിത്രങ്ങളൊ അവയുടെ ശരിയായ പകൎപ്പുകളോ അതുപോലെ ഇൻഡ്യാ, പേർഷ്യാ, ചൈനാ എന്നി രാജ്യത്തു പേരുകേട്ടിട്ടുള്ള ചിത്രകാരന്മാർ തീൎത്തിട്ടുള്ള ചിത്രങ്ങളോ അല്ലെങ്കിൽ അവയുടെ പകൎപ്പുകളോ ആ ജ്ഞാനമന്ദിരത്തിൽ കാണുന്നതാണ്. ദേശസുഖത്തിനായി സഞ്ചരിക്കുന്നോരവസരങ്ങളിൽ ഗെയിക്കവാർ മഹാരാജാവു തന്റെ രാജ്യത്തിനു ക്ഷേമകരങ്ങളായ സ്ഥാപനങ്ങളെ കണ്ടുപഠിക്കുന്നതിലും ഉപയോഗമുള്ള സാധനങ്ങളെ ശേഖരിക്കുന്നതിലും എപ്പോഴും ഉത്സാഹത്തോടുകൂടി പ്രവൎത്തിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കും. അതുപോലെ നല്ല ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാരെ സമ്പാദിക്കുന്നതിലും അദ്ദേഹം മനസ്സിരുത്തും. രമേശ്ചന്ദ്രദത്തനു ഗവൎണ്ണർ ഉദ്യോഗം മുതലു കൊടുക്കേണ്ട സന്ദർഭം നേരിട്ട സമയം ബ്രിട്ടീഷ്ഗവൎമ്മെണ്ടു കൊടുത്തില്ലെന്നു തന്നെയല്ല, കമ്മീഷണരായി സ്ഥിരപ്പെടുത്തുകകൂടി ചെയ്തില്ല. അതുകാരണം അദ്ദേഹം പണിയിൽ നിന്നൊഴിഞ്ഞു. ഉടനടി അദ്ദേഹത്തെ ബറോഡയിൽ റവന്യൂ മന്ത്രിയായി വെച്ചു. അരവിന്ദഘോഷന്റെ സാമൎത്ഥ്യത്തെ ബിലാത്തിയിൽവെച്ചറിഞ്ഞ സമയം, അ

ദ്ദേഹത്തെ വിദ്യാഭ്യാസവകുപ്പിലേക്കെടുത്തു. അടുത്തകാലത്തൊരു സംഭവമുണ്ടായി. കയ്റോവിൽവെച്ചു അമീറാലി എന്നൊരു ചെറുപ്പക്കാരനെ കണ്ടുമുട്ടി. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഗാധമായ പാണ്ഡിത്യവും ശീലഗുണവും ഉത്സാഹവും കണ്ടിട്ടു്, അദ്ദേഹത്തെ ബറോഡയിലെ രാജകീയ മഹാകലാശാലയിൽ മതങ്ങളുടെ മൂലതത്വങ്ങളേയും ഇവയുടെ സാദൃശ്യങ്ങളേയും വ്യത്യാസങ്ങളേയും പഠിപ്പിക്കുന്നതിനായി നിയമിച്ചിരിക്കുന്നു.

5. ആനപ്പന്തി ഗജങ്ങൾക്കു പേരുമാറത്തക്ക വലിയൊരു സ്ഥലമാണു്. അവയ്ക്കു ദീനം പിടിച്ചാൽ ചികിത്സയ്ക്കു വേണ്ട ഏർപ്പാടുമുണ്ടു്. അവിടെ വലിയൊരു പിടിയാനയുണ്ടു്. അതിന്റെ ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യം അതിശയിക്കത്തക്കതാണു്. മഹാരാജാവിന്റെ അതിഥികൾ ആരെങ്കിലും അതിനടുത്തു ചെന്നാൽ, ഒരു പൂമാല ആ ആളുടെ കഴുത്തിൽ ഇടും. ആ ആളെ പനിനീർ തളിക്കും, വിശറികൊണ്ടു വീശും, ഒരു വാദിത്രമെടുത്തു പാട്ടുപാടി കേൾപ്പിക്കുകയും ചെയ്യും. ആനപ്പന്തിയുടെ തൊട്ടുള്ള കെട്ടിടത്തിലാകുന്നു എട്ടാമത്തെ ഇനത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുള്ള വണ്ടികൾ, പല്ലക്കുകൾ, അമ്പാരികൾ, തോക്കുകൾ എന്നിവ സൂക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതു്. സ്വർണ്ണവണ്ടിക്കു പൂട്ടുവാനുള്ള കുതിരകളുടെ കോപ്പുകളെല്ലാം സ്വർണ്ണംകൊണ്ടുണ്ടാക്കി വെച്ചിട്ടുണ്ടു്.

6. ബറോഡയിൽ പുസ്തകശാലകൾ അഭിമാനിക്കത്തക്ക ഒരു നിലയിൽ എത്തിട്ടുണ്ടു്. നഗരത്തിൽ പ്രധാനമായൊരു വലിയ പുസ്തകശാലയും വായനശാലയു

മുണ്ടു്. അവിടെനിന്നു് രാജ്യത്തുള്ള ഗ്രാമങ്ങളിലേക്കു ബുക്കുകൾ അയച്ചുകൊടുപ്പാനുള്ള ശരിയായ ഏർപ്പാടും ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. ഗ്രാമീണവായനശാലകളിൽ സാധാരണ ഇല്ലാത്ത ബുക്കുകൾ ഈവിധം അയച്ചുകൊടുത്തും കടംകൊടുത്തുവാങ്ങിയുംകൊണ്ടിരിക്കും. ഇതിനു വേണ്ട വണ്ടികളും പെട്ടികളും ഏർപ്പാടുമുണ്ടു്. ഈ വായനശാലകളുടെ ആവശ്യത്തിനായി വർഷം തോറും ഗുജറാത്തി ഭാഷയിൽ വളരെ ബുക്കുകളെ പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിവരുന്നുണ്ടു്. ഈ പ്രസിദ്ധീകരണച്ചിലവുകൂടാതെ 1934_35ൽ ലൈബ്രറി ഏർപ്പാട് ഇനത്തിൽ 94,377 ക. സർക്കാരിൽനിന്നു ചിലവിട്ടിരിക്കുന്നു. പഞ്ചായത്തുകളും മുനിസിപ്പാലിററികളും 50,582 ക. ചിലവിട്ടിട്ടുണ്ടു്. മേൽകാണിച്ച ഭാഗത്തു് 1,15,762 ബുക്കുകളുണ്ടു്. 1,017 ഗ്രാമീണ പുസ്തകശാലകളുമുണ്ടു്. സ്ത്രീകൾക്കും കുട്ടികൾക്കും പ്രത്യേകം വായനശാലകളുണ്ടു്. കുട്ടികളുടെ മുറിയിൽ അവർക്കു പല കളികളിലും ഏർപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതിനുള്ള സൌകര്യമുണ്ടു്. 38,802 കുട്ടികൾ 1934-35ൽ അവരുടെ മുറിയിലെ കളിക്കുവാനും വായിക്കുവാനുമായി ചെന്നിട്ടുണ്ടു്.

7. ബറോഡാനഗരത്തിലെ ഉപയോഗത്തിനു വേണ്ട വെള്ളംകൊണ്ടുവരുന്നതു 12 നാഴിക ദൂരത്തുനിന്നാണു്. അവിടേക്കുള്ള വഴി വളവോ തിരിവോ കൂടാതെ നേരേതന്നെ കിടക്കുന്നു. ഇരുപുറത്തും തണൽവൃക്ഷങ്ങളുമുണ്ടു്. അത്യധികം വലുതായൊരു തടാകത്തിൽ ശുദ്ധജലം, ശേഖരിച്ചിരിക്കുന്നു. ഞാൻ കാണുമ്പോൾ അതിൽ 182 അടി വെള്ളമുണ്ടു്. അതിനു സമീപം രാജാവിനു വിശ്രമിക്കുവാനുള്ളൊരു കൊട്ടാരമുണ്ടു്. ഏവിടെ നോക്കി

യാറും വെളിപ്പായിട്ടും വൃത്തിയായിട്ടുമേ കാണുകയുണ്ടാകയുള്ളു. തടാകം കിടക്കുന്നതൊരു വിജനപ്രദേശത്താണ്. അതിന്റെ തെക്കുവശം അല്പമകലെയായി ദ്രോണഗിരി കിടക്കുന്നു. അതിനഞ്ചു ശിഖരങ്ങളുണ്ട്. ഗൎണ്ണാർ കൊടുമുടികളെന്നു പറയും. അതിലൊന്നിന്മേൽ ഒരു ഭഗവതി ക്ഷേത്രമുണ്ട്. ഇതെയുള്ള അബോമതത്തിന്മേലത്രെ ദത്താത്രേയമഹർഷി തപസ്സു ചെയ്തിരുന്നത്. ദ്രോണഗിരി കിടക്കുന്നത് ജൂനാഗഡ് സംസ്ഥാനത്താണ്.

9. കൊട്ടാരങ്ങളേയും ആരാമങ്ങളേയും വർണ്ണിക്കുന്നതിന ഞാൻ എത്രതന്നെ ശ്രമിച്ചാലും സാധിക്കുകയില്ല. എവിടെ നോക്കിയാലും അവ ആനന്ദത്തെയും അത്ഭുതത്തെയും ഉണ്ടാക്കാതിരിക്കയില്ലെന്ന മാത്രം പറയുവാനെ ഞാൻ ആലോചിച്ചിട്ട കാണുന്നുള്ളു. ദേവേന്ദ്രൻ, വൈശ്രവണൻ, രാവണൻ എന്നിവരുടെ കൊട്ടാരങ്ങളേയും തോട്ടങ്ങളേയും കുറിച്ചുള്ള വർണ്ണനകൾ നമ്മൾ പലരും വായിച്ചിരിക്കും. അവയെ ഇവിടെ പകർത്തിയാലൊ എന്ന് എനിക്ക തോന്നാതിരുന്നില്ല. അപ്പുറം പ്രാചീനവും നവീനവുമായ രീതികൾകൊണ്ട് വന്നിട്ടുള്ള പല വ്യത്യാസങ്ങളേയും എടുത്തുകാണിക്കേണ്ടി വരും.

10 മുതൽ 14 വരെയുള്ളവയെ പ്രത്യേകം എടുത്തു വിവരിക്കേണ്ടതില്ല. യൂറോപ്പ്, അമേരിക്ക, എന്നീ പരിഷ്കൃതരാജ്യങ്ങളിൽ ഉള്ള സമ്പ്രദായങ്ങളിൽ ബറോഡാ രാജ്യത്തെക്ക അനുകൂലമായിട്ടുള്ളവയെ ഇതവക സ്ഥാപനങ്ങളിൽ ഏൎപ്പെടുത്തിക്കാണുന്നുണ്ട്. വ്യായാമം പരിശീലിപ്പിക്കുന്നതിനുള്ള സ്ഥലമാണ്. (15)

16. അമുദ്രിതങ്ങളായ അനവധി ഗ്രന്ഥങ്ങളെ ഇവിടെ ശേഖരിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഇവയെ ഓരോന്നായി പരിശോ

ധിച്ചു തെറ്റുതീൎത്തു് അച്ചടിച്ചു പ്രസിദ്ധംചെയ്യുവാനുമു
ണ്ടു്. ഈ വകുപ്പിന്റെ മേലധികാരിയായ ശ്രീമാൻ ഭ
ട്ടാചാരി അദ്ദേഹത്തിന്റെ പേരിനനുസരിച്ചു പാണ്ഡി
ത്യവും യോഗ്യതയും ഉത്സാഹവുമുള്ള ഒരു മഹാനാകുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൮

രാജപുട്ടാണ, അജ്മിയർ, ജെയിപ്പൂർ, ഉദൈപ്പൂർ, ചിറൌർ, ജോദ്ധ്പൂർ.

ബറോഡാ രാജ്യത്തുനിന്നു് രാജപുട്ടാണയിലേക്കാണു് പോയതു്. അവിടെ കാണേണ്ട സ്ഥലങ്ങൾ അജമിയർ, ജെയിപ്പൂർ, ഉദയ്പ്പൂർ, ചിതോറാർ, ജോദ്ധ്പൂർ, എന്നിവയാകുന്നു. രാജപുട്ടാണയുടെ നടുക്കാണു് അജ്മിയർ കിടക്കുന്നതു്. അജ്മിയർ രാജപുട്ടാണയുടെ ഹൃദയമാണെന്നു ഒരു ചരിത്രകാരൻ പറയുന്നു. അതിനെ തലസ്ഥാനനഗരമായിട്ടാണു് ഇന്നു കരുതിവരുന്നതു്. അതിന്റെ കിഴക്കു ജെയിപ്പൂരും, തെക്കു മീവാറും, പടിഞ്ഞാറു് മാർവാറും, വടക്കു കിഷൺഗഢും കിടക്കുന്നു. അതിനു കടൽനിരപ്പിൽനിന്നു 3000 അടി പൊക്കമുണ്ടു്. രാജപുട്ടാണയുടെ തെക്കുനിന്നു വടക്കുവരെ, അതിന്റെ നാടുവെല്ലുന്നപോലെ, അരവല്ലിമല കിടക്കുന്നു. കച്ചേരികളും മററും ഇതിന്റെ ഒരു ഭാഗത്തുള്ള ആബു എന്ന കുന്നിന്മേലാകുന്നു പണിതിട്ടുള്ളതു്. ആകെയുള്ള വിസ്താരം

2711 ചതുരശ്രനാഴികയാണ്. 3,80,384 ജനങ്ങളുണ്ട്. 15 ലക്ഷത്തിൽ മേലെ മുതലെടുപ്പുമുണ്ട്. സാഗരമതി എന്നാണ് അവിടെയുള്ള വലിയ പുഴയുടെ പേര്. ഒരു നാട്ടുനായകക്കല്ലിൻെറ പുറവും മറവുതാങ്ങൾ എന്നവണ്ണം, അജ്മീയറിൻെറ പുറവും മലകൾ കിടക്കുന്നു, പാട്ടിലും ചരിത്രത്തിലും പേർകേട്ട അജ്മീയറിലെ കോട്ടയുടെ പേർ താരാഗർ (നക്ഷത്രക്കോട്ട) എന്നാകുന്നു. എത്ര ആക്രമണങ്ങളെയും ഉപരോധങ്ങളെയുമാണ് ഈ ദുർഗ്ഗം തടുത്തിട്ടുള്ളത്! ഏ. ഡി. ഏഴാംനൂറ്റാണ്ടിൽ അജയപാലനാണ് ഈ കോട്ട കെട്ടിയത്. ഇപ്പോഴത്തെ നഗരത്തെ നിർമ്മിച്ചത് അജയദേവനാണ്. (1165-75 ഏ. ഡി. രാജ്യഭരണകാലം.) അദ്ദേഹത്തിൻെറ മകൻ അണ്ണാജിയാണ് അണ്ണാസാഗരത്തെ ഉണ്ടാക്കിയത്. അദ്ദേഹത്തിൻെറ മകൻ വിശാലദേവൻ വിശാലസാഗരത്തെയും ഉണ്ടാക്കി. പൃഥ്വിരാജൻ, ചരിത്രപ്രസിദ്ധനായ പൃഥ്വിരാജൻ, അദ്ദേഹത്തിൻെറ പൌത്രനായിരുന്നു. അജ്മീയറിൻെറ മഹാമൂല്യമായ യശസ്സ് അതു സമ്പാദിച്ചത് ഈ രാജാവിൻെറ കാലത്തായിരുന്നു. ഥാണേശ്വരത്തെ യുദ്ധത്തിൽ സുൽത്താൻ ഘോറി അതിന്നു കളങ്കം വരുത്തിയതും ഇദ്ദേഹത്തിൻെറ കാലത്തുതന്നെ.

1557-ൽ അജ്മീയർ അക്ബർ ചക്രവർത്തിയുടെ കൈവശം വന്നു. അദ്ദേഹത്തിൻെറ കൊട്ടാരം ഇന്നൊരു കാഴ്ചബംഗ്ളാവായി ഉപയോഗിച്ചുവരുന്നു. ഷാജിഹാ

ന്റെ രാജമന്ദിരം അതിഭംഗിയുള്ള താഴ്വരയിൽ നാശകോശപ്പെട്ടു കിടക്കുന്നു.

അണ്ണാസാഗരമെന്നതു് ഒരു കൃത്രിമതടാകമാണു്. അതിന്റെ കരയുടെ ചുറ്റളവു് എട്ടുനാഴികയുണ്ടു്. കരയിൽ പലഭാഗത്തും നല്ല തോട്ടങ്ങളുണ്ടാക്കീട്ടുണ്ടു്. പട്ടണത്തിനടുത്തുള്ള ഭാഗത്ത കരയിൽ നല്ല വെളുത്ത മാർബിൾകൊണ്ടു് ഷാജിഹാൻ ഒരു വലിയ തറ ഉണ്ടാക്കീട്ടുണ്ടു്. വൈകുന്നേരം അനവധി ആളുകൾ അവിടെ പോയി വിശ്രമിച്ചുവരുന്നു. ആ സമയത്തു് ആ തടാകത്തിന്റെ കാഴ്ച അതിരമണീയമായിരിക്കും. തടാകതീരത്തായി വിശാലമായ മണ്ഡപങ്ങളുണ്ടാക്കീട്ടുണ്ടു്. വിഗ്രഹരാജൻ ഒരു സരസ്വതീമന്ദിരവും അതിനടുത്തൊരു കലാശാലയും പണിയിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഇവയിലുള്ള കൊത്തുപണികൾ അത്ഭുതതരങ്ങളാണു്. ചിസ്റ്റി എന്ന ഇസ്ലാം സാധുവിന്റെ ശവകുടീരവും കാണേണ്ട ഒരു കെട്ടിടമാകുന്നു.

തീവണ്ടികൾക്കുവേണ്ട യന്ത്രങ്ങൾ ഇൻഡ്യയിൽ ഇവിടെ മാത്രമേ ഉണ്ടാക്കുന്നുള്ളു.

സർക്കാർവക ഒരു വലിയ കലാശാലയുണ്ടു്. ശ്രീമാൻ പി. ശേഷാദ്രി അതിന്റെ പ്രധാനാദ്ധ്യക്ഷനാണു്. രാജകുമാരന്മാർക്കും പ്രഭുക്കളുടെ പുത്രന്മാർക്കും മാത്രമായി മേയോകാളേജും ഉണ്ടു്.

മുഹമ്മദ്ഗസ്നി അജ്മീയറിനെ ആക്രമിച്ച സമയം, 160 ഭടന്മാരോടുകൂടി രാജാവു് അതിനെ രക്ഷിച്ചു. ഗോഗചോഹൻ എന്നാളുടേയും അജയപാലന്റെയും പ്രതിമാ

വിൻേറയും ഓർമ്മയെ നിലനിത്തുവാൻ ആണ്ടുതോറും ഒരോ ഉത്സവം നടത്തുന്നുണ്ട്. ഭഗവതിസ്സവയും മുഖ്യമായിട്ടാണ് ആ ദിക്കുകാർ കരുതീട്ടുള്ളത്.

ബ്രഹ്മാവ് അജ്മീറിൽ പുഷ്കർ എന്ന സരസ്സിന്റെ സമീപത്തുവെച്ചു യാഗം ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. ബ്രഹ്മാവിന്ന ഇവിടെ മാത്രമേ ഒരു ക്ഷേത്രമുള്ളൂ. ബ്രഹ്മാവിനെ ആരും പൂജിക്കാത്തതിനു കാളിദാസൻ പറയുന്ന കാരണം ശരിയോ എന്നറിയുന്നില്ല.

അജാഗളസ്ഥസ്തനമുഷ്ടിപ്രസ്ഥം
നാസാന്തരേതോമുഖഖണ്ഡയുഗ്മം
വൃഥാസൃജൽസായനമത്രയെന്ന
പൂജാംനലേഭേ വിധിരാജഹംസഃ.

ഭോജരാജന്റെ ദ്വാരപാലകന്മാർ ഒരു ദിവസം കവിയെ കടത്തി വിട്ടില്ല. ഈ ശ്ലോകം ആ കോപത്തോടുകൂടി ഉണ്ടാക്കിയതായിരിക്കും.

മേനക വിശ്വാമിത്രന്റെ തപസ്സിളക്കിയതും ഈ തടാകത്തിന്റെ തീരത്തുവെച്ചാണത്രെ. യുധിഷ്ഠിരമഹാരാജാവിന്റെ തീർത്ഥയാത്രയിങ്കൽ ഈ സരസ്സിൽ സ്നാനം ചെയ്യണമെന്നു പ്രത്യേകം തീർച്ചയാക്കീട്ടുള്ളതായി കാണുന്നു.

പുഷ്കർ വലിയൊരു തടാകമാണ്. കാഴ്ചയിൽ തന്നെ അതിനെന്തോ ഒരു ദിവ്യത്വമുള്ളതായി തോന്നും. വെള്ളവും വളരെ നന്നായികിടക്കുന്നു. പുഷ്കരത്തിന്റെ വക്കത്തായി പല രാജാക്കന്മാരും, മന്ദിരങ്ങളും, തടാകത്തിലിറങ്ങി കുളിപ്പാൻ കടവുകളും ഉണ്ടാക്കിട്ടുണ്ട്.

അജ്മീയർ ബ്രിട്ടീഷ് ഭരണത്തിൻ കീഴിലാണ് ഇരിക്കുന്നതു്. ജെയിപ്പൂറ് മുതലായവ രജപുത്രരാജാക്കന്മാരാൽ ഭരിച്ചുവരുന്നു. ഉദയപുരത്തെ വീതികുറഞ്ഞ, വളഞ്ഞുപിരിഞ്ഞ ഇടുക്കുവഴികളും, അടുത്തടുത്തു് ശ്വാസംമുട്ടിക്കിടക്കുന്ന തരത്തിലുള്ള പീടികകളും ജെയിപ്പൂരിലെ വിശാലമായ കച്ചവടസ്ഥലങ്ങളും നിരനിരയായി കിടക്കുന്ന വീതിയുള്ള തെരുവുകളും ആയി എന്തൊരു വ്യത്യാസമാണ്! ജെയിപ്പൂരിലെ വഴികൾ കേളികേട്ടവയാണ്. ഇത്രനല്ല വഴികളു ഞാൻ മറെറാരിടത്തും കണ്ടിട്ടില്ല. വഴികളുടെ ഇരുവശത്തു് കണ്ണിമേടകളോ വിക്രയശാലകളോ തരുപംക്തികളോ ഉണ്ടായിരിക്കും. അവക്രങ്ങളായ വഴികളു അവിടെയുള്ളു എന്നു തന്നെ പറയാം. വഴികളുടെ നടുക്കു് ചെറിയ പുഷ്പവാടികകളുണ്ട്. കെട്ടിടങ്ങൾ മിക്കതും റോസിന്റെ നിറത്തിലുള്ള കല്ലുകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയവയാകുന്നു. പ്രസിദ്ധമായ ജയമന്ദിരം പ്രാസാദത്തിലുള്ള കൊത്തുപണികളുടെയും ചിത്രങ്ങളുടെയും ഭംഗി, അതിന്റെ പാടലവർണ്ണം കാരണം എടുപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഈ രാജമന്ദിരത്തിനോടു തൊട്ടുള്ള തോട്ടവും അതിമനോഹരമായിട്ടുള്ളതാണ്. കോവിലകത്തിന്റെ മൂന്നുപുറത്തും ഓരോ ക്ഷേത്രങ്ങളുമുണ്ട്. രാമനിവാസോദ്യാനം, കാഴ്ചബംഗ്ലാവ്, പവനൻകോട്ട (ഹവാമഹാൾ) മംഗലഭവനം എന്നിവ കാണേണ്ടവയാകുന്നു. നാലുനാഴിക ദൂരെ ഗാൾടാ എന്ന ദിക്കിൽ രജപുത്രന്മാരുടെ കുലദൈവമായ സൂര്യന്റെ ക്ഷേത്രവും, അതിനു സമീപം പവിത്രമായൊരു തടാകവുമുണ്ട്. ഗംഗാജലം ഇതിൽ പ്രവഹിക്കുന്നുണ്ടെന്നാണ് ഐതിഹ്യം.

ഇപ്പോഴത്തെ കോവിലകത്തുനിന്ന് എട്ടുനാഴിക അകലെയാണ് പഴയ കൊട്ടാരം. ഇതിന്റെ മേൽഭാഗത്തായി അൽഭുതമായൊരു കോട്ടയുമുണ്ട്. ഇവരണ്ടും ഇരിക്കുന്ന സ്ഥലത്തിന് അംബരമെന്നാണ് പേര്. മലകളുടെ ഇടയിൽക്കൂടിയുള്ള വഴിയുടെ മുകളിലാണ് ഒന്നാമത്തെ ജയസിംഹൻ ഈ രണ്ടു കെട്ടിടങ്ങളും പണിയിച്ചിട്ടുള്ളത്. രണ്ടാമത്തെ ജയസിംഹനാണ് ജയിപ്പൂരിന്റെ നിർമ്മാതാവ്. നൂറടിവീതിയുള്ള വഴികളുടെയും ഔഷധശാലയുടെയും കാരണഭൂതനും ഈ രാജാവാണ്. ഇദ്ദേഹം ഒരു രണശൂരനും രാജതന്ത്രനിപുണനും ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രവിശാരദനും ആയിരുന്നു.

പട്ടണത്തിലും കെട്ടിടങ്ങളിലും തോട്ടങ്ങളിലും കാഴ്ചബംഗ്ളാവിലും കലാശാലയിലും കാണുന്ന വെടിപ്പും വൃത്തിയും ക്രമവും എല്ലാവരെയും സന്തോഷിപ്പിക്കാതിരിക്കുകയില്ല. രണ്ടു കൊട്ടാരങ്ങളും മഹാരാജാവു താമസിക്കുന്നതെന്നുള്ള വിധമാണ് എപ്പോഴും വെച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നത്.

ഉജ്ജയിനിയിൽ ചെല്ലുന്ന സമയം, നമ്മൾ സാഹിത്യലോകത്തിലെത്തിയിരിക്കുന്നതായി തോന്നും. രജപുത്താനയിൽ കടക്കുമ്പോഴോ, ഒരു പടക്കളത്തിലേക്കു പ്രവേശിക്കുന്നതായി തോന്നും. കുന്നും മലയും കിടങ്ങും കോട്ടയും എല്ലാം കാണുന്ന സമയം, പൂർവ്വകാലാഹവത്തിന്റെ മാറ്റൊലിക്കൂടി നമ്മുടെ കർണ്ണപുടത്തിൽ വന്നു തട്ടുന്നതായി തോന്നിപ്പോകുന്നു. ഉദയപുരം, ചിത്തോർ, എന്നി

ശബ്ദങ്ങൾതന്നെ എന്തെല്ലാം വികാരങ്ങളെയാണ് മനസ്സിൽജനിപ്പിക്കുന്നതു്. രണ്ടും സൂര്യവംശരാജാക്കന്മാരുടെ തലസ്ഥാനങ്ങളായിരുന്നു. ഉദയപുരം ഇന്നും ആ വംശജന്മാരുടെ കൈവശമാകുന്നു. മീവാർ സമഗ്രഭാഗത്തുക്ക ചിറ്റോറിൽ ഉന്തിത്തള്ളി നില്ക്കുന്ന പാറക്കൂട്ടത്തെ കണ്ടാൽ, ആയത്തു ബലവാന്മാരായ ശത്രുക്കളോട് ധീരതയോടുകൂടിയുദ്ധാഹ്വാനം ചെയ്യുകയാണോ എന്നു തോന്നും. പത്മിനിയുടെ യശസ്സ് ഇന്നും മങ്ങാതെ പ്രകാശിക്കുന്നുണ്ട്. മീരാബായിയുടെ കീർത്തനങ്ങളുടെ പ്രതിശബ്ദം ഇന്നും ഭക്തന്മാർക്ക് രോമാഞ്ചത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്നു.

ഉദയപുരത്ത് പിച്ചോളാസരസ്സിന്റെ വക്കത്തും ആ സരസ്സിലുള്ള ദ്വീപിലും ഉള്ള കൊട്ടാരങ്ങളെ വിട്ടുപോരുവാൻ മനസ്സ് സമ്മതിക്കുകയില്ല. അവ അത്ര മനോഹരങ്ങളാകുന്നു.

ലോകത്തിലെക്ക് ഏറ്റവും വലിയ കൃത്രിമസരസ്സായ ജയിസമണ്ട്, ജഗദീശക്ഷേത്രം, ജഗന്മന്ദിരം ഇവയെയും കണ്ടു മാനിച്ചിട്ടേ ഉദയപുരത്തോട് യാത്ര പറയാവൂ. ചിറ്റോറിലാകട്ടെ, മീരാബായിയുടെ ക്ഷേത്രം,* പത്മിനിയുടെ കോവിലകം, കീർത്തിസ്തംഭം, വിജയസ്തംഭം, എന്നിവയെ കണ്ടു വന്ദിക്കാതിരിക്കുന്നതിന് ഒരാൾക്കും സാധിക്കുകയില്ല. നമ്മുടെ ദിവാനായിരുന്ന ഹെർബെട്ട് സാമ്പർകൾക്ക് ഇപ്പോൾ അജ്മീയറിലാണ് പണി. ഈ ദിക്കിൽ ഏജൻറായിരുന്ന സർ ഫീൽഡ് ജോഡ്പൂരിൽ രാജ്യധുരന്ധരനായിരിക്കുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൯.

ആഗ്ര.

ആഗ്രയിൽ നാലു സ്ഥലങ്ങളാകുന്നു പ്രത്യേകമായി കാണ്മാനുള്ളവ: താജ് മഹാൾ, ആഗ്രയിലെ കോട്ട, സികൻഡ്ര, ഫട്ടിപ്പൂർസിക്രി.

അക്ബർ മൊഗൾ ചക്രവൎത്തിമാരിൽ പ്രഥമഗണനീയനായിരുന്നു. ജാതിമതഭേദങ്ങളെ അദ്ദേഹം ഗണിച്ചില്ല; രാജ്യത്തിന്റെ ക്ഷേമത്തെ മാത്രമേ അദ്ദേഹം കാംക്ഷിച്ചുള്ളു. 'അക്ബർ' എന്ന കഥാപുസ്തകം പലരും വായിച്ചിരിക്കും; അതായി പരിചയമില്ലാത്തവർ ഉടനെ അതെവിടെനിന്നെങ്കിലും വാങ്ങി പഠിച്ചാൽ നന്ന്. അപ്പോൾ ആ മഹാനെക്കുറിച്ച് കൂടുതൽ അറിവു സമ്പാദിക്കണമെന്നുള്ള മോഹം അവൎക്കുണ്ടാകും. ന്യായഭരണം, കലാഭിപോഷണം, ഇതരമതങ്ങളെ മാനിക്കുന്നതിലുള്ള ചതുരത, എന്നിങ്ങനെയുള്ള ഗുണഗണങ്ങളെക്കൊണ്ടും അക്ബർ ചക്രവൎത്തിക്ക് ഏഷ്യയിലെ തന്നെയല്ല യൂറോപ്പിലെയും രാജാക്കന്മാരുടെ കൂട്ടത്തിൽ വളരെ ഉയൎന്ന ഒരു സ്ഥാനമാണുള്ളത്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ശവകുടീരത്തെ എല്ലാവരും തലതാഴ്ത്തി വന്ദിക്കേണ്ടതാണെന്ന് നിയമപണ്ഡിതന്മാരിൽ അഗ്രഗണ്യനായിരുന്ന സർ ഫ്രെഡറിക് പൊള്ളക്ക് ഒരവസരത്തിൽ അഭിപ്രായപ്പെടുക ഉണ്ടായിട്ടുണ്ട്.

അക്ബറുടെ മകനായ ജിഹാംഗറുടെ പുത്രനായി

രുന്നു ഷാജിഹാൻ. ജിഹാംഗെറുടെ ഒരു മന്ത്രിയായിരുന്ന അസഫ്ഖാന്റെ അർജ്ജുമന്ദ്ബാനുബീഗം എന്നൊരു മകളുണ്ടായിരുന്നു. ബാനുബീഗത്തിനു താജ്ബീബി എന്നും മംടാസ്മഹാൾ എന്നും പേരുകൾ ഉണ്ടായിരുന്നു. ഇവർ ലോകൈകസുന്ദരിയായിരുന്നുപോലും. ഷാജിഹാൻ ഈ രത്നത്തെ പത്നിയായി സ്വീകരിച്ചു. ഇവർക്കു പത്തുകുട്ടികളുണ്ടായിരുന്നു. ഔറംഗസീബ് ഇവരുടെ മകനായിരുന്നു. ഈ ദമ്പതിമാർക്ക് അന്യോന്യമുണ്ടായിരുന്ന പ്രേമം അത്ഭുതപൂർവ്വമായിരുന്നു. ലോകമൊട്ടുക്ക് പ്രസിദ്ധമായിത്തീർന്നിട്ടുള്ള ഒരു കെട്ടിടത്തിൽ ഷാജിഹാൻ തന്റെ ഭാര്യയുടെ ശവശരീരം അടക്കുവാനുള്ള കാരണമിതാണ്.

താജ്മഹാളിനെ കണ്ടിട്ടുള്ളവരിൽ പലരും അതിനെ വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ട്. വർണ്ണനകൾകൊണ്ടൊന്നും അതിന്റെ രൂപവും ഭംഗിയും മനസ്സിൽ പതിയുകയില്ല. കണ്ടുകൊണ്ടിരുന്നാൽതന്നെ അവയ്ക്കു സ്ഥിരമായൊരു സ്ഥാനം മനസ്സിൽ കിട്ടുവാൻ പ്രയാസം. പകൽ കാണുന്ന മാതിരിയല്ല, രാത്രി നിലാവത്തുള്ള അതിന്റെ കാഴ്ച. കട്ടിയായി കിടക്കുന്ന സംഗീതം, മാർബിൾകൊണ്ടുള്ള കവിത എന്നെല്ലാം ഓരോരുത്തർ അതിനെക്കുറിച്ചു പറഞ്ഞുകേട്ടിട്ടുണ്ട്. യമുനാ നദീതീരത്തിലെ മലർവാടിയിൽ, ചന്ദ്രിക, സുസ്വരചനയായി, വരനെ കാത്തു പൂനിലാവത്തു കിടക്കുകയാണെന്നായിരുന്നു എനിക്കു തോന്നിയതു്.

താജ്മഹാളിൽ ഉണ്ടായിരുന്ന വിലപിടിച്ച രത്നങ്ങൾ, പൊന്നു്, വെള്ളി മുതലായവയൊന്നും ഇന്നതിൽ

കാണുന്നില്ല. പക്ഷെ, ആ കമനീയമായ കെട്ടിടത്തിന്റെ ഭംഗികൊണ്ട് ആ വക ന്യൂനതകളെ വളരെ സൂക്ഷിച്ചു നോക്കിയാലെ കാണുകയുള്ളു. പതിനെട്ടു കൊല്ലംകൊണ്ടാണ് ഇതു പണിതു തീൎത്തതു്. 20,000 പേർ ഇതിന്റെ പണിയിൽ ഏൎപ്പെട്ടിരുന്നു. പല ഭാഗങ്ങളിലായി മുപ്പത്തിയാറു പ്രധാന പണിക്കാരുണ്ടായിരുന്നു. ഈ മുപ്പത്തിയാറുപേരുടെ മാസശമ്പളത്തിന്റെ ആകത്തുക 20,652 രൂപയായിരുന്നു. ഇവരിൽ 21 പേർ മുസൽമാന്മാരും 15 പേർ ഹിന്തുക്കളുമായിരുന്നു. ഭംഗിയുണ്ടെന്നു വെറുതെ പറയുകയല്ലെന്നു കാണിപ്പാൻമാത്രം ഇങ്ങനെ ചില സംഗതികൾ ഇവിടെ എഴുതുന്നു എന്നേയുള്ളു.

ഷാജ്‌മഹാൾ കണ്ടെന്നായവസരത്തിൽ, അതൊരു സുഖലോലുപൻ, ഒരു വിഷയാസക്തൻ ഉണ്ടാക്കിയതാണെന്നു തോന്നിപ്പോകം. കോട്ടകളുടെ രൂപം ആ തരത്തിലല്ല. ആഗ്രയിലെയും സിക്രിയിലെയും കോട്ടകൾ അക്ബർ ഉണ്ടാക്കിയവയാകുന്നു. അവയുടെ വിശാലതയും ഉറപ്പും ഗാംഭീൎയ്യവും ആ ചക്രവൎത്തിയുടെ മനഃസ്ഥിതിയുടെ സൂചന തരുന്നുണ്ട്. കോട്ടകൾ എന്നു പറഞ്ഞുവരുന്നതു കാരണം, അവ യുദ്ധോപകരണങ്ങളെ ശേഖരിച്ചുവെച്ചിരുന്ന സ്ഥലങ്ങളായിരുന്നു എന്നാരും തെററിദ്ധരിക്കരുതു്. അവ രാജധാനികൾ തന്നെയായിരുന്നു. രാജമന്ദിരം, അന്തഃപുരം, അവയിൽ താമസിക്കുന്നവൎക്കു വേണ്ട സകല മററു പെരുമാററസ്ഥലങ്ങൾ, കൂപവാപികൾ, ഉദ്യാനങ്ങൾ എന്നിവയെല്ലാം അവിടെയുണ്ട്. അതുമല്ല; കോടതികൾ, കച്ചേരികൾ, സഭാമണ്ഡപങ്ങൾ, ശിബിരം, ദൎശനഗൃഹം, അങ്ങാടി, കേളീഗൃഹം എന്നിങ്ങനെ തുടങ്ങി ഒരു ചക്രവൎത്തിയുടെ രാജധാനിക്കു വേണ്ടതായ സകലത്തും അവിടെ കാണാം. രണ്ടു കോട്ടകളുടെയും മുററങ്ങളിലും പ

ല വഴികളിലും ഇഷ്ടക വിരിച്ചിട്ടുണ്ടു്. മാൎബിൾ, ഇഷ്ടക എന്നിവകൊണ്ടാണു് കെട്ടിടങ്ങൾ പണിതിട്ടുള്ളതു്. സ്വൎണ്ണവും, വെള്ളിയും, ചെമ്പുമിരുമ്പുംപോലെ സുലഭമായി ഉപയോഗിച്ചിരുന്നു. ഇഷ്ടക ഓരോന്നും കാണേണ്ടതാണു്; ഇരുമ്പിൻ കട്ടിപോലെ ഇരിക്കും. ഒന്നു പൊക്കുവാൻ രണ്ടുകൈകൊണ്ടായാൽതന്നെ ഒരാൾ ബുദ്ധിമുട്ടും. ഒരു കാൎയ്യം പറയുവാൻ വിട്ടു. പ്രധാനമന്ത്രിമാൎക്കും വാസസ്ഥലങ്ങൾ കോട്ടകളുടെ ഉള്ളിൽതന്നെയായിരുന്നു.

സിക്രിയുടെ ചുറ്റും അമ്പതടി പൊക്കത്തിലും ആറടി വീതിയിലും ഒരു മതിലുണ്ടു്. മതിലിൻെറ പലഭാഗവും ജീൎണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. തീവണ്ടിപ്പാതയുടെ ആവശ്യത്തിനു ഒരു ദിക്കിൽ വെട്ടിപ്പൊളിച്ചിട്ടുമുണ്ടു്. മതിലിനകത്തു് കടപ്പാൻ നാലു കോട്ടവാതിലുകളുണ്ടു്. അതിൻെറ ഉള്ളിൽകാണേണ്ടതായ പല കെട്ടിടങ്ങളും ഉണ്ടു്. മതം, രാജ്യഭരണം, എന്നീവിഷയങ്ങളിൽ ഗുരുതരങ്ങളായ കാൎയ്യങ്ങളെക്കുറിച്ചു് ആലോചിപ്പാൻ പ്രത്യേകമായൊരു സ്ഥലമുണ്ടു്. പഞ്ചമഹാൾ എന്നാണതിനു പേർ. അതൊരു താമരപ്പൂവിൻെറ ആകൃതിയിലാണെന്നു പറയാം. തണ്ടിൻെറ സ്ഥാനത്തൊരു തൂണു്. തൂണിൻെറ മുകളിൽ ഒരാൾക്കു് സുഖമായിരിക്കുവാൻ വട്ടത്തിലൊരു പീഠമുണ്ടു്. അവിടെ ചക്രവൎത്തി ഇരിക്കും. അതിനൊരു അൎദ്ധമണ്ഡകലയായി ചുറ്റും ആസനങ്ങളുണ്ടു്. അവിടെ വിശ്വസ്തന്മാരായ മന്ത്രിമാരിരിക്കും. കോട്ടയിൽ മുസൽമാൻമാരുടെ പള്ളികൾ പുറമെ, ഒരു ക്രിസ്ത്യാനിപ്പള്ളിയും ഒരു അമ്പലവും ഉണ്ടു്. അവ അദ്ദേഹത്തിൻെറ ഭാൎയ്യമാൎക്കു വേണ്ടി പണിയിച്ചതാകുന്നു. പുറമെനിന്നു കണ്ടാൽതന്നെ അവയെ വേർതിരിച്ചറിയാം. അമ്പലത്തിനടുത്തു

ഒരു ഗുരുസിതമായും ചെറിയ ഒരു കൊട്ടാരമുണ്ട്. അക്ബർ ചക്രവർത്തി തന്റെ ഒരു മുഖ്യഗുരുവായി മാനിച്ചിരുന്ന ഷേക്ക് സലീം ചിഷ്തിയുടെ സമാധിസ്ഥാനത്തു് അതിമനോഹരമായ ഒരു കെട്ടിടമുണ്ട്. ഇതു കോട്ടയുടെ കണ്ണാണെന്നുവേണം പറയുവാൻ. ഇന്നും അവിടെ അനവധി ആളുകൾ ദിവസംതോറും ചെന്നു്, ചന്ദനത്തിരികൾ കത്തിക്കുക, പൂകൊണ്ടാരാധിക്കുക, എന്നിങ്ങനെ ഓരോന്നു ചെയ്തുവരുന്നു. കോട്ടയെല്ലാം നടന്നുകാണുക മാത്രം ചെയ്വാൻ രണ്ടുമൂന്നുമണിക്കൂറിൽ കുറഞ്ഞാൽ പോരാ. സിക്രി ആഗ്രയിൽനിന്നു 22 നാഴികയും സിക്കന്ദ്ര നാലരനാഴികയും അകലെയാണു് കിടക്കുന്നതു്.

സിക്കന്ദ്രയിൽ 120 ഏക്കർ സ്ഥലമുണ്ട്. അതിനു ചുറ്റും വലിയൊരു മതിലുണ്ട്. തോട്ടത്തിൽ പലതരം പക്ഷിമൃഗാദികൾ ഉണ്ട്. നടക്കാനുള്ള ഭാഗങ്ങളെല്ലാം കല്ലുവിരിച്ചിട്ടുണ്ട്. ശവകുടീരം ഗോപുരവാതിലിൽനിന്നു ഉദ്ദേശം അഞ്ഞൂറുവാര അകലെയായിട്ടാണ് പണിതിരിക്കുന്നതു്. അനവധി ചവിട്ടുപടികൾ കയറിവേണം അവിടെ ചെല്ലുവാൻ. അടുത്തുചെന്നാൽ കെട്ടിടത്തിലുള്ള കൊത്തുപണികളുടേയും മറ്റുതരം വിചിത്രവേലകളുടേയും ഭിത്തിയിന്മേലും വൃത്തമണ്ഡലത്തിന്മേലും വൃത്തിയായി എഴുതീട്ടുള്ള കവിതകളുടേയും ഭംഗി മനസ്സിലാക്കാം. അകലെനിന്നു നോക്കുന്ന സമയം നിർമ്മാണത്തിന്റെ ഗാംഭീര്യവും പ്രഭാവവുമാണു് നമുക്കു അത്ഭുതത്തെ തരുന്നതു്. ജാതിമതഭേദം കൂടാതെ അവിടെ ചെല്ലുന്നവരെല്ലാം അതൊരു പുണ്യസ്ഥലമായിട്ടാണ് പെരുമാറിക്കാണുന്നതു്. അക്ബർ ചക്രവർത്തിയുടെ അപദാനങ്ങളെ ഭക്തിയോടുകൂടി ബഹുമാനിക്കുന്ന എന്റെ ക

ണ്ണിൽ വെള്ളം നിറഞ്ഞു. ഞാനവിടെ നമസ്കരിച്ചു എന്ന
പ്രസ്താവിക്കുന്നതിനൊരു സംശയവുമില്ല.

ഈ ലേഖനത്തിന്റെ ആദ്യം പറഞ്ഞിട്ടുള്ള മൂന്നു
സ്ഥലങ്ങളെയും ആരെക്കൊണ്ടും പൂർണ്ണമായി വർണ്ണിക്കു
വാൻ സാധിക്കുകയില്ല. എത്രതന്നെ വിവരിച്ചു് അ
ന്യർക്ക് ലേശമെങ്കിലും അവയുടെ ഒരു സ്വരൂപജ്ഞാ
നമുണ്ടാക്കുവാൻ ഞാൻ തീരെ അപ്രാപ്തനാണു്. അതി
നാലാണു് ഞാനതിനു തുനിയാത്തതു്.

ആഗ്രയിലെ കോട്ടയ്ക്കുള്ളിൽ ഉന്നിന്ന കെട്ടിടങ്ങളെ
ട്ടു് എണ്ണമൊരു പട്ടിക കൊടുക്കുന്നതുകൊണ്ടു് എന്തൊരു
പ്രയോജനമാണുള്ളതു്. എന്റെ മഷി ഒടുക്കാം. നിങ്ങ
ളുടെ സമയം മുടക്കാം. പക്ഷെ, ഒന്നുമാത്രം പറഞ്ഞിരി
ക്കാം. കോട്ടയ്ക്കു ചുറ്റും രണ്ടു മതിലുകളും രണ്ടു കിടങ്ങു
കളുമുണ്ടു്. പുറംമതിലിനു നാല്പതടിയും അകത്തേതിനു
എഴുപതടിയും പൊക്കമുണ്ടു്. കിടങ്ങുകളൊന്നിനു ഇരു
പതടിയും മറ്റേതിനു മുപ്പതും അടി വീതിയുണ്ടു്. ഔ
റംഗസീബ് തനിക്കു ചക്രവർത്തിയാകുന്നതിനായി ഷാജി
ഹാനെ നിത്യം കാരാഗൃഹത്തിലിട്ടതു. ആ ചെറിയ
മുറി കണ്ടാൽ ആർക്കും സങ്കടം തോന്നും. ഷാജിഹാൻ ന
ല്ലൊരാളായിരുന്നു; ലളിതകലകളെ അദ്ദേഹത്തെപ്പോ
ലെ അത്ര അധികം മറ്റൊരു മൊഗൾചക്രവർത്തിയും
പോഷിപ്പിച്ചിട്ടില്ല. ആസന്നമരണമോഹങ്ങളിലൊന്നു്
താജ്മഹാൾ ഒന്നു കാണണമെന്നായിരുന്നു. താങ്ങിപ്പി
ടിച്ചുകൊണ്ടുപോയി അതു കാണിച്ചുകൊടുക്കുകയും അതു
കണ്ടതോടുകൂടി അദ്ദേഹം വീണു മരിക്കുകയും ചെയ്തു എ
ന്നാണു് പറഞ്ഞുകേട്ടതു്.

കൊട്ടാരത്തിന്റെ വടക്കുവശമുള്ള ഒരു കട്ടിലുമാ

ലിന്മേൽ ഒരു പുത്രന്റെ വലിപ്പത്തിൽ ഒരു രത്നം പതിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഒരു പാദപീഠത്തിന്റെ മുകളിൽ കയറി അതിൽ നോക്കിയാൽ, അതിന്മേൽ താജ്മഹാലം വിശദമായി പ്രതിബിംബിച്ചു കാണാം. ആ കാഴ്ചയോടുകൂടി ഞാനിതിവിടെ നിറുത്തുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൰.

മധുര, ഗോകുലം, വൃന്ദാവനം.

പരമതങ്ങളെ സഹിക്കുന്നതിൽ എന്നല്ല, ബഹുമാനിക്കുന്നതിൽ മുസൽമാൻമാരുടെ ഇടയിൽ അക്ബർ ചക്രവർത്തി അദ്വിതീയനായിരുന്നു.

എനിക്ക് വലിയ പട്ടണങ്ങൾ ഇഷ്ടമില്ല. നമ്മുടെ ചില മനോഹരങ്ങളായ ഗ്രാമങ്ങൾ കണ്ടിട്ടുണ്ടോ? വയലുകളും ഫലവൃക്ഷങ്ങളും എളുനീർപോലെ നിർമ്മലജലമുള്ള കുളങ്ങളും തെരുവീഥികളും വലിയ തോട്ടങ്ങളും കാലമേഞ്ഞ പുരകളും ആരെ ആകർഷിക്കില്ല! സുഖവാസത്തിനു ആവക സ്ഥലങ്ങളിൽ പോകണം. തീർത്ഥയാത്രയ്ക്കു പുറപ്പെട്ട സമയം, ഗോകുലം, വൃന്ദാവനം, അത്തരത്തിലുള്ള പ്രദേശങ്ങളാണ് എന്ന് ഞാൻ കരുതി. ചെന്നുകണ്ട സമയം എനിക്കു വളരെ ആശാഭംഗമാണുണ്ടായതു്.

ഞാൻ താമസിച്ചിരുന്ന "ആഗ്രാഹോട്ടൽ" ഉടമസ്ഥനായ ബങ്കാളിമധുര (മഠ)യിൽ പത്തു സംവത്സരം ഹോട്ടൽ നടത്തിയിരുന്നു; അജ്മീറിലൊരു സ്നേഹിത

ന്റെ കല്പന അനുസരിച്ച് അദ്ദേഹത്തിന്റെ മാനേജർ തിവാരി ആപ്പീസിൽ വന്നു സ്വീകരിക്കുകയും, ആഗ്രയിൽ എനിക്കു വേണ്ട സകലസഹായം തരികയും ചെയ്തു. കാണേണ്ട സ്ഥലങ്ങളെല്ലാം, അതിനുള്ള തക്ക സമയവും ഒക്കെ നിശ്ചയിച്ചതും സമർത്ഥരായ ആളുകളെ കൂട്ടി അയച്ചതും എല്ലാം അദ്ദേഹമാണ്. മധുരയിലേക്കു ആ ദിക്കു പരിചയമുള്ള ഒരു ഗൈഡിനെ കൂടെ അയച്ചുതരികയും ചെയ്തു. "അവിടെ ചെന്നിട്ട് താമസസൌകര്യം തിട്ടമാക്കിയാൽ മതി." എന്നു ചിരിച്ചുകൊണ്ടു പറഞ്ഞു. ചെന്നുകണ്ടപ്പോഴാണു ആ വാക്കുകളുടെ അർത്ഥം മനസ്സിലായതു്. കഴിയുന്നതും വേഗം എനിക്കു ഡൽഹിയിലേക്കു പുറപ്പെടേണമെന്നു തോന്നി.

എന്റെ മനഃസ്ഥിതിയുടെ മാറ്റത്തിനു ഒരു കാരിയമില്ല. ഞാൻ വളരെ ഭക്തിയോടുകൂടിയാണ് മധുര, ഗോകുലം, വൃന്ദാവനം, യമുന എന്നിവ ദർശിച്ചതും, പൂജിച്ചതും. പോകുന്ന വഴിക്കും അവിടെ ചെന്നതിൽപ്പിന്നെയും പൂന്താനത്തിനെയും അക്രൂരനെയും കാണാതിരുന്നില്ല. അവരുടെ ഈ വാക്കുകളും ഞാൻ സ്മരിച്ചു.

അമ്പാടിതന്നിലൊരുണ്ണിയുണ്ടങ്ങനെ
ഉണ്ണിക്കൊരുണ്ണിക്കഴലുമുണ്ടങ്ങനെ
ഉണ്ണിക്കുപേരുണ്ണികൃഷ്ണനെന്നങ്ങനെ
ഉണ്ണിവയറ്റത്തു ചേറുമുണ്ടങ്ങനെ
ഉണ്ണിക്കൈരണ്ടിലും വെണ്ണയുണ്ടങ്ങനെ
ഉണ്ണിക്കാൽകൊണ്ടൊരു നൃത്തമുണ്ടങ്ങനെ

* * * *

കണ്ണനെക്കാണ്മതിന്നല്ലയോ പോകുന്നു
പുണ്യവാനെന്നതു നിർണ്ണയം ഞാൻ
ആയർകോൻതന്നുടെ കാന്തിയായുള്ളൊരു
പീയൂഷവാരിതൻ പൂരംതന്നെ
കോരിനിറച്ചുകൊണ്ടെന്നുടെ കണ്ണിണ
പാരംകുളിപ്പിച്ചിടില്ലയോ ഞാൻ

ഇങ്ങനെ ചിന്തിച്ച് കൌതുകത്തോടുകൂടിയാണ് ഞാൻ നന്ദന്റെ മന്ദിരത്തേയും യമുനാതടത്തേയും എല്ലാം കാണ്മാനായി കൊതിച്ചു ചെന്നത്. ഇന്നവിടെ ആര്യ്യനത് ചെന്നാൽ, അദ്ദേഹം ആത്മഹത്യചെയ്യാതെ മടങ്ങും കാര്യമറി. കലിയുടെ വിളയാട്ടമല്ലയോ ഇന്നെല്ലായിടത്തും. ധീരനും നയകോവിദനുമായ ബകാളിഴവാവ് എന്റെ കൂടെയില്ലായിരുന്നുവെങ്കിൽ, ധനലുബ്ധന്മാരായ പാണ്ഡവന്മാർ എന്നെ കഷ്ടപ്പെടുത്തുമായിരുന്നു. അതോ, നന്ദഗോപരുടെ ഗൃഹത്തിൽവെച്ചും, യശോദ വെണ്ണ കലക്കിയ സ്ഥലം, പൂതനയ്ക്കു മോക്ഷം കൊടുത്ത സ്ഥലം, കുമാരന്റെ കോമളകവിളുകളിൽ അമ്മയ്ക്കു പതിനാലു ലോകങ്ങളെ കാണിച്ചുകൊടുത്ത സ്ഥലം, ഇതൊക്കെ കണ്ടാനന്ദിക്കുന്നതിനിടയ്ക്കെല്ലാം അവർക്കു പണം വേണമത്രേ. ആളുകൾ കാഴ്ചക്കാരല്ലതാനും. അവരുടെ അടുക്കൽ എനിക്കു പിടിച്ചില്ല. ഉടനെ കൂടെയുണ്ടായിരുന്നയാൾ പ്രമാണിയുടെ ചെവിയിലെന്തോ മന്ത്രിച്ചു. തൽക്ഷണം എല്ലാവരും മാറിനിന്നു. ഒടുവിൽ പണം കൊടുത്തിട്ടുതന്നെ വാങ്ങുവാൻ സമ്മതിച്ചു. ഞാൻ മലയാളത്തിൽനിന്നു ദുഷിക്കുംശേഷത്തെ

പോകുന്ന ഒരു മാന്ത്രികനും സന്യാസിയുമാണെന്നത്രെ അവരെ ധരിപ്പിച്ചതു്. ഈ വര്‍ത്തമാനം വൃന്ദാവനത്തിലും ഉപകരിച്ചു. വഴിക്കു പറയാം.

മധുരയിലാണു് വണ്ടി ഇറങ്ങുക. അവിടെനിന്നു ഏകദേശം ഒന്നരണ്ടു നാഴിക അകലെയാണു് പട്ടണം. മധുരാപുരി കംസന്റെ കാലത്തെ മാതിരിതന്നെ ഇരിക്കുന്നോ എന്നു സംശയം തോന്നും. വീതികുറഞ്ഞ വീഥികളും, പലനിലകളുള്ള മാളികകളും, ഈവിധമാണു കാണുന്നതു്. കംസന്റെ കൊട്ടാരസ്ഥലത്തു മാത്രം ഒരു ജമാത്തുപള്ളി സ്ഥലം പിടിച്ചിട്ടുണ്ടു്. വേറെ ജോലി അധികമൊന്നും ഇല്ലാത്തവര്‍ക്കു വേണമെങ്കില്‍, അലഞ്ഞുനടക്കാമെന്നല്ലാതെ, വളരെ വിശേഷമായിട്ടൊന്നും അവിടെ കാണുവാനില്ല. മുനിസിപ്പാലിറ്റിവകയായൊരു കാഴ്ചബങ്ക്ളാവുണ്ടു്. അവിടെ പഴയ ചില പ്രതിമകളും ശിലാലേഖകളും വെച്ചിട്ടുണ്ടു്. പക്ഷെ, അവയെക്കുറിച്ചു വേണ്ടവിവരങ്ങളും കിട്ടായ്കയാല്‍ നിരാശനായി ഞാന്‍ മടങ്ങുകയാണു് ചെയ്തതു്. ആദ്യമായി വിശ്രാന്തഘട്ടത്തില്‍ ചെന്നു് യമുനയില്‍ സ്നാനം ചെയ്തു. കുളിക്കുന്നതിനു കുറച്ചു ബുദ്ധിമുട്ടു നേരിട്ടു. കടവില്‍ നിറച്ചു ആമ; അനവധി; കാലെടുത്തു കുത്തുവാന്‍ പ്രയാസം. ഓരോന്നു ഓരോ തൊപ്പിക്കുടയോളം വലിയതാണു്. കുറെ കടല, ഉഴുന്നു്, ഇതെല്ലാം കൂട്ടിക്കലര്‍ത്തി എല്ലാം അല്പം ദൂരേക്കെറിഞ്ഞു. അപ്പോള്‍ ആമകളും ആ ഭാഗത്തേക്കുപോയി. ആ അവസരത്തില്‍ കുളി കഴിച്ചു. നല്ലവെള്ളം; പക്ഷെ ഒഴുക്കുമുണ്ടായിരുന്നു. യമുനാനദി കാണുന്നതി

ന്ന ഭംഗിയുള്ള ഒന്നാണു്. അനവധി വലിയ വഞ്ചികൾ ഉണ്ടു്. അതിലൊന്നിൽ കയറിപ്പോയാൽ സുഖമായി സഞ്ചരിക്കാം. പട്ടണവും പുറമെ നിന്നൊന്നു കാണുകയും ചെയ്യാം. മധുരയിൽ മുഖ്യമായതു് ദ്വാരകനാഥക്ഷേത്രമാണു്. അതാണത്രെ കൃഷ്ണന്റെ ജനനസ്ഥലം.

യമുനയുടെ ഇരുകരകളിലായിട്ടാണു് മധുരയും ഗോകുലവും കിടക്കുന്നതു്. മധുരയിൽനിന്നു് ഏഴുനാഴിക തെക്കാണു് ഗോകുലം. ഗോകുലം ഒരു ഗ്രാമമായിട്ടാണു് കണ്ടതു്. ഭാഗവതം വായിച്ചിട്ടുള്ളവക്കു് അതിന്റെ ഇന്നത്തെ അവസ്ഥ മനസ്സിനെ വല്ലാതെ ഖേദിപ്പിക്കും. പല സ്ഥലങ്ങളും വൃക്ഷങ്ങൾകൂടെ ഇല്ലാതെ ഖിന്നം കഴിയുമായി കിടക്കുന്നു. ഒരുകാലത്തു് ആ പ്രദേശം നല്ലനിലയിൽ ആയിരുന്നു എന്നുള്ളതു കാഴ്ചകൊണ്ടറിയാം. പല വീടുകളും ചില ക്ഷേത്രങ്ങളും അവിടവിടെയായി ഇടിഞ്ഞു പൊളിഞ്ഞു കിടപ്പുണ്ടു്. എടയ്ക്കു് മേച്ചിൽ സ്ഥലങ്ങളും കണ്ടു. ഗോകുലത്തിന്റെ ഒരുനാഴിക വടക്കായിട്ടു മധുവനം എന്നൊരു ദിക്കുണ്ടു്. അവിടെ ഇന്നും കാണുന്ന ശ്യാമലാലക്ഷേത്രസ്ഥലത്തുവെച്ചായിരുന്നു കുട്ടികളെ മാറിയതു് എന്നാണു് ആ ദിക്കിലെ ഐതിഹ്യം. മധുരയിൽനിന്നു ഗോകുലത്തേക്കു പോകുന്ന വഴിയിൽ യമുനയെക്കടക്കണമല്ലൊ. പുഴയിൽ അധികം വെള്ളമില്ലാത്ത കാരണം, കടക്കുന്നദിക്കിൽ വഴുക്കൽ, ചളി ഇതെല്ലാം കൂട്ടി വഴിക്കുവേണ്ട ഭാഗം നികത്തി മണ്ണിട്ടിരിക്കുകയായിരുന്നു. വെള്ളപ്പൊക്കക്കാലത്തു് ഇതു പോയി എന്നുവരും. കടക്കുന്നദിക്കു് എത്തുന്നതിനു അല്പം മുമ്പിലായി, പെട്ടെന്നൊരു ചുഴലിക്കാറ്റുണ്ടായി. ഒരു പൂഴിപ്രളയം. കാൽമണിക്കൂറുനേരം വണ്ടി നിർത്തി. വഴിയും ആകാശവും

ന്നും കണ്ടുകൂട. മുഖം വായും കണ്ണുമെല്ലാം മുണ്ടുകൊണ്ടു മൂടേണ്ടിവന്നു. വന്നമാതിരി കാററു പോകുകയും ചെയ്തു.

വൃന്ദാവനം മഥുരയുടെ അഞ്ചുനാഴിക വടക്കാണ്. ഞാൻ ചെന്ന ദിവസം അവിടെ ഒരു ക്ഷേത്രത്തിൽ ഉത്സവമായിരുന്നു. അതുകാരണം നല്ല തിരക്കുണ്ടായിരുന്നു. എങ്കിലും രാവിലത്തെ പൊടിക്കയ്യിന്റെ ഉത്തമഫലമായി ക്ഷേത്രദർശനത്തിനു സൗകര്യം കിട്ടി. ഗോവിന്ദദേവന്റെയും ഗോപിനാഥന്റെയും പ്രാചീനങ്ങളായ രണ്ടു ക്ഷേത്രങ്ങൾക്കു പുറമെ, ഹരിലാലന്റെ വകയായി മാർബിൾ കൊണ്ടുണ്ടാക്കിയ കമനീയമായൊരു ദേവാലയം ഉണ്ട്; നാലാമതായി ഒരു ദ്രാവിഡരീതിയിൽ പുത്തനായി പണിയിച്ചിട്ടുള്ള ക്ഷേത്രവും ഉണ്ട്. അവിടെ ഒരു സ്വർണ്ണക്കൊടിമരവുമുണ്ട്. ഈ അമ്പലത്തിൽ പൂജിക്കുന്നതു അയ്യങ്കാർമാരാണ്. വൃന്ദാവനം കണ്ടാൽ ഇന്നും അവിടെ മഹാലക്ഷ്മിയുടെ വാസസ്ഥലമാണെന്നു തോന്നും. ധനപുഷ്ടിയെ പ്രകടിപ്പിക്കുന്ന അനേകം സൗധങ്ങൾ, കൊട്ട്, പാട്ട്, നൃത്തം, ഹരികഥാപ്രസംഗം എന്നിവയെ പലേടത്തും കണ്ടു. രാസക്രീഡയുടെ സ്ഥലം, കാളിയനെ മർദ്ദിച്ച ഇടം, ബാലസ്ത്രീകളുടെ തുകിലുംകൊണ്ടു മലർമാതിൻ കാന്തൻ കട്ടെടുത്തു് കയറിയ അരയാൽ, എന്നിവയെ ഭക്തന്മാരെ കാണിച്ചുതരുന്നതിനു എത്ര പേരാണ്! പണത്തിനു പിശുക്കില്ലായിരുന്നു എങ്കിൽ, അവരുടെ സേവനത്തെ ഞാൻ പ്രശംസിക്കുമായിരുന്നു.

അദ്ധ്യായം ൧൧.

ഡൽഹി—കുരുക്ഷേത്രം

മഠ [മധുര] വിട്ടുവാനുള്ള തിടുക്കം കൊണ്ടു്, ചിലതെല്ലാം പറയുവാൻ വിട്ടു. രാസക്രീഡ നടന്ന സ്ഥലം കൂടെ വന്നിരുന്നവർ കാണിച്ചുതന്നു. ആലോചനാശീലമില്ലാത്തവരുടെ ഇടയിൽ എന്തെല്ലാം തെറ്റിദ്ധാരണകളാണു് രാസക്രീഡ ഉണ്ടാക്കിത്തീർത്തിട്ടുള്ളതു്. രാസക്രീഡ നടന്ന കാലത്തു ശ്രീകൃഷ്ണനു എത്ര പ്രായമായിരുന്നു എന്നു കൂടി അവർ വിചാരിക്കാത്തതു് അത്ഭുതംതന്നെ. കൃഷ്ണന്റെ പരമശത്രുക്കളായിരുന്ന ശിശുപാലാദികൾ പോലും അതിനെക്കുറിച്ചു ആക്ഷേപിക്കുന്നില്ലല്ലൊ. മാത്രമോ ആവശ്യമില്ല, പുരാണങ്ങളെ നിരുപയോഗങ്ങളായ കള്ളക്കഥകളാണു്, എന്നെല്ലാം പറഞ്ഞു പ്രമാണികളാവാൻ ശ്രമിക്കുന്നവരാണു് ആന്തരാത്ഥമറിയാതെ, ഇതിനെ ആക്ഷേപിക്കുന്നതു്. അശ്ലീല മാത്രം ആഭാസമായൊരു സംഭവമെങ്കിൽ, മാന്യനും ഭഗവൽഭക്തനുമായ ഭട്ടതിരി തന്റെ പ്രക്രിയാസർവ്വസ്വത്തിന്റെ ആദ്യത്തെ ശ്ലോകത്തിൽ അതിനെ അനുസ്മരിക്കുമൊ? അതിന്റെ മഹിമയറിയ രസത്തെ അനുഭവിച്ച പരദേശക്കാരനായ പണ്ഡിതൻ ഭട്ടതിരിയെ കാണ്മാൻ പുറപ്പെട്ടതായി കേട്ടിട്ടുണ്ടു്.

രാസവിലാസവിലോലം
സ്മരത മുരാരേർമ്മനോഹരം രൂപം

പ്രകൃതിഷു യൽ പ്രത്യയവാൻ
പ്രത്യക്ഷം ഗോപികാസ്വ സമ്മിളിതം

എനിക്ക ആ പ്രദേശം കണ്ട സമയം, ഈ ശ്ലോകമാണു് ഓൎമ്മവന്നതു്. അതിനുശേഷം മാത്രമേ കൃഷ്ണഗാഥയിലേക്കു് എന്റെ മനസ്സു പോയുള്ളു. അതുമാതിരി "കാളിന്ദീലോലകല്ലോല കോലാഹലകുതൂഹലിയായി" എന്ന കൃഷ്ണന്റെ മറെറാരു ക്രിയയെക്കുറിച്ചു മുകുന്ദാഷ്ടകത്തിലെ ഒരു പദ്യമോൎത്തു.

കളിന്ദജാന്തസ്ഥിതകാളിയസ്യ
ഫണാഗ്രരംഗേ നടനപ്രിയന്തം
തൽപുച്ഛഹസ്തം ശരദിന്ദുവക്ത്രം
ബാലം മുകുന്ദം മനസാ സ്മരാമി

ഇതിനു കാരണം, കാളിയമൎദ്ദനം എന്ന "രവിവൎമ്മചിത്രം" കണ്ടുകണ്ടുണ്ടായിട്ടുള്ള പരിചയമായിരിക്കും. യമുനാനദിയുടെ തീരത്തു, വിശ്രാന്തഘട്ടത്തിൽ, യമുനാദേവിക്കായിക്കൊണ്ടു കമനീയമായ ചെറിയ ഒരു ക്ഷേത്രമുണ്ടു്. അതിരിക്കുന്നതു പുഴയുടെ തൊട്ടരികിൽ എന്നും വേണം പറയുവാൻ. സ്നാനംകഴിഞ്ഞാൽ, അവിടെ തൊഴുതിട്ടേ ദ്വാരകാനാഥക്ഷേത്രത്തിലേക്കു കൂടി ആളുകൾ പോകുകയുള്ളു. പതിവായി, സന്ധ്യാസമയത്തു്, ശ്രീകൃഷ്ണന്റെ ക്ഷേത്രത്തിൽനിന്നു്, അവിടെ പൂജിക്കുന്നാൾ തന്നെ, വാദ്യഘോഷത്തോടും ദീപയഷ്ടികളോടും കൂടി വന്നു് യമുനാനദീദേവിയുടെ ക്ഷേത്രത്തിൽ ദീപാരാധന നടത്തിവരുന്നു. അതു കാണേണ്ട ഒരു കാഴ്ചയാ

ണ്. കേവലം നാസ്തികന്മാരെ കൂടി അത്ഭുതാന്വിതരാക്കാതിരിക്കയില്ല.

ആഗ്രയിൽനിന്നു ഡെൽഹിക്കാണു ഞാൻ പോയതു്. ഡെൽഹിയിൽ പത്തുദിവസം താമസിച്ചു. അവിടെ ഇരിക്കുന്ന കാലത്തുതന്നെ കുരുക്ഷേത്രം, ഹരിദ്വാരം ഋഷീകേശം, ഡെറാഡൂൺ, എന്നീ ദിക്കുകളിലേക്കും പോയിവരുവാൻ സാധിച്ചു. ദാമ്പത്യബന്ധുക്കളും ആത്മമിത്രങ്ങളും എന്റെ ഡെൽഹിവാസത്തെ സുഖമാക്കിത്തീൎത്തു.

ഡെൽഹിയിൽ പുതിയ ഡെൽഹി, പഴയ ഡെൽഹി എന്നു രണ്ടു ഭാഗങ്ങളുണ്ടു്. പുതിയ ഡെൽഹിയിലാണു് കച്ചേരികളും നിയമസഭകളും എല്ലാം നടക്കുന്നതു്. ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാരുടെയും സഭാംഗങ്ങളുടെയും വാസസ്ഥലങ്ങളും അവിടെയാകുന്നു. പുതിയ രീതിയിലുള്ള രാജവീഥികൾ കണ്ണിണകൾക്കു ആനന്ദത്തെ നല്കുന്ന തോട്ടങ്ങൾ, കാഴ്ചബംഗ്ലാവുകൾ മുതലായവയും അവിടെത്തന്നെ കിടക്കുന്നു. ഷാപ്പുകളുടെ കൌതുകവും വിസ്താരവും അറിയേണമെങ്കിൽ, സന്ധ്യക്കുശേഷം, അവയിൽ ചെന്നു കയറണം. ചാന്ദ്‌നിചൌക്ക എന്ന പ്രസിദ്ധമായ കച്ചവടസ്ഥലം പഴയ ഡെൽഹിയിലാണ്. പഴയ തരത്തിലുള്ള ആരാമങ്ങളും കോട്ടകളും കൊട്ടാരങ്ങളും എല്ലാം അവിടെയാണു്. പിണ്ഡിയിരുമ്പൊന്നപോലെ മാൎബിളിന്മേൽ കൊത്തുപണികൾ ചിലത്തിട്ടുണ്ടു്. ഒരു കൊട്ടാരത്തിൽ മൂന്നു കുളിമുറികൾ കണ്ടു. ഒന്നിൽ പച്ചവെള്ളം, ഒന്നിൽ ചൂടുള്ള വെള്ളം, ഒന്നിൽ പനിനീ

ത്, ഉപയോഗപ്പെടുത്തിയിരുന്നു. മുറി എന്നു പറഞ്ഞാൽ സാരമില്ലെന്നു തോന്നും. ഓരോ മുറിയുണ്ടാക്കുവാൻ നാലഞ്ചുലക്ഷം രൂപാ വീതം ചിലവായിരിക്കണം. യമുനായുടെ സമീപം സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന മെച്ചം ഡെൽഹിക്കുമുണ്ട്. കുട്ടബ് മൈനാർ എന്നതു് തൂണിന്റെ ആകൃതിയിൽ അത്യുന്നതിയിൽ പണിയുണ്ടാക്കീട്ടുള്ള ഒരു കെട്ടിടമാണു്. ഇതു് യമുനായും പട്ടണമാസകലവും കാണുന്നതിനുവേണ്ടി പൃഥ്വിരാജാവിന്റെ മകൾക്കായി ആദ്യം പണിതതാണു്. അതിന്റെ മുകളിൽ ചെന്നാൽ നഗരത്തിന്റേയും നദിയുടെയും ഭംഗികണ്ടു രസിക്കാം. നഗരത്തിന്റെ ഗാംഭീര്യവും ധനസമൃദ്ധിയും ഊഹിക്കുകയും ചെയ്യാം. പിന്നീടതിനെ മുകളന്മാരുടെയാക്കിത്തീർത്തു എന്നാണു് പറയുന്നതു്.

പുരാതനകാലത്തു് ഡെൽഹി പാണ്ഡവന്മാരുടെ രാജധാനിയായിരുന്നു. കല്ലും മുൾച്ചെടിയും കുറ്റിക്കാട്ടുകളും കൊണ്ടു നിറഞ്ഞ ഒരു കുന്നിനെയാണു് ഇന്നു ഇന്ദ്രപ്രസ്ഥമെന്നും പറഞ്ഞു കാണിച്ചുതരുന്നതു്. ആയതു് ധർമ്മപുത്രരുടെ കോവിലകവും ആസ്ഥാനമണ്ഡപവും മറ്റും മാത്രം ആയിരുന്നവത്രെ. മുകളന്മാരുടെകാലത്തു ഡെൽഹി മുഴുവനും പള്ളികളും ശവകുടീരങ്ങളും കൊണ്ടു നിറഞ്ഞു. ലക്ഷോപലക്ഷം രൂപാ ഇവയ്ക്കായി ചിലവായിക്കാണണം. ഇവയെ എല്ലാം വെവ്വേറെ എടുത്തു വിവരിച്ചു സ്ഥലം കളയുന്നില്ല. ധർമ്മപുത്രർ വെച്ചാരാധിച്ചിരുന്നതായൊരു ശിവന്റെ വിഗ്രഹവും ഒരു ശ്രീചക്രവും ആണു് ഇന്നുള്ള ഒരു ക്ഷേത്രത്തിലുള്ളതെന്നു

പറയുന്നു. പാലി ലിപിയിൽ പലതും കൊത്തീട്ടുള്ള അശോകൻെറ കാലത്തെ ഒരു സ്തംഭവും കാണുന്നുണ്ടു്. ഇതൊക്കെ മതപരിവൎത്തനം കഴിഞ്ഞതാണിരിക്കുന്നതു്. ഉത്തരഇൻഡ്യയിൽ പല പുരാണപുരികളിലും ഷാജിഹാൻെറ കലാവൈഭവം പ്രതിഫലിച്ചു കാണുന്നുണ്ടെന്നുള്ള സംഗതി സന്തോഷത്തോടുകൂടി പ്രസ്താവിക്കാതിരിപ്പാൻ ആൎക്കും സാധിക്കുകയില്ല.

ഡെൽഹിയിൽ നിന്നു കുരുക്ഷേത്രത്തിലേക്കു പോയിവരുവാൻ സൌകൎയ്യമായ തീവണ്ടിയുണ്ടു്. രാവിലെ പ്രാതലും കഴിച്ചു് എട്ടുമണിക്കു പുറപ്പെട്ടാൽ രണ്ടുമണിയോടുകൂടി തിരിച്ചെത്താം. എടുത്തു് ആഹാരത്തിനാ അല്പം വല്ലതും കൈയിലിരുന്നാൽ നന്നു്.

അവിടെ വലുതായൊരു തടാകമുണ്ടു്. അതിൻെറ ചുററും പുറത്തും ക്ഷേത്രങ്ങളും ഇറങ്ങിക്കുളിക്കുവാനുള്ള കടവുകളും ഉണ്ടു്. പടിഞ്ഞാറുഭാഗത്തായിട്ടാണു് യുദ്ധഭൂമി കിടക്കുന്നതു്. ഗീതോപദേശം ചെയ്ത സ്ഥലവും കാണിച്ചുതരും. അധികഭാഗവും കാടും പടലും പിടിച്ചു് ഒരു വിജനപ്രദേശമായി കാണുന്നു. വിശിഷ്ടമായൊരു കാളിക്ഷേത്രമുണ്ടു്. ഭാരതം വായിച്ചിട്ടുള്ളവൎക്കു കുരുക്ഷേത്രം, ഇന്ദ്രപ്രസ്ഥം, എന്നിവയെ കാണുന്നസമയം ഈ കാലത്തുകൂടി പറഞ്ഞറിയിക്കുവാൻ പ്രയാസമുള്ള ചില മനോവികാരങ്ങളും രോമാഞ്ചവും ഉണ്ടാകാതിരിക്കുകയില്ലെന്നാണു് എൻെറ വിശ്വാസം.

അദ്ധ്യായം ൧൨.

ഹരിദ്വാരം, ഋഷീകേശം, ഗുരുകുലം.

ഡെൽഹിയിൽനിന്നു അത്താഴം കഴിച്ചു വണ്ടികയറിയാൽ, കാലത്ത് ഏഴുമണിക്കു ഹരിദ്വാരത്തെത്തും. വെളിച്ചമാകുമ്പോൾ, ഹരിദ്വാരത്ത് അടുക്കുന്നതിനുമുമ്പുള്ള കാഴ്ച മനോഹരമായിട്ടുള്ള ഒന്നാണ്. അടുത്തു വയലുകളും കണ്ടങ്ങളും ദൂരെ ഹിമവാൻപർവ്വതവും കണ്ടുതുടങ്ങും. ബാലാദിത്യന്റെ പ്രഭ ഹിമവാന്റെ കൊടുമുടികളിൽ തട്ടുന്ന സമയം ഉണ്ടാകുന്ന ശോഭ വാക്കുകളെക്കൊണ്ടു വർണ്ണിപ്പാൻ എന്നാൽ പ്രയാസം. തീവണ്ടിയുടെ വാതിലുകൾ തുറന്നു കണ്ണടയ്ക്കാതെ അതു നോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നു. ഹരിദ്വാരം നല്ലൊരു പ്രദേശമാണ്. രാജാക്കന്മാരും പ്രഭുക്കളും വലിയ ഉദ്യോഗസ്ഥന്മാരും സുഖവാസത്തിനായി അവിടെ അനവധി കെട്ടിടങ്ങൾ ഉണ്ടാക്കിയിട്ടിട്ടുണ്ട്. പാല്, തൈര്, ധാന്യങ്ങൾ, ഫലങ്ങൾ എന്നിവയെല്ലാം ധാരാളമായി കിട്ടും. പാൽപൂരി, മറ്റു പലഹാരങ്ങൾ അടുപ്പത്തുനിന്നു ചൂടോടുകൂടി എപ്പോഴും വാങ്ങാം. പൂരിയോടുകൂടി തിന്നുവാനുള്ള നല്ല കറികളും അതോടുകൂടി തരും. പുഷ്പങ്ങളും ധാരാളം. ഇതുകൾക്കെല്ലാം പുറമെ ഗംഗയും ഉണ്ട്. ഗംഗയുടെ ഭംഗി, അതിന്റെ ഗാംഭീര്യം, ഇവ കാണേണമോ? ഗംഗയിൽ സ്നാനം ചെയ്യേണമോ? എന്നാൽ ഹരിദ്വാരത്തു പോകണം. സംശയമില്ല. എന്തൊരൊഴുക്ക്! കൈവ

ഷിയാൽ മിരൽ മുറിയും എന്നമവേണം പറയുവാൻ. ഈ രാർശന്വും അകലെ വെച്ചുതന്നെ കേട്ടുതുടങ്ങും. ഞാൻ കരിറാശി സത്രത്തിലാണ് പോയി താമസിച്ചതു്. മാധവാനന്ദസ്വാമിയാണ് മഠാധിപൻ. അദ്ദേഹം ഒരു മലയാളിബ്രാഹ്മണനാണെന്നു തോന്നുന്നു. നല്ലപോലെ മലയാളം സംസാരിക്കാം. സംസ്കൃതത്തിൽ ഒരു പണ്ഡിതനുമാണ്. കുളിക്കുമ്പോഴ് ആളുകൾക്ക് അപായവും ഒഴുക്കു മുതലായവയുള്ള നഷ്ടവും വരാതിരിപ്പാൻ ഭദ്രമായി ഇരിമ്പുചങ്ങലകൊണ്ട് കെട്ടിത്തൂക്കിയ കടവിലേക്കാണ് നാം ഇറങ്ങുക. കടവു നല്ല ഉറപ്പായി കെട്ടി ഗംഗയിലേക്കു ഇറക്കിട്ടുണ്ട്. അറേറവനാൽക്കു് നട്ടുച്ചയ്ക്കായാലും ആദ്യത്തെ മുങ്ങ് കുറച്ചു പ്രയാസമായിട്ടു തോന്നാതിരിക്കയില്ല; അത്ര തണുപ്പുള്ളതായിരിക്കും. പിന്നത്തെ സുഖവും ഒരു ഉണർച്ചയും ഉന്മേഷവും ഒന്നു വേറെതന്നെയാണ്. എന്തു സ്വച്ഛജലം! പളുങ്കുനീർപോലെയിരിക്കും. എത്ര ആഴത്തിലുള്ള സാധനങ്ങളും വിശദമായി കാണാം. മഠാധിപതികളുടെ പൂജാവിധാനങ്ങളെല്ലാം ഒരു ചെറിയ ക്ഷേത്രത്തിലെ തേവരിലാണ്. ഹരിദ്വാരത്തിൽ ചില മഹാക്ഷേത്രങ്ങളുണ്ട്. എന്നാൽ എനിക്കു ഒക്കെതിലും കൌതുകകരമായി തോന്നിയതു് ഗംഗാതീരത്തുതന്നെയുള്ള ഗംഗാദേവിയുടെ ഒരു കമനീയമായ ക്ഷേത്രമാണ്. വിഗ്രഹമോ? അതിമംഗിയുള്ളതു്. ഗംഗാദേവിതന്നെ ഭക്തന്മാരെ അനുഗ്രഹിപ്പാൻ സ്വസ്ഥവേഷയായി മുമ്പിൽ പ്രത്യക്ഷമായിരിക്കുകയാണെന്നു് തോന്നും. സന്ധ്യക്കു അവിടെ ദീപാരാധനാസമയത്തു് ദർശനത്തിനു ചെന്നിട്ടു

ഉള്ളവർ ചെറിയ ചിരാതുകളിൽ വിളക്കുവെച്ചും കർപ്പൂരം കത്തിച്ചും ഗംഗയിൽ ഒഴുക്കണമെന്നാണു് പതിവു്. ചില ചിരാതുകളിൽ വെടിക്കെട്ടിന്റെ വട്ടവും ഉണ്ടാകും. ആ സമയത്തു് എന്തൊരു കോലാഹലമാണു്! ഗംഗാനദിയിൽ എത്ര വിളക്കുകളാണു്! സപ്തസദൃശമായിരിക്കും അപ്പോളവിടം എന്നു ചുരുക്കിപ്പറഞ്ഞിരിക്കാം. അതുകൊണ്ടും ആയില്ല. ദേവിയുടെ ക്ഷേത്രത്തിനു തൊട്ടൊരുവശത്തു ഗംഗാതീരത്തെ, മതിരാശിയിലെ കടപ്പുറമെന്നപോലെ ആക്കിട്ടുണ്ടു്. അരനാഴിക നീളം അരക്കാൽ നാഴിക വീതി സ്ഥലം മുഴുവനും കാൺക്രീറ്റു് വിരിച്ചു് തിണ്ണയാക്കിട്ടുണ്ടു്. വൈകുന്നേരം അവിടെ എന്തു തിരക്കാണു്! ഷാപ്പുസാമാനങ്ങളും ഒരുദിക്കിൽ, പലഹാരക്കട മറ്റൊരുദിക്കിൽ, മുണ്ടുകളും, പാത്രങ്ങളും, എന്നിവ മൂന്നാമതൊരിടത്തിൽ. പുരാണംവായന, മതവിഷയങ്ങളെക്കുറിച്ചുള്ള പ്രസംഗം, സല്ലാപം, എന്നിങ്ങനെ പലതും പല ഭാഗങ്ങളിൽ നടന്നുകൊണ്ടിരിക്കും. ദേഹായാസത്തിനു വ്യായാമപ്പെടുക്കുവാനും പലരും അവിടെ വരും. അതെല്ലാം അവിടെ അങ്ങനെ നടന്നുകൊണ്ടിരിക്കട്ടെ. നമുക്കിനി ഋഷികേശത്തേക്കു പോയ വിവരമെടുക്കാം.

രാവിലെ സ്നാനംകഴിഞ്ഞു് പുറപ്പെട്ടു. ഒന്നരനാഴിക അകലെയായി ഒരു ചെറിയ കുന്നിൻപുറത്തൊരു നല്ല ആശ്രമവും ക്ഷേത്രവുമുണ്ടു്. അവിടത്തെ സന്ന്യാസിയും ഒരു മലയാളിയാണു്. രണ്ടും മൂന്നും നാഴിക അകലെ ചില ക്ഷേത്രങ്ങളിൽ ദർശിക്കുവാനും ചില തീർത്ഥങ്ങളിൽ

പ്രാപിക്കുവാനും ഉണ്ടായിരുന്നു. സത്യനാരായണം ഋഷീകേശത്തുനിന്ന് ആറുനാഴികയകലെയാണ്. അവിടെ ഒരു പെറിയ ക്ഷേത്രവും അതിഭംഗിയോടുകൂടിയ വിഗ്രഹവുമുണ്ട്. മുഖമണ്ഡപത്തിൽനിന്ന് ഇരുവശവും കല്ലുകളിറങ്ങുന്നതു് രണ്ടു പെറിയ കെട്ടിപ്പടുത്തു ഭദ്രമാക്കീട്ടുള്ള കുളങ്ങളിലേക്കാണ്. അവയിൽ ഗംഗാജലം മുകളിൽനിന്നു വന്നു താഴോട്ടു പോയിക്കൊണ്ടിരിക്കും. കാണുവാൻ അതികൗതുകമുണ്ട്. കുളിപ്പാൻ അതിലും സുഖമുണ്ട്. അവിടെനിന്നും ഏഴുനാഴിക അകലെയാണ് ഋഷീകേശം. അതുവരെ തീവണ്ടിയുണ്ട്, പക്ഷേ, ആ വഴിപിടിച്ചാൽ ഏതെങ്കിലുമൊന്നും കാണുവാൻ സാധിക്കുകയില്ല. അതുകാരണം ഞാൻ മധ്യവർത്തികളുടെ കാറിൽ ഒരു വിദ്വാനായ സന്യാസിയോടുകൂടിയാണ് പോയതു്. ആ പ്രദേശങ്ങളിൽ തണുപ്പുണ്ടാകുമെന്നു ശങ്കിച്ചു് ഞാൻ അതിപ്രാവശ്യം കുപ്പായങ്ങളും മറ്റും കരുതിക്കൂട്ടി കരുതിയിരുന്നു. എന്നാൽ ചൂടുംപൊടിയുംകൊണ്ടു് ഉടുപ്പാനും പുതപ്പാനും ഓരോ പട്ടു മാത്രമേ വേണ്ടിവന്നുള്ളൂ. ഋഷീകേശത്തിനടുത്തും, ഹിമാലയത്തിന്റെ ഒരു താഴ്‌വരത്തായിട്ടു തെഹരി രാജാവിന്റെ കൊട്ടാരം കാണാം. ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ അടുത്തൊരു പൂർവ്വജനായിരുന്നു അമേരിക്കയിലേക്കു പോകുന്നതിനു വിവേകാനന്ദസ്വാമിയെ സഹായിച്ചതു്. ഋഷീകേശത്തു് ത്രിവേണിയിൽ സ്നാനം ചെയ്തു്, ഋഷികുണ്ഡത്തിൽ പ്രദക്ഷിണം ചെയ്തു് മഹാനാ ഗതമഠങ്ങളിൽ ദർശനം ചെയ്യുവേണം ലക്ഷ്മണജ്ജൂലയിലേക്കു പോകുവാൻ. കാലകംബ്ലി ക്ഷേത്രത്തിൽ അനവധി സന്യാസികളുണ്ടാകും; അവരേയും കണ്ടു വന്ദിക്കേണ്ടതു്. അവരിൽ ചിലരെ കണ്ടാൽ തൊഴുതു നമസ്കരിക്കാ

തിരിപ്പാൻ ആരും ധൈര്യപ്പെടാകയില്ല. പലമാതിരി യോഗി ക്രമത്തിനിപ്പുറത്തായ്പ്പെട്ടിയവരുണ്ട്; ശാസ്ത്രാഭ്യാ സമുള്ളകൊണ്ട് ആനന്ദാനുഭൂതി ഉണ്ടായിട്ടുള്ളവരുണ്ട്; ജിതേന്ദ്രിയന്മാരും ലോകോപകാരത്തിന്നായി ജീവിക്കുന്ന വരുമുണ്ട്. ലക്ഷ്മണജൂലയിൽ സ്നാനംചെയ്യുന്നതിനുള്ള ഘ ട്ടത്തിനടുത്ത് ഉരുക്കുവടമായിട്ടു ചങ്ങലകളുള്ള പാലം ഗം ഗയെ തരണംചെയ്തു കിടക്കുന്നു. ബദരി, കേദാർനാഥ്, ഗംഗോത്രി, യമുനോത്രി, ഈ പുണ്യസ്ഥലങ്ങളിലേക്കു പോ കുവാൻ വേണ്ട സകല സാമാനങ്ങളും ഋഷീകേശത്തു ബാ ബാ കാളികമ്ലിവാലയുടെ ആപ്പീസ്സിൽ ചെന്നാൽ ചെ ല്ലകൊടുക്കും. എനിക്ക് ബദരിയിൽ പോകേണമെന്നുണ്ടാ യിരുന്നു; അതിനായി ഞാൻ ആ ആപ്പീസ്സിൽ പോയി. പക്ഷെ, അക്കാലത്തു ബദരിക്കാശ്രമം പൂട്ടിയിട്ടിരിക്കുന്ന കാലമായിരുന്നു. തണുപ്പുകാലത്തു അതു മഞ്ഞിനാൽ മൂ ടപ്പെടും. അപ്പോൾ റവാളും, അനുയായി മേൽശാന്തിയും, മററും, താഴെ ഇറങ്ങിവന്നു താമസിക്കും. ബദരി ശങ്കരാ ചാര്യരുടെ പ്രതിഷ്ഠയാണ്. മേൽശാന്തി എപ്പോഴും ഒ രു നമ്പൂതിരി ആയിരിക്കണമെന്നുണ്ട്. ശാന്തിക്കവരോ ധിച്ചാൽ തിരിച്ചുവരിക പതിവില്ല. രാജപദവിയില്ലെ ങ്കിലും, വൃത്തി സന്യാസിയുടെയാകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അധികാരങ്ങളും കയ്യിൽ വരുന്ന ധനവും കുറച്ചൊന്നുമല്ല. ബദരിയാത്രയെക്കുറിച്ചു പലരും പരിശ്രമങ്ങളായി വർണ്ണി ച്ചുകേട്ടിട്ടുണ്ട്. നേരെ മറിച്ച്, അതു വളരെ സുഖകരമാ യിട്ടുള്ള ഒന്നാണ്. തിരക്കപ്പെടാതിന്നു മാത്രമേയുള്ളൂ.

ധാരാളമുണ്ടു സത്രങ്ങളുണ്ടു്. ഇവിടങ്ങളിൽ തീർത്ഥയാത്രക്കാർക്കാവശ്യമുള്ള പദാർത്ഥങ്ങൾ പ്രതിഫലം വാങ്ങിക്കാതെ കൊടുക്കും. രാവിലെ ഒരു മൂന്നും വൈകുന്നേരം ഒരു നാലും നാഴിക വീതം നടന്നാൽ മതി; എന്നാൽ വെളിയിൽ സുഖമായി ചെല്ലാം. അവിടെ തണുപ്പ് പകലാണ്. വെള്ളപ്പനി കാലത്തും അത്രയില്ല. കളിപ്പാൻ പലതരം ചൂടുള്ളതായ ഉറവുകളുണ്ടു്. താമസത്തിനു നല്ല സ്ഥലമുണ്ടു്. രവാളിന്റെ അതിഥിയായി കൂടാം. പരമസുഖമാണു്.

ഋഷികേശത്തുനിന്നു് ഹരിദ്വാരത്തു തിരിച്ചെത്തി, ഭക്ഷണം കഴിച്ചു് കുറച്ചു വിശ്രമിച്ചതിനുശേഷം, ഞാൻ രണ്ടാമതും പുറപ്പെട്ടു. ആദ്യമായി കാങ്ഗ്രിയിലെ ഗുരുകുലത്തിലേക്കു പോയി. അതു് 1902-ൽ ശ്രദ്ധാനന്ദസ്വാമി തുടങ്ങിയതാണു്. ഇന്നതൊരു സർവ്വകലാശാലയുടെ പദവിയിലായിട്ടുണ്ടു്. അവിടെ ചേരുന്ന വിദ്യാർത്ഥികൾ പതിനാലു സംവത്സരത്തിൽ കുറയാതെ ബ്രഹ്മചാരികളായി അവിടെ താമസിച്ചു പഠിക്കണമെന്നാണു് നിശ്ചയം. വേദങ്ങൾ, ഉപനിഷത്തുകൾ, ഷഡ്ദർശനസിദ്ധാന്തങ്ങൾ, വ്യാകരണം, നിരുക്തം, സംസ്കൃതസാഹിത്യം, ഇവ പാഠ്യവിഷയങ്ങളാകുന്നു. ഇവയ്ക്കു പുറമെ, ഇംഗ്ലീഷു് സാഹിത്യം, പാശ്ചാത്യരീതിയനുസരിച്ചുള്ള തത്വശാസ്ത്രം, രസതന്ത്രം, ചരിത്രം, ധനശാസ്ത്രം എന്നിവയും പഠിക്കേണ്ടതായിട്ടുണ്ടു്. ഹിന്ദിഭാഷയിലാകുന്നു പഠിപ്പിക്കുന്നതു്. ഈ വിധം പഠിച്ചു് പരീക്ഷ ജയിച്ചുകഴിഞ്ഞാൽ ആയുർവ്വേദം പഠിക്കുവാൻ വേണ്ട സകല

ന്നെ ഹർമ്മ്യങ്ങളും അവിടെ ഉണ്ട്. അവിടെ വിലപിടിച്ച വളരെ നല്ല മരുന്നുകളും ഉണ്ടാക്കുന്നുണ്ട്. ആണ്ടുതോറും ഗുരുകുലത്തിന്റെ ചിലവിനു ലക്ഷത്തി അറുപതിനായിരം രൂപാ വേണ്ടിവരുന്നു. ഇതിൽ പകുതി വിദ്യാർത്ഥികളിൽനിന്ന് പിരിഞ്ഞുകിട്ടും; ബാക്കി മഹാജനങ്ങളുടെ ഉദാരമനസ്സിനെ ആശ്രയിച്ചാകുന്നു കഴിഞ്ഞുകൂടുന്നത്. ഗുരുകുലത്തിൽവാസം തന്നെ വളരെ സുഖകരമായിട്ടുള്ള ഒന്നാണ്. ഗുരുകുലം ഇരിക്കുന്നത് അതിനു വളരെ യോജിച്ചതായൊരു പ്രദേശത്താണ്. വിദ്യാലയങ്ങൾ, ഗുരുജനങ്ങൾക്കും ശിഷ്യഗണങ്ങൾക്കും താമസിക്കുവാനുള്ള സ്ഥലങ്ങൾ കളിക്കുവാനുള്ള പാർക്കുകൾ, കെട്ടിടങ്ങൾ, ആസ്പത്രി, ഔഷധശാല, ഇവയെല്ലാം കഴിഞ്ഞാൽ പിന്നെയും വിസ്തൃതമായ സ്ഥലം ബാക്കി കിടപ്പുണ്ട്. പട്ടണത്തിൽനിന്നും അകലെയാകയാൽ ആ വക തിരക്കോ ശബ്ദമോ ഒന്നും ഇല്ല. ആണ്ടുതോറും പലിശകൊണ്ടു ഒരു സമ്മാനം കൊടുക്കുന്നതിനായി ഒരു സംഖ്യ ഞാൻ വളരെക്കാലം മുമ്പുതന്നെ അവിടെ നിക്ഷേപിച്ചിട്ടുള്ള കാരണം ഗുരുകുലം എല്ലാം നടന്നു കാണിച്ചുതരുവാൻ പലരും ഉണ്ടായിരുന്നു.

ഗുരുകുലം കണ്ടതിനുമേൽ, ദക്ഷേശ്വരം, വില്വകേശ്വരം, ബ്രഹ്മകുണ്ഡം എന്നീ ക്ഷേത്രങ്ങളിൽ പോയി ദർശിച്ച് ഒടുവിൽ ഗംഗാദേവിയുടെ ക്ഷേത്രത്തിൽ ദീപാരാധനസമയത്ത് അവിടെ ചെന്നു രാത്രി എട്ടുമണിവരെ അവിടെ ഗംഗാതീരത്തു ക്ഷേത്രസന്നിധിയിൽ തന്നെ ഇരുന്നു. പിന്നീട്, രാത്രിവണ്ടിക്കു ഡെറാഡൂണിലേക്കു പ

റപ്പെട്ടു അവിടെ ഒരു സ്നേഹിതനെ കാണുവാനായിട്ടായിരുന്നു പോയതു്. അവിടെയാണ് ഡ്യൂൺസ്കൂൾ ഉള്ളതു്. കുറച്ചുകാലം മുമ്പുവരെ, വനംവകുപ്പിലേക്കു വേണ്ട ഉയർന്നതരം വിദ്യാഭ്യാസം നല്കിവന്ന കെട്ടിടങ്ങളിലാണ് ഇപ്പോൾ ഡ്യൂൺസ്കൂൾ നടത്തുന്നതു്. ഇതിനെക്കുറിച്ചു വല്ലതും പറയുന്നതായാൽ, പല പ്രമാണികൾക്കും രസിക്കുകയില്ല. അതുകാരണം, ഞാൻ ഒന്നും പറയുന്നില്ല.

അദ്ധ്യായം ൧൩

അക്കാദമി

ലക്നൌ, നൈമിശാരണ്യം, പ്രയാഗ.

ഡൽഹിയിൽനിന്നു രാത്രി എട്ടരയ്ക്കു പുറപ്പെട്ടാൽ, കാലത്തു എട്ടരയ്ക്കു ലക്നോവിൽ എത്തും. അവിടെ കേൾവികേട്ട ക്ഷേത്രങ്ങളൊന്നുമില്ല. ചില സ്നേഹിതന്മാരെ കാണേണ്ടതുണ്ടായിരുന്നു; അതിനുപുറമെ, വേണ്ട സമയത്തു സ്നാനപാനാദികൾക്കു തക്കതായ താവളവുമായിതീർന്നു. താതൊക്കെയാണു് എന്നെ അവിടെ എറക്കിയതു്. സ്നേഹിതന്മാർ ലക്നോ സർവ്വകലാശാലയിലെ മൂന്നു പ്രസിദ്ധപ്പെട്ട അദ്ധ്യാപകന്മാരാണ്. അവരിൽ ഒരാളുടെ ധർമ്മപത്നി ഇംഗ്ലണ്ടിൽ പഠിപ്പും ഫ്രാൻസ്, ജർമ്മനി, ഇററലി, റഷ്യ, മുതലായ പല ദേശങ്ങളിൽ പര്യടനവും കഴിച്ചുവന്നിട്ടുള്ള ഒരു വീരവനിതയായ

വിദുഷികളാണ്. അവരെയും കണ്ടു വാദിക്കണമെന്നു വളരെ എനിക്കാഗ്രഹമായിരുന്നു. ഞാൻ ചെന്ന സമയത്തു്, അവിടെ വിപുലമായൊരു തോട്ടത്തിൽ, ഒരു സ്വദേശിപ്രദർശനം നടക്കുന്നുണ്ടായിരുന്നു. എല്ലാംകൊണ്ടും ലക്നോവിലുള്ളയ എന്റെ താമസം മറ്റെങ്ങളിലേന്നപോലെ വളരെ സുഖപ്രദമായിത്തീർന്നു.

ലക്നോ കിടക്കുന്നതു നൈമിശാരണ്യത്താൽ പാവനമാക്കിട്ടുള്ള ഗോമതീതീരത്താണ്. ഇൻഡ്യയിൽ, ബൊമ്പായി കഴിഞ്ഞാൽ, പിന്നത്തെ നല്ല പട്ടണം ലക്നോവാണെന്നാകുന്നു കിപ്ലിംഗ് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കിം എന്ന കഥാപുസ്തകത്തിൽ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു്. ആ പ്രസ്താവനയിൽ പരമാർത്ഥമില്ലാതില്ല. രാജാക്കന്മാർ ആ പുരത്തെ ചോരകൊണ്ടു് ആറാടിട്ടാണ് അവിടെ രാജമന്ദിരങ്ങളെ നിർമ്മിക്കുകയും കോട്ടകളെ കെട്ടുകയും ചെയ്തിട്ടുള്ളതു് എന്നാണ് ആ സാഹിത്യകാരൻ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു്. ലക്നോവിലുള്ള അനവധി മനോഹരഹർമ്മ്യങ്ങൾക്ക് ചിത്രകർത്തൃത്വം ഉണ്ടാക്കുന്നതു കരുണരസമാണെന്ന് ഞാൻ സംശയിക്കാതിരുന്നില്ല.

കൊട്ടാരങ്ങൾ, തോട്ടങ്ങൾ, കോട്ടകൾ, എന്നിവകൊണ്ടു നിറഞ്ഞിട്ടുള്ള ലക്നൊ, പുരാതനകാലത്തു് ലക്ഷ്മണൻ ഭരിച്ചിരുന്നൊരു ഭൂഭാഗമായിരുന്നു എന്നൊരു ഐതിഹ്യമുണ്ട്. ഈ മച്ചിഭവനത്തിനു സമീപം കാണുന്ന ലക്ഷ്മണതില എന്ന കുന്നുപ്രദേശം അദ്ദേഹത്തി

ൻെറ കോട്ടയിരുന്ന സ്ഥലമായിരുന്നുവത്രേ. മഹമ്മദ്ഗ
സ്സി ഇൻഡ്യയെ ആക്രമിച്ച കാലംവരെ ഈ പ്രദേശം ഹി
ന്ദുരാജാക്കന്മാരുടെ കീഴിലായിരുന്നു. അതിൽപിന്നെ,
ലക്നോവിനെ മൊഗൾ ചക്രവർത്തിമാരുടെ കീഴിൽ ന
വാബ് എന്ന സ്ഥാനപ്പേരോടുകൂടിയ ഗവർണ്ണർമാർ ഭരി
ച്ചുപോന്നു. ഇവരാണ് ഈ പുരാണനഗരിക്കു മോടിപ്പെ
ടുത്തിയത്. ഇന്നു കാണുന്ന പല വിചിത്രതരങ്ങളായ കെട്ടി
ടങ്ങളും ഇവരുടെ കാലത്തു ഉണ്ടാക്കീട്ടുള്ളവയാകുന്നു.

ബറാ (വലിയ) ഇമാം ബാറ എന്നതു ഇവയിൽ പ്രധാ
നമായിട്ടുള്ള ഒന്നാകുന്നു. 1784-ൽ ഈ ദിക്കിൽ കഠിനമാ
യൊരു ക്ഷാമമുണ്ടായി. ആ സന്ദർഭത്തിൽ പണിക്കാരെ
ഇട്ട് ആളുകളെ രക്ഷിക്കുവാനായി ഇതിന്റെ നിർമ്മാണം
ആരംഭിച്ചു. അതിഭംഗിയുള്ള ഇതിന്റെ ഗോപുരം കട
ന്നാൽ, ഒരു തോട്ടമുണ്ട്. അതു മുമ്പോട്ടു ചെന്നാൽ, പ
ടുത്തുകെട്ടിയ അനവധി പടികൾ കയറണം. പിന്നേയും
തോട്ടമായി; തോട്ടങ്ങളിലെ പുഷ്പങ്ങളും ലതാഗൃഹങ്ങളും
ഛായാതരുക്കളും നമ്മളെ അവിടം വിടുവാൻ അനുവദി
ക്കുകയില്ല. രണ്ടാമത്തെ തോട്ടങ്ങളിൽനിന്നുള്ള പടികൾ
കയറുന്നതു കെട്ടിടത്തിലേക്കാകുന്നു. ഇതൊരു രണ്ടുനില
യായുള്ള സ്ഥലമാണ്. ഇതിലെ വലിയ മുറിക്കു 163
അടി നീളം 52 അടി വീതി നാല്പത്തൊമ്പതു അടി പൊ
ക്കമുണ്ട്. ഇരുപുറമുള്ള എറയങ്ങൾക്കു 27 അടി വീതിയു
ണ്ട്. ദ്ദ്യൂത്തരാലയം, മുക്താമണി ഗൃഹം മുതലായവയും

കാണേണ്ടവയാകുന്നു. വലിയ ഛത്രസൗധം ഒരു മൂന്നുനില മാളികയാകുന്നു. അത്യുഷ്ണമുള്ള കാലത്ത് അന്തഃപ്പുരത്തിലെ സ്ത്രീകൾക്ക ഇരിക്കുവാനായി അടിയിൽ അറകളുണ്ട്. അവർക്കു കളിക്കുവാനായി ഒരു കുളം കെട്ടിയിട്ടുള്ളതു ആളുകളെല്ലാം ഒന്നിച്ചു കളിക്കുവാൻ തോന്നുന്നതാണ്. കല്പടകൾ അടിവരെ കാണാം. അതിലെ വെള്ളം അത്ര വൃത്തിയായി കിടക്കുന്നു. കൈസർബാഗ്, ചിത്രശാല, എന്നിവ കാണേണ്ടതുതന്നെ. ചിത്രശാലയിൽ ഏറിയകൂറും ചക്രവർത്തിമാരുടേയും അവരുടെ ഗവർണ്ണർമാരുടേയും പടങ്ങളാണ് ഉള്ളതു. പാശ്ചാത്യന്മാർ ഈ വക സ്ഥലങ്ങളെ ഒന്നുമല്ല അധികം ശ്രദ്ധയോടെ കണ്ടു. അവിടെ റസിഡൻസി എന്നൊരു കെട്ടിടമുണ്ട്. അതിനെയാണ് അവർക്കെല്ലാം കാണുവാൻ തിടുക്കമുള്ളതായി കണ്ടുവരുന്നതു. നല്ലകാലത്തു അതൊരു ഭംഗിയുള്ളതും ഉറപ്പുള്ളതുമായ നിൎമ്മാണമായിരുന്നിരിക്കണം. ഇപ്പോൾ വെടിയുണ്ടകളുടെ പാടുകളോടുകൂടിയ ഒരു തൊണ്ടുപോലെയാണ് കിടക്കുന്നതു. സിപ്പായി ലഹളക്കാലത്തു ലക്നോവിലുണ്ടായിരുന്ന സായ്പന്മാരും മദാമ്മമാരും രക്ഷയ്ക്കായി ഇതിനെയാണ് ആശ്രയം പ്രാപിച്ചതു. മദാമ്മമാർ ആറേഴുദിവസം നിലവറയിൽ കഴിച്ചുകൂട്ടേണ്ടി വന്നു. അന്നവിടെ കൂടിയവരുടേയും അവരെ ഒടുവിൽ അപകടത്തിൽനിന്നു മോചിപ്പിച്ചവരുടേയും പേരുകൾ രേഖപ്പെടുത്തി വെച്ചിട്ടുണ്ട്. സർവ്വകലാശാലയുമായി

ഞാൻ പരിചയപ്പെട്ടു എന്നു പ്രത്യേകം പറയേണ്ടതില്ല ല്ലൊ. പ്രദൎശനവും പോയികണ്ടു. ഞങ്ങൾ പ്രദൎശനസ്ഥലത്തു പോയതു അത്താഴം കഴിഞ്ഞതാണു്. അപ്പോഴും അവിടെ നല്ല തിരക്കുണ്ടായിരുന്നു. ഒരു വലിയ നെല്പുര മുഴുവനും സോയാബീനായി ഒഴിച്ചുകൊടുത്തിരുന്നു. അതു നട്ടുവളൎത്തുന്ന സമ്പ്രദായം, അതിനെ ഉപയോഗിക്കുന്ന ക്രമം, അതുകൊണ്ടുണ്ടാക്കാവുന്ന പദാൎത്ഥങ്ങൾ, എന്നിവയെല്ലാം അവിടെ വിശദമാക്കിക്കാണിച്ചിരുന്നു. അതു് അരി, കോതമ്പു്, യവം എന്നിവയെക്കാൾ എളുപ്പത്തിലുണ്ടാക്കാവുന്ന ഒരു ധാന്യമാണത്രെ. വിലയും കുറവാണു്. ശരീരത്തെ നല്ലപോലെ പോഷിപ്പിക്കുമെന്നും ജപ്പാനിൽ ഇതു സൎവ്വസാധാരണമായി ഉപയോഗിച്ചുവരുന്നു എന്നും മററുമുള്ള അതിന്റെ ഗുണഗണങ്ങൾ വലിയക്ഷരത്തിൽ അച്ചടിച്ചു അവിടെ പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിയിരുന്നു. പ്രദൎശനസ്ഥലത്തുനിന്നു തിരിച്ചുവന്ന സമയം സോയാബീനെ എന്റെ ഓൎമ്മയിൽ സവിശേഷമായി പ്രതിഫലിച്ചുകൊണ്ടുള്ളു. ലൿനോവിൽനിന്നു നൈമിശാരണ്യത്തിലേക്കു അധികമില്ല. അവിടം ആദിമകാലത്തു് പല മഹാമുനികളുടേയും വാസഭൂമിയായിരുന്നു എന്നാണല്ലൊ പുരാണങ്ങൾ ഘോഷിക്കുന്നതു്. അവിടെവെച്ചാണല്ലൊ സൌതി, ശൌനകാദിമഹൎഷിമാൎക്കു മഹാഭാരതകഥയെ കേൾപ്പിച്ചുകൊടുത്തതു്. പുതിയ തീവണ്ടിപ്പേർ നിംസാർ എന്നാണെങ്കിലും, അതിനെ സീതാപുരം ഡി

സ്ത്രീകൾക്കിനി പിടിക്കുമാറാകുന്നതു അതിൻെറ ഭാഗ്യം. അനാദിയാകുന്ന പിതൃസ്ഥാനങ്ങളിലൊന്നാകയാൽ, അവിടെയ്ക്കിന്നും അനവധി തീർത്ഥയാത്രക്കാർ പോകുന്നു. അമാവാസിദിവസം വളരെ വിശേഷമാണ്; അന്നു ചന്ദ്രദർശനവുംകൂടി ആയാൽ ഉത്തമമായി. പുണ്യപുരുഷന്മാരുടെ ഈ കാലടിപ്പാടുകളുടെ, മാഹാത്മ്യം ഇന്നും ജനസാമാന്യത്തെ തീരെ വിട്ടുപിരിഞ്ഞിട്ടില്ല. അതുകൊണ്ടു തീർത്ഥയാത്രക്കാർ ആ പവിത്രക്ഷേത്രത്തെ പോയി കണ്ടു വന്ദിക്കേണ്ടതാണെന്നുള്ളതിനു സംശയമില്ല.

ലക്നോവിൽനിന്നു പ്രയാഗയിലേക്കാണ് പോയതു്. അവിടെ താമസിക്കുവാനുള്ള സകല സൌകര്യങ്ങളും ചെയ്തുതന്നതു് അപരിചിതനായൊരു ധനികനാണ്. ത്രിവേണിയിൽ സ്നാനത്തിനു പുറപ്പെട്ട സമയം ഉദാരശീലനായ അദ്ദേഹം എന്നോടിങ്ങനെ പറഞ്ഞു: "ഞാനെൻെറ മകനെക്കൂടെ അയക്കേണ്ടതാണ്. പക്ഷേ അങ്ങനെ ചെയ്താൽ സ്നാനഘട്ടത്തിലുള്ള സന്യാസികളും പുരോഹിതന്മാരും നിങ്ങളെ പറ്റിക്കുമായിരിക്കും. കാർനദിയുടെ തീരത്തുവരെ കൊണ്ടുപോകും. വഞ്ചിക്കൂലി അഞ്ചു രൂപാ ചോദിക്കും. അര രൂപായിലധികം കൊടുക്കരുതു്. സങ്കല്പം ചൊല്ലിത്തരുന്നതിനും ശ്രാദ്ധം ഊട്ടിക്കുന്നതിനും പണ്ഡാജികൾക്കു അതുതന്നെ മതി. ശേഷം അലട്ടുന്നവരോടെല്ലാം ഇവിടെ വരുവാൻ പറയൂ. വേണ്ട സഹായങ്ങളും എല്ലാം വണ്ടി കാട്ടിക്കുന്ന ആളും ചെയ്തുതരും" പറഞ്ഞതുപോലെ തന്നെ എല്ലാം സംഭവിച്ചു. ബോ

ട്ടിന്നു അയ്യൂരുപ പറഞ്ഞസമയം ഞാൻ ത്രിവേണി കാണുവാൻ വന്നതാണ്. അരുത്രുപയിൽ കയറെപ്പെ കൂട്ടിഞ്ഞതില്ല എന്നുപറഞ്ഞു വണ്ടിയിൽ കയറിഇരുന്നു. ഒടുവിൽ പിരകി അരുത്രുപാട്ടു വന്നു. അവിടെ ആവശ്യമുള്ള സകല സാധനങ്ങളും വഴിക്കുവാങ്ങി വണ്ടിക്കാരൻ ശേഖരിച്ചു. ശാസ്ത്രികളും അയ്യൂരുപായിൽ പിടിച്ചു. വേണ്ടതു ചെയ്യാൻ എനിക്കറിയാം, ആരുടേയും സഹായം വേണ്ടെന്നു ഞാനും തുടങ്ങി. അതും അരുത്രുപായിൽ കലാശിച്ചു. വണ്ടിയിൽ കയറിയതുമുതൽ തിരിച്ചു കരയ്ക്കിറങ്ങി വണ്ടിയിൽകയറി അതു കാടിച്ചുതുടങ്ങുന്നതുവരെ യാചകന്മാരാൽ ഞാൻ ചുറ്റപ്പെട്ടിരുന്നു. ഭിക്ഷയ്ക്കുവേണ്ടി കാവിവസ്ത്രധാരികൾ വഞ്ചികളിൽ കയറി വളഞ്ഞുകൂടി. വഞ്ചികളിൽ വിഗ്രഹങ്ങൾവെച്ചു പൂജിച്ചുകൊണ്ടുവന്നവരും കുറവില്ല. ഊണുകഴിഞ്ഞിട്ടു ആനന്ദഭവനം ആയുധശാല, കാഷ്ണബംഗ്ലാവ്, സർവ്വകലാശാല എന്നിവയെയും ഒന്നുരണ്ടു മാന്യന്മാരെയും കണ്ടുവന്നു വൈകുന്നേരം കാശിക്കു പുറപ്പെട്ടു. അവിടെ രാത്രി 8 മണിക്കുചെന്നു.

അദ്ധ്യായം ൧൩.

കാശി — സാരനാഥ്

ഒരു ഹിന്ദുവിന്റെ ജീവിതദശയിൽ, കാശിയാത്ര, ഗംഗാസ്നാനം, ഗയാശ്രാദ്ധം, എന്നിവയെ വലിയ പുണ്യകർമ്മങ്ങളായിട്ടാകുന്നു വെച്ചിരിക്കുന്നത്. അറിഞ്ഞി

ട്ടും അറിയാതെയും ചെയ്തിട്ടുള്ള പാപങ്ങളുടെ ശാന്തിക്കും പിതൃക്കളുടെ പ്രീതിക്കും ഇവ പരമപ്രയോജനമുള്ളവയാണെന്നു പൂർവ്വസൂരികൾ ഘോഷിക്കുന്നു. കാശിയിൽ പത്തുദിവസം താമസിക്കണമെന്നാണ് വെപ്പ്. അവിടെ ചെയ്യേണ്ടുന്ന സൽക്കർമ്മങ്ങളെ വിധിപോലെ ഭക്തിപൂർവ്വം സമ്പൂർണ്ണമായി ചെയ്യുന്നതിനു പത്തു ദിവസത്തിൽ കുറഞ്ഞാൽ പോരാ, ഒരു ദിവസം ഉപവസിക്കുകയും വേണമല്ലൊ.

പല ഘട്ടങ്ങളിലും ചെയ്യേണ്ട സങ്കല്പസ്നാനം, ശ്രാദ്ധം, ക്ഷേത്രദർശനം ഇവയുടെ ക്രമത്തെയും സ്വഭാവത്തെയും കുറിച്ചു ഞാൻ വിവരിക്കണമെന്നു വിചാരിക്കുന്നില്ല. അതുകൊണ്ടൊരു കാര്യവും ഇല്ല. തീർത്ഥയാത്രക്കാരുടെ ഉപയോഗത്തിനായി ചില സംഗതികളെ ഇവിടെ പറയേണ്ടതായിട്ടുണ്ട്. അവയെ പറഞ്ഞറിയിക്കാം.

താമസത്തിനു ഗംഗാതീരത്ത് ഒരു സ്ഥലം ശട്ടംകെട്ടിയാൽ നന്ന്. എന്നാൽ അതിരാവിലെ സ്നാനവും ക്ഷേത്രദർശനവും കഴിക്കാം. അവിടെ താമസിക്കുകയാണ് സുഖവും. നേരം പുലർന്നാൽ തിരക്കാവും; നിന്നു തൊഴുന്നതിനുകൂടി സൌകര്യമുണ്ടാകയില്ല. വിശാലാക്ഷി ഘട്ടത്തിൽ, തീർത്ഥപുരോഹിതർ രാമകൃഷ്ണാജിയുടെ വക ഒരു സ്ഥലമാണ് എനിക്കു കിട്ടിയതു്. കാശിയിലും ഗയയിലും വേണ്ട സകല ഏർപ്പാടുകളും ചെയ്വാൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ മകൻ കൃഷ്ണാജിയെയാണ് ഞാൻ ഏല്പിച്ചതു്. അദ്ദേഹത്തിനു സംസ്കൃതം അറിയാം. ക

റിച്ചൊക്കെ ശാസ്ത്രവ്യുല്പത്തിയുമുണ്ട്; ഉത്സാഹിയും പരോപകാരിയുമാണ്; കീഴിൽ ശമ്പളക്കാരുമുണ്ട്. അവിടെ ജനസ്വാധീനമുള്ളൊരു ആളുമാണ്. പഴയ പരിചയത്തിനു പുറമെ, അദ്ദേഹത്തെ ഏല്പിക്കുവാൻ വേറെ ഒരു കാരണവുംകൂടി വേണമെങ്കിൽ പറയാം. പ്രാചീനകാലംമുതൽക്ക് കാശിയിൽ ഗംഗാപുത്രന്മാരും പൂജനീയന്മാരാണ്.

കാശിയിൽ സൽകർമ്മങ്ങൾക്കായി എത്ര പണമെങ്കിലും ചിലവിടാം. ആളുമവസ്ഥയുമറിഞ്ഞു് അടുത്തുകൂടി ഓരോ കഥകളും കാരണങ്ങളും ന്യായങ്ങളും പറഞ്ഞു ചിലവു ഇരട്ടിക്കുന്നതിനു് ആളുകളും ഉണ്ടു്. അതുകൊണ്ടു് ഇന്നതുക ചിലവിടാം എന്നു മനസ്സുകൊണ്ടുറച്ചു്, ആ പ്രകാരമെല്ലാം നടപടി നടത്തുകയാണ നല്ലതു്. അല്ലെങ്കിൽ, മടിശ്ശീലയുടെ അവസാനം. ഭക്തിയോടുകൂടി ഭജിക്കുന്നതിനല്ലാതെ ധനം വ്യയം ചെയ്യുന്നതുകൊണ്ടു് വലിയ ഫലമൊന്നും ഉണ്ടാകയില്ലെന്നും, എങ്ങിലും കാശിയിൽ വന്നിരിക്കകൊണ്ടു് പതിവുചടങ്ങുകളെ മാനിക്കേണമെന്നും ഞാൻ കാലേക്കൂട്ടി ത്രിപാഠിജിയെ ധരിപ്പിച്ചു. എന്റെ മനോഗതി മനസ്സിലാക്കി വളരെ ചുരുങ്ങിയ ഒരു സംഖ്യക്ക് അദ്ദേഹം കണക്കുണ്ടാക്കി അതിൽനിന്ന സകല കാര്യങ്ങളും നിർവ്വഹിച്ചുവന്നു.

സപ്തർഷി പൂജനസമയത്തു് വിശ്വനാഥക്ഷേത്ര

ത്തിൽ ഉണ്ടായിരിക്കേണ്ടതാണ്. ഏതു നാസ്തികന്റെ മനസ്സും ആ സമയത്തൊന്നിളകിമറിയാതിരിക്കയില്ല. അതുപോലെതന്നെ, കാശി വിശാലാക്ഷിക്കും അന്നപൂൎണ്ണേശ്വരിയുടെ പാദാന്തികത്തിൽ പ്രതിഷ്ഠിച്ചിട്ടുള്ള ശ്രീചക്രത്തിങ്കലും സഹസ്രനാമത്തോടുകൂടിയുള്ള കുങ്കുമാൎച്ചനസമയവും ദൎശനത്തിന്ന അതിവിശേഷമാണ്.

ശ്രീശങ്കരാചാൎയ്യർ അന്നപൂൎണ്ണേശ്വരിയെക്കണ്ടു വന്ദിച്ച സമയത്തെ വൎണ്ണന ഇന്നും അക്ഷരംപ്രതി ശരിയായിട്ടാണ് ഇരിക്കുന്നതു്.

നാനാരത്നവിചിത്രഭൂഷണകരീ
ഹേമാംബരാഡംബരീ
മുക്താഹാരവിലംബമാനവിലസ-
ദ്വക്ഷോജകുംഭാന്തരീ
കാശ്മീരാഗരുവാസിതാരുചികരീ
കാശീപുരാധീശ്വരീ
ഭിക്ഷാം ദേഹി കൃപാവലംബനകരീ
മാതാന്നപൂൎണ്ണേശ്വരീ

അത്താഴപ്പൂജയ്ക്കുശേഷം, നട അടയ്ക്കുന്നതിന്നുമുമ്പിൽ, ദേവിയുടെ സന്നിധാനത്തിൽനിന്നു സ്തോത്രം ചൊല്ലുക പതിവാണ്. പൂജ്യഗുരുപാദരുടെ ഈ സ്തോത്രമാണ് പതിവായി ചൊല്ലിവരുന്നതു്. ഇതിന്നായി നിയമിച്ചിട്ടുള്ളവർ നടയുടെ മുമ്പിൽ കമ്പി വളച്ചുകെട്ടിയിട്ടുള്ളതിന്നുള്ളിൽ നിന്നാണ് ചൊല്ലുക. അപ്പോഴും വെളിച്ചമെല്ലാം നല്ലപോലെ തെളിയിച്ചിരിക്കും. അഷ്ടഗന്ധം, സാമ്പ്രാണി, ച

ന്ദനത്തിരി, കർപ്പൂരം എന്നിവയുടെ വാസനയും അവിടെയെല്ലാം ഉണ്ടായിരിക്കും. തിരക്ക അനുഭവിച്ചറിയേണ്ടതാണു്.

ഞാൻ ഒരു ദിക്കിലും ക്ഷേത്രങ്ങളിൽ കുപ്പായമിട്ടു പോകാറില്ല. കുളിച്ചു്, പട്ടുടുത്തു്, ഭസ്മം ധരിച്ചാണു് ദർശനത്തിന്നു പോകുക പതിവു്. അതിനാൽ, സപ്തർഷിപൂജസമയത്തുകൂടി ആളുകൾ നിന്നുതൊഴുവാൻ എനിക്കു അവസരം തരാറുണ്ടു്. പക്ഷെ അന്നപൂർണ്ണേശ്വരിയുടെ ക്ഷേത്രത്തിൽ, ഞാൻ ആദ്യത്തെ ദിവസം അല്പം കുഴങ്ങി. അക്ഷരങ്ങൾ വിശദമാകാതെ വല്ലാത്ത ഒരു സ്വരത്തിൽ സ്തോത്രം ചൊല്ലത്തുടങ്ങി. എനിക്കു കേട്ടുനില്ക്കുവാൻ ക്ഷമയില്ലാതെയായി.

കൈലാസാചലകന്ദരാലയകരീ
ഗൗരീ ഉമാ ശങ്കരീ
കൗമാരീ നിഗമാർത്ഥഗോചരകരീ
ഓംകാരബീജാക്ഷരീ
മോക്ഷദ്വാരകവാടപാടനകരീ
കാശീപുരാധീശ്വരീ
ഭിക്ഷാം ദേഹി കൃപാവലംബനകരീ
മാതാന്നപൂർണ്ണേശ്വരീ

എന്നായപ്പോൾ, ഞാനും ഉറക്കെ ചൊല്ലിത്തുടങ്ങി. അടുത്തുള്ളവർ എന്നെ മുമ്പിൽ കൊണ്ടുപോയി ആക്കി; ചൊല്ലുന്നവർ കമ്പിയുടെ ഉള്ളിൽ ചെല്ലുവാൻ ആവശ്യ

പ്പെട്ടു. എനിക്കു സന്തോഷംകൊണ്ടു് കണ്ണിൽ വെള്ളം നിറഞ്ഞു. ചുറ്റുപാടുകളുടെ ശക്തികൊണ്ടു്,

അന്നപൂർണ്ണേ സദാപൂർണ്ണേ
ശങ്കരപ്രാണവല്ലഭേ
ജ്ഞാനവൈരാഗ്യസിദ്ധ്യർത്ഥം
ഭിക്ഷാം ദേഹി ച പാർവ്വതി.

എന്നായപ്പോഴേക്കും കണ്ണീരൊലിച്ചുതുടങ്ങി. പലരും സന്തുഷ്ടരായി എന്റെ അടുത്തുകൂടി; ഏതു ദിക്കുകാരനാണെന്നു ചോദിച്ചതിനു ആ സ്തോത്രം നിർമ്മിച്ചാളുടെ സ്വദേശിയാണെന്നു പറഞ്ഞ സമയം, അവരുടെ സന്തോഷം വർദ്ധിച്ചു. എന്തിനു പറയുന്നു? ചോദനന്നുവരെ, ആ സമയത്തു് എനിക്കു ഭഗവതിയുടെ തിരുമുമ്പിൽ സ്ഥലം അനുവദിച്ചുകിട്ടി.

വിശ്വനാഥക്ഷേത്രത്തിനു സമീപം താമസിക്കുവാൻ നല്ലൊരു സ്ഥലം കിട്ടിയാൽ, കാശിയെ വിട്ടുപിരിയുവാൻ ആർക്കും മനസ്സു വരികയില്ല. ആളുകളെ ആകർഷിക്കുവാൻ കാശിക്കു പ്രത്യേകമായൊരു ശക്തിയുണ്ടു്. തന്റെ മതം പ്രചരിപ്പിക്കുവാൻ അല്ലെങ്കിൽ ബുദ്ധൻ എന്തിനാണു് അവിടെ ചെന്നതു്? ഹിന്ദുമതത്തിനൊരു ഉറച്ച പ്രതിഷ്ഠ നല്കുവാൻ ശങ്കരാചാര്യർ എന്തിനു കാശിക്കുപോയി? ഹിന്ദു-മുസ്ലീം മൈത്രിയെ കൊണ്ടാടിയിരുന്ന കബീർ തന്റെ വാസസ്ഥലംതന്നെ കാശിയിലാണല്ലോ ആക്കിയതു്. വല്ലഭാചാര്യർ, ചൈതന്യൻ, രാമാനന്ദൻ, തുളസീദാസ്, ഇവരെയെല്ലാം കാശി വശീക

രിച്ചിട്ടുണ്ട്. മുമ്പിൽപറഞ്ഞ മഹാൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാമായണം എഴുതിയതു് കാശിയിൽ തുളസീഘട്ടത്തിനു സമീപത്തൊരു ചെറിയ സ്ഥലത്തുവെച്ചായിരുന്നു. അതാണ് ആ ഘട്ടത്തിന് ആ പേർ കിട്ടുവാനുള്ള കാരണം. ഗംഗയുടെ ജലത്തിനു ഘോരങ്ങളായ സാംക്രമികരോഗങ്ങളുടെ ബീജങ്ങളെ നിഷ്പ്രയാസം നശിപ്പിക്കുവാൻ ശക്തിയുണ്ടെന്നുള്ള സംഗതി ശാസ്ത്രജ്ഞന്മാർ ഇന്നു സംശയംകൂടാതെ സമ്മതിക്കുന്നതാണല്ലോ. ഇതെല്ലാം ഓർക്കുന്ന സമയം, കിഞ്ചിജ്ഞനായ ഞാൻ കാശിയെ വിട്ടുവാൻ മടിച്ചതിലെന്താശ്ചര്യമാണുള്ളതു്!

മതപരമായ അതിന്റെ മാഹാത്മ്യം നിമിത്തം കാശിയെ കച്ചവടകേന്ദ്രമെന്നും ഒരു പ്രാചീന വിദ്യാപീഠമെന്നും ഉള്ള വസ്തുത മനുഷ്യർ മറക്കുന്നു. കാശിയിൽ കിട്ടാത്ത സാധനങ്ങളുണ്ടോ? ഇല്ലെന്നു പറയാം. എന്നാൽ, കാശിയിൽ കിട്ടുന്ന ചില സാധനങ്ങൾ മറ്റു ദിക്കുകളിൽ കിട്ടിയില്ലെന്നുവരാം. അവിടെ ഉണ്ടാക്കി വില്ക്കുന്ന ചില പട്ടുകളും പാത്രങ്ങളും എത്ര മനോഹരങ്ങളായിട്ടുള്ളവയാണെ! അതുപോലെ ഏതു ശാസ്ത്രത്തിലും ഉപരിപാഠങ്ങൾ അഭ്യസിക്കുന്നതിനു അവിടെ സൌകര്യങ്ങൾ ഉണ്ട്. അതിനായി അനവധി വിദ്യാർത്ഥികൾ അവിടെചെന്നു താമസിക്കുന്നതുമുണ്ട്. ജ്ഞാനയജ്ഞത്തിൽ വിശ്വാസമുള്ള രാജാക്കന്മാരും പ്രഭുക്കന്മാരും ഈതരം വിദ്യാഭ്യാസത്തിനായി വിപുലമായ സ്വത്തു നിക്ഷേപിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഇതിന്റെ ആദായംകൊണ്ടാണു പണ്ഡിതന്മാരുടെയും വിദ്യാർത്ഥികളുടേയും ചിലവു

കഴിച്ചുവരുന്നതു്. വ്യാകരണവും തൎക്കശാസ്ത്രവും പഠിക്കുവാനാണു് അധികംപേരും വരുന്നതു്. തൎക്കശാസ്ത്രത്തിൽതന്നെ അദ്വൈതസിദ്ധാന്തത്തിനാണു് കൂടുതൽ പ്രചാരമുള്ളതു്. സംസ്കൃതം പഠിക്കുന്നതിനായി അനേകം പാഠശാലകളുള്ളതിനുപുറമെ, ഒരു മഹാപാഠശാലയെ ഗവൎമ്മെണ്ടും സ്ഥാപിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

കൽക്കത്തയെ പ്രാസാദപുരം എന്നും ലക്നോവിനെ ഉദ്യാനപുരമെന്നും പറയുന്നതുപോലെ, കാശിയെ ക്ഷേത്രപുരം എന്നു പറയാം. അവിടെ അത്യധികം ദേവാലയങ്ങളുണ്ടു്. ചിദംബരത്തു ദീക്ഷിതന്മാർ, തിരിച്ചുറ്റൂർ മുക്കാണിമാർ, പഴനിയിൽ പണ്ടാരന്മാർ, രാമേശ്വരത്തു ശാസ്ത്രികൾ, ഗയയിൽ ഗയാവാളികൾ എന്നു വിധമേ, അതുപോലെ കാശിയിൽ ഗംഗാപുത്രന്മാർ പൂജാരിമാരാണു്. അവരാണു് അവിടെ പല ക്ഷേത്രങ്ങളിലും പ്രമാണികളായി കൂടിട്ടുള്ളതു്. മിക്ക പ്രധാന ക്ഷേത്രങ്ങളും ഗംഗയുടെ അടുത്താണു് കിടക്കുന്നതു്; അസിയും വരണയും ഗംഗയിൽ ചേരുന്ന ഘട്ടങ്ങളുടെ നടുക്കുള്ള വാരാണസി എന്ന ഏറ്റവും പുണ്യപ്രദേശത്തുമാകുന്നു.

ഗംഗാനദി വാരാണസിയെ തൊട്ടു കിഴക്കുഭാഗത്തു് വില്ലുപോലെ അകത്തേക്കു വളഞ്ഞാണു് ഒഴുകുന്നതു്. അതുകാരണം, വാരാണസി ഒരു ചന്ദ്രക്കലപോലെ കിടക്കുന്നു. കൂലപ്രദേശം ശിലാമയമായൊരു പൊക്കസ്ഥലമാകുന്നു. അതിനു ഉദ്ദേശം നാലുനാഴിക നീളമുണ്ടു്. കാശിയിലെ പ്രധാനപ്പെട്ട ഘട്ടങ്ങളെല്ലാം ഇതിനുള്ളിൽ